

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI**

**EDWARD BOND'UN *LEAR* VE *THE BUNDLE* ADLI OYUNLARINDA
YABANCILAŞMA VE DEVLET AYGITLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Esad Akıllı

Ankara, 2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI**

**EDWARD BOND'UN *LEAR* VE *THE BUNDLE* ADLI OYUNLARINDA
YABANCILAŞMA VE DEVLET AYGITLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Esad Akıllı

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Seda Pekşen**

Ankara, 2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI**

Ahmet Esad Akıllı

**EDWARD BOND'UN *LEAR* VE *THE BUNDLE* ADLI OYUNLARINDA
YABANCILAŞMA VE DEVLET AYGITLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Seda Pekşen**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	İmzası
1- Doç. Dr. Nurten Birlik	
2- Dr. Öğr. Üye. Nisa Harika Güzel Köşker	
3- Dr. Öğr. Üye. Seda Pekşen	

Tez Sınavı Tarihi: 30/05/2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (30/05/2018)

Ahmet Esad Akıllı

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde umutsuzluğa kapılmama izin vermeyen, yardımları ve yapıcı eleştirileriyle beni aydınlatan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Seda Pekşen'e saygılarımla teşekkür ederim. Bana karşı gösterdiği büyük sabır ve verdiği dönütlerle gelişimime katkı sağladığı için kendisine ayrıca en içten şükranlarımı sunarım. Tezim için vakit ayırıp jürimde yer almayı kabul eden Doç. Dr. Nurten Birlik ve Dr. Öğr. Üyesi Nisa Harika Güzel Köşker'e teşekkür ederim. Derslerinde bana farklı dünyaların kapılarını açan Dr. Devrim Kılıçer ve beni Edward Bond oyunları ile tanıştıran Doç. Dr. Ünal Norman'a teşekkürlerimi sunarım. Temin etmekte zorlandığım kaynakları bana İngiltere'den getiren ve yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Akif Avcı'ya teşekkür ederim. Ayrıca, bana her zaman yardım eden ve destek olan sevgili hayat arkadaşım Selma Akıllı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
İÇİNDEKİLER	ii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	6
1.1. Edward Bond ve Marksizm.....	6
1.2. Kapitalist Toplumda Sınıfların Belirlenmesi	12
1.3. Kapitalist Üretim İlişkileri ve Yabancılaşma	16
1.4. Üretim İlişkilerinin Devletin İdeolojik ve Baskı Aygıtları Tarafından Yeniden Üretilmesi	32
1.5. Bond Oyunları	58
II. BÖLÜM	66
2.1. Kapitalist Toplumun Sorunları Karşısında Bond'un <i>Lear</i> 'ı.....	66
2.2. Lear Egemenliğinde Yabancılaşma ve Devlet Aygıtları.....	68
2.3. Fontanelle-Bodice Egemenliğinde Yabancılaşma ve Devlet Aygıtları	92
2.4. Cordelia-Marangoz Egemenliğinde Yabancılaşma ve Devlet Aygıtları.....	133
III. BÖLÜM	162
3.1. Sistem-Toplum Analizin Sahnelenmesi: <i>The Bundle</i>	162
3.2. Sorunların Analiz Edilerek Sahnelenmesi: Yabancılaşma ve Yabancılaşmayı Yeniden Üreten Devlet Aygıtları	167
3.3. Çelişkilerin Aşılması: Mülksüzlerin Egemen Sınıfa Karşı Bilinçli Mücadelesi.....	189
SONUÇ.....	215
ÖZ.....	222
ABSTRACT	224
KAYNAKÇA.....	226

GİRİŞ

Bu çalışma Edward Bond'un *Lear* ve *The Bundle*¹ adlı oyunlarında Bond'a göre adaletsiz ve akıldışı olan kapitalist sistemde sınıflı toplumun çelişkilerini nasıl sergilediği ile bu çelişkiler karşısında adalet ve akılcı toplum temelinde getirdiği çözüm önerilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Karl Marx'ın "yabancılaşma" kavramı ile Louis Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları ve baskıcı devlet aygıtı" kavramları arasında karşılıklı bir diyalog kurularak kuramsal bir çerçeve oluşturulması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın problemi Bond'un *Lear* ve *The Bundle* adlı oyunlarında egemen sınıfın iddia ettiği gibi kapitalist sistemin akılcı, eşitlikçi, özgürlükçü, sınıfsız ve çalışana çalışmasının karşılığını elde etme olanağı tanıyan toplum için ideal bir sistem olmadığı; aksine, akıl dışı, eşitsiz, özgürlük karşıtı, sınıflı topluma neden olan, insanı yabancılaştıran, makineleştiren, çalıştıkça yoksullaştıran çelişkili bir sistem olduğunu göstermektir. Oyunlardaki söz konusu çelişkiler, yabancılaşma ve devlet aygıtları kavramları kullanılarak nesnel bir şekilde incelenip, çelişkilerin aşılması için kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması gerekliliği ve bunun hangi sınıf tarafından nasıl yapıldığı analiz edilerek Bond'un sergilediği çözüm önerisinin belirlenmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları Bond'un oyunlarında kapitalist sistemin çelişkilerinin nasıl sergilendiğini ve sunulan çözüm önerilerini *Lear* ve *The Bundle* adlı

¹ *Lear* Ayberk Erkay tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 2013 yılında Mitos-Boyut Yayınları tarafından yayınlanmıştır. *The Bundle* ise Mayıs 2018 yılı itibarıyla Türkçeye çevrilmemiştir. Kaynakçada çevirmen isminin olmadığı eserler bu çalışmanın yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

oyunlar üzerinden Marx ve Althusser'in görüşleri temelinde incelemeyi amaçlamasıdır. *Lear* ve *The Bundle*'ın inceleme için seçilmesinin temel nedeni Bond'un *Lear*'da sistemin çelişkilerini sergiledikten sonra yönetimi ele geçiren proletaryanın işleyişi kaldırmakta neden başarısız olduğuna yer vererek işleyiş ortadan kalkana kadar mücadelenin devam etmesi gerektiğine dikkat çekmesi, *The Bundle*'da ise sistemin çelişkilerini sergiledikten sonra mülksüzlerin işleyişi nasıl ortadan kaldıracağını göstermesidir. Çalışmada betimleyici ve açıklayıcı yöntem kullanılmakta olup, Bond'un çelişkileri sahneleyişi oyundan örneklerle kuramsal çerçeve temelinde betimlenip açıklanarak analiz edilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde Bond'un Marksist görüşlerine yer verildikten sonra kapitalist toplumlarda sınıfları belirleyen etmenler üretim araçlarının mülkiyeti ve karar verme yetkisi temelinde tartışılmaktadır. Böylelikle, proletarya ve burjuvazi kavramlarının kapsamı belirlenmektedir. Bu bağlamda sınıfların kimlerden oluştuğunun analizi, Bond'un oyunlarında sergilediği sınıflı toplumun, sınıf mücadelesinin ve Bond'un adaletsiz olarak nitelendirdiği kapitalist toplumun çelişkilerinin daha iyi anlaşılması için zemin oluşturmaktadır. Daha sonra, yabancılaşma kavramı detaylı bir şekilde tartışılmaktadır. Ürüne, çalışmaya, kendine ve topluma yabancılaşma açıklandıktan sonra sermayenin gizemlileşmesi ile nesneleşmiş emeğin, sahibinin karşısına aşkın bir güç şeklinde çıktığı belirlenmektedir. Böylelikle proletaryanın çalıştıkça yoksullaşan ve burjuvazinin çalışmaya aktif olarak katılmadan zenginleşen çelişkili varoluşları nesnel bir şekilde açıklanmaktadır. Devlet aygıtları kavramı ile egemen sınıfın söz konusu çelişkileri nasıl yeniden ürettiği belirlenmektedir; egemen sınıfın üretim ilişkilerini ideoloji ve

DİA'lar ile hem proletaryanın hem de kendisinin bilincinde meşrulaştırılışı analiz edilmektedir. Egemen sınıfın ideolojik işleyiş sarsıldığında baskı ve şiddet ile proletaryayı üretim ilişkilerinin içinde zorla yaşamaya nasıl mahkûm ettiği ve proletaryanın çelişkili varoluşunu nasıl aşabileceği tartışılmaktadır. Bu bölümün sonunda ise, Bond'un drama ve toplumsal işleyişle ilgili görüşlerine yer verilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde *Lear*'da kapitalist toplumun çelişkilerinin ve çözüm önerilerinin Bond tarafından nasıl sahneye taşındığı incelenmektedir. Öncelikle, Bond'un Shakespeare'in *Kral Lear* adlı oyununu neden yeniden yazdığı kısaca tartışılmaktadır. Sonrasında, Lear egemenliğinde proletaryanın yabancılaşması ve bu yabancılaşmanın devlet aygıtları tarafından devam ettirilmesi analiz edilmektedir; böylelikle sistemin çelişkileri belirlenmektedir. Fontanelle ve Bodice'in, Lear'ın egemenliğine karşı çıkmalarının nedenleri tartışılıp, egemenliklerinde yabancılaşmayı ve devlet aygıtlarının işleyişini nasıl devam ettirdikleri incelenmektedir. Sonrasında Cordelia ile Marangoz'un başlattığı mücadelenin nesnel koşulları belirlenip yönetimi ele geçirmelerine yer verilmektedir. Cordelia-Marangoz egemenliğinde proletaryanın bir kısmının yönetimi ele geçirmeyi başarmasına rağmen işleyişin devam etmesinin nedenleri saptanmaktadır. Cordelia-Marangoz yönetiminde de yabancılaşma ve onu yeniden üreten devlet aygıtları incelenerek işleyişin ortadan kalkması için proletaryanın yönetimi ele geçirmesinin yeterli olmadığı tartışılmaktadır. Sonrasında, Lear'ın bilinçlenme sürecinin sonunda duvarı yıkma girişiminin nesnel koşulları ve nedenleri

analiz edilerek oyun sonunda Bond'un mücadeleye dikkat çekmesine yer verilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Bond'un *The Bundle*'da kapitalist toplumun çelişkilerini ve çözüm önerilerini nasıl sahneye taşıdığı incelenmektedir. Öncelikle Bond'un sistem ve işleyiş üzerine yaptığı analizleri sahnelemesi ve eğitici draması tartışılmaktadır. Sonrasında, Toprak Sahibi egemenliğinde mülksüzlerin yabancılaşması ve bu yabancılaşmanın devlet aygıtları tarafından devam ettirilmesi analiz edilmektedir; böylelikle sistemin çelişkileri incelenmektedir. Daha sonra Wang ve Feribotçu'nun yan ideoloji üreterek bilinçlenme süreçleri ile Wang'ın mülksüzlerin bir kısmını öncelikle DİA'lara sonrasında baskı aygıtına karşı mücadele etmek için nasıl örgütlediği tartışılmaktadır. Bu bağlamda Wang ve arkadaşlarının egemen sınıfa karşı başlattığı mücadelenin nesnel koşulları ve mücadelenin başarılı olmasının nedenleri incelenmektedir. Böylelikle, Bond'un çelişkiler karşısında mülksüzlerin sistemi ortadan kaldırmasını sağlayan çözüm önerileri ve oyunun sonunda değişimin kalıcı olması için dikkat çektiği hususlar analiz edilmektedir.

Sonuç bölümünde ise *Lear* ve *The Bundle*'da kapitalist toplumun çelişkili işleyişine nasıl dikkat çekildiğine yer verilmektedir. Bond'un *Lear* ve *The Bundle* üzerinden kapitalist sistem ve bu sistemin neden olduğu sorunlarla ilgili eleştirilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Kapitalist sistemin Bond tarafından akıl dışı ve adil olmayan bir sistem şeklinde tanımlanmasının sebepleri analiz edilmektedir. Bununla birlikte, Bond'un akılcı olarak nitelendirdiği ve çelişkileri aşmayı amaçlayan çözüm önerilerinin incelemesine yer verilmektedir. Bond'un

oyunlarında kapitalist toplumun çelişkilerini, ideolojiyi ve şiddeti sahnelemesinin nedenlerinin tespit edilmesi hedeflenmektedir. Bu bölüm, oyunlarda vurgulanan sistemin çelişkilerini ve çözüm önerilerini ideoloji ile toplumsal normların etkisi dışında nesnel bir şekilde inceleyerek sonuca ulaşmayı amaçlamaktadır.

I. BÖLÜM

Çalışın, çalışın, proleterler, toplumsal serveti
büyütmek ve bireysel sefaletinizi artırmak için
çalışın.

Paul Lafargue

1.1. Edward Bond ve Marksizm

Bond'un yabancılaşma anlayışının merkezinde insanın kendisine ve çalışmaya yabancılaşması yer almaktadır. Bond'a göre, insan evrimine uygun olmayan bir şekilde çalışıp yaşadığı için kendisine yabancılaşmıştır; ekonomik ve politik alanlarda kendi kararlarını kendisi verememektedir. Bu nedenle, özgürlüğünü yitiren insan bilinçli bir canlı olmasına rağmen yaşamında bu doğal potansiyeli kullanamaz ve kendisine yabancılaşır. İsteddiği gibi yaşama olanağından yoksun, tek düze bir hayatın içine hapsolür. Bu duruma yol açan temel etmenlerden birisi meta üretimidir. Bu bakımdan, Bond kendine yabancılaşma ile üretime yabancılaşmayı birlikte ele alır. Bond'a göre, insanlar seri üretim hatlarında mekanik bir biçimde çalışmak amacıyla dünyaya gelmedikleri için evrimlerine ve biyolojik yapılarına uygun olmayan işlerde çalışırlar. Kapitalist üretim ilişkilerinde gerçekleşen çalışma etkinliği insan için yabancı bir etkinliktir. Bununla birlikte, insan işçiye dönüşerek üretim araçlarını kaybetmiştir. Çalışma etkinliğinde yabancılaşma bu iki düzeyde de

gerçekleşmektedir. Başka bir ifadeyle, insan hem üretim araçlarının sahibi olmadığı için hem de evrimine ters bir şekilde çalıştığı için çalışmaya yabancılaşmıştır. Bununla birlikte çalışmanın sonucunda ortaya çıkan üründe de yabancılaşma devam etmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinde ürünlerin üretilmesinin amacı insanların kullanmasına yönelik değil, en üst dereceden değişim değeri elde etmek içindir. Bu bağlamda, Bond'a göre, işçiler ürettikleri ürünü yalnızca kapitaliste kaptırarak kaybettikleri için değil, aynı zamanda üretilen ürünlerin amacının insanın kullanımı için değil, kâr elde etmek için üretilmesi bakımından da ürünle yabancı bir ilişki kurarlar. Bu işleyişte, insan gereğinden daha fazla çalışarak ürünü satın almasının sonucunda kendisi için değil, kâr elde etmek için yapılan, üretim amacı temelde insan olmadığı için aslında kendisine yabancı bir ürün alır. Ürüne yabancılaşma, yalnızca çalışma etkinliğinin sonucunda ürünü yitirme olarak değil, aynı zamanda insan için üretilmeyen ve insana uygun olmayan bir ürün şeklinde de insan yaşamına egemen olur. Tüm bunların sonucunda, kapitalist toplumdaki gündelik hayat, insanın doğasıyla çatışır ve insan doğasına uygun olmayan kendisine yabancı bir toplumda yaşar. Dolayısıyla, insanın yaşamı, kapitalist toplumda evrimsel ve biyolojik işleyişle çatışan şekilde var olabilir. Bu toplumda, insanlar özgürlüklerini yitirmişler, ekonomik ve politik bakımdan kontrollerini kaybetmişlerdir; böylelikle kapitalist toplumda yaşam, yabancılaşmanın egemenliği altında üretim ilişkilerinin devam etmesi doğrultusunda ilerler. Bunun sonucunda insan, birçoğu aslında gereksiz olan ürünleri üretmek için seri üretim hattında çalışan bir makineye dönüşmüştür. Tüm bunlar insanın gergin, saldırgan, mutsuz olmasına ve yaşamının ziyan olmasına neden olur. Bond'a göre adaletsizliğin temelinde yer alan etmenler

arasında insanın doğal yapısı ile çatışan biçimde yaşaması yer almaktadır; adil olan yaşam ise insanın evrildiği biçimde özgürce yaşamasıdır (Bond, 1994: 3-11).

Bond'a göre para toplumsal ilişkileri yöneten ve insanın geçim ihtiyaçlarını üreten güç şeklinde ters bir görünüme sahiptir. İnsanlar yaşayabilmek için gereken ürünleri ve haklarını yalnızca para aracılığıyla elde edebilir. Bu nedenle insanlar nesneleşmiş emeğin bir ifade biçimi olan paranın yaratıcı bir güç olduğuna inanırlar. Bu işleyişte ihtiyaçların temin edilmesi paraya bağlı olduğu için para insani değerleri yok ederek kendi mantığını ve kurallarını dayatır; dolayısıyla insanlar adil bir şekilde yaşamak için mücadele etmek yerine daha çok para kazanmak için uğraşırlar. Buna karşın, Bond ürünleri ortaya çıkaran temel etmenlerin doğa ve insan ilişkileri olduğunu belirterek ters işleyişe dikkat çeker (Bond, 1999: 7).

Kapitalist üretim ilişkilerinde üretim araçları sermaye biçiminde özel mülkiyet altında olduğu için ters bir şekilde işlemektedir. İnsan sermayeyi kullanacağı yerde, insanın nesneleşmiş emeği olan sermaye insanı kullanır. Bond, insanın fabrikada çalışırken özgür bir şekilde çalışamaması, insanın fabrikayı değil, fabrikanın insanı çalıştırarak kullanması ve insanın üretim araçlarının bir parçasına dönüşmesi üzerinden bu çelişkili ve ters işleyişe dikkat çeker (Bond, 2002: 120).

Bond, kapitalist toplumu eşit bir topluluk olarak değil, sınıflı bir toplum olarak ele alır ve üreten insanların yoksullukla karşı karşıya olduğuna dikkat çeker. İnsanların aynı şehirlerde birbirlerine yakın semtlerde yaşamaları ve benzer görünüme sahip olmaları yanıltıcıdır. Bond'a göre, proletarya yetersiz ve kötü beslenip, yoksulluk içinde yaşadığı için egemen sınıfa kıyasla genellikle fiziksel olarak

daha kötü durumda olup, yaşam kalitesi düşük ve daha kısa bir ömre sahiptir (Bond, 1999: xxviii). Diğer taraftan, burjuvazi ise zengin olduğu için refah içinde yaşar. Bond bu duruma, burjuvazinin, çocukları aptal dahi olsa en iyi eğitimi yalnızca parası olduğu için satın alabildiğini belirterek dikkat çeker (Bond, 2002: 88). Çelişkili bir biçimde, üreten ve çalışan sınıf temel ihtiyaçlarını karşılayamazken, yalnızca üretim araçlarının sahibi olması sebebiyle egemen sınıf tüm zenginliği ele geçirir; dolayısıyla Bond'a göre kapitalist sistem adil ve akılcı değildir. Egemen sınıf kendi sınıf mücadelesinde toplumu akılcı göstermeye çalışır.

Bond'a göre egemen sınıf kendi çıkarları doğrultusunda toplumu işletmeye çalışmaktadır. Hukuk, Okul gibi toplumsal kurumların yanı sıra gelenek görenekler, alışkanlıklar gibi gündelik hayat da egemen sınıfın kontrolü altındadır. Aile, Okul, Medya gibi aygıtlar insanın bilincine ve fikirlerine büyük ölçüde etki etmektedir; dolayısıyla bu aygıtlar işçilerin çıkarlarını değil, işçileri yönetenlerin çıkarlarını korumaktadır. Buna karşın, egemen sınıf kendi çıkarlarını toplumun tamamının çıkarı gibi göstererek sınıf çatışmasını gizler (Bond, 1978: vii-viii). Bond'a göre sınıflı toplumun işleyişinin devam etmesinde ideoloji belirleyici bir etkiye sahiptir. İdeoloji ve toplumsal kurumlar toplumdaki eşitsizliği ve adaletsizliği gizleyerek onları görünmez yapar. Bunun sonucunda, ideolojinin içinde olan ve bu kurumların pratiklerini gerçekleştiren insanlar toplumun işleyişini nesnel bir şekilde anlayamazlar. Dahası, bireyin ideolojik inancı, kendisinin toplumdaki yerini ve rolünü anlamasını engeller. Başka bir ifadeyle, ideoloji insanı üretim ilişkilerinin içinde olmasını sağlayarak egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda işletir (Bond, 2015: 13-14). Bond'a göre, toplumun sorunları sürekli yeniden üretilerek devam

ettirilmektedir (Stoll vd., 1976: 420). Buna karşın, insanın ideolojiden değişime neden olacak bir yan ideoloji üretmesi mümkün olduğu için devrim mümkündür (Bond; 2015: 6). Bond'a göre, egemen sınıf ideolojinin yanı sıra baskı ve cezayı da kullanır; böylelikle işleyişin dışına çıkanlar cezalandırılarak sistemin devam etmesi sağlanır (Bond, 2002: 88). Egemen sınıfın çıkarlarını koruyan toplumsal kurumlar arasında polis ve silahlı güçler de yer almaktadır (Bond, 1978: viii). Bu bakımdan, hem Aile, Okul gibi kurumlar hem de baskı aygıtları ideoloji ile birlikte toplumu egemen sınıfın istediği doğrultuda işletir. Bu işleyişte insanlar arasındaki ilişkiler de akıl dışıdır. Bond'a göre toplumun sınıflara bölünerek adaletsiz bir şekilde işletilmesi için verilen mücadele, adil bir toplum için verilen mücadeleye göre daha yıkıcıdır. Buna karşın, adil olmayan toplumlar aynı zamanda adalet ve eşitlik için işleyecek toplumsal gücü de yarattır. Toplumu yaratan içinde yaşayan ve çalışan insanlardır (Bond, 1999: xxvi-xxxv). Bununla birlikte, insanlar tarihinde yaratıcısıdır; dolayısıyla adil bir toplum da insan ve insanın verdiği mücadele ile yaratılabilir (Bond, 1994: xiii).

İnsan mücadele etmesi koşuluyla akılcı ve eşitlikçi bir toplum yaratabilir. Başka bir ifadeyle, Bond sınıflı toplumun ortadan kaldırılabilceği görüşündedir (Bond, 2002: 119). Aksi durumda, adil olmayan bir toplumun giderek felakete sürükleneceğine ve yok olacağına dikkat çeker. Adaletsiz bir toplumun insana bilişsel ve duygusal bakımdan zarar verdiğini belirten Bond ya toplumun yok olacağını ya da yeni bir toplum yaratılacağını vurgulayarak adil bir toplumun yaratılmasının zorunlu olduğunu savunur (Bond, 1999: xix). Akılcı ve eşitlikçi toplumun sosyalist toplum olduğunu belirten Bond'a göre, insan sınıflı topluma karşı temelde iki biçimde

mücadele edebilir. Bunlardan ilki ve Bond'un akılcı mücadele olarak nitelendirdiği mücadele, oyunlar yazmak, tartışmak ve insanları bilinçlendirmek gibi araçlar aracılığıyla verilebilir. Akıl dışı olarak ifade edilen mücadelede ise akılcı ve eşitlikçi toplumu yaratmak için şiddet kullanılabilir (Stoll vd., 1976: 417). Bond'a göre, barışçıl yollarla akılcı mücadele verilemediği durumlarda şiddet kullanımı gereklidir. Bu nedenle egemen sınıfın uyguladığı şiddet haksız ve meşru değilken, eşitlik için mücadelede uygulanan şiddet meşrudur. Kapitalist bir toplumda hiçbir zaman barış olmayacağı ve kapitalist işleyişi devam ettirmek amacıyla sürekli şiddet kullanıldığı için kapitalizmi ortadan kaldırmak ve eşitlikçi bir toplum yaratmak için şiddet kullanmak huzuru ve düzeni bozmaz; aksine, eşitliği sağlamaya yardımcı olur (Bond, 1985: 17). Bu bakımdan, Bond oyunlarında şiddete de yer vererek kapitalist toplumun sorunlarını ve çelişkilerini farklı açılardan ele alır; bunlar karşısında çözümler getirmeyi amaçlar. Bunu eleştirenlere ise şöyle cevap verir: Yazarların eserlerinde şiddetin kendisine değinmemesini istiyorsanız veya şiddetle ilgili yazmasını istemiyorsanız aslında kapitalist toplum ve bu toplumda yaşayan insanlara ilişkin hiçbir şey yazılmasını istemiyorsunuz demektir (Bond, 1994: 3). Sistemin değiştirilebileceğinin mümkün olduğunu düşünen Bond'a göre, insan kararlı olup mücadele ederek politik sorunları aşip onların olmadığı eşitlikçi bir toplum yaratabilir (Bond&Loney, 1976: 37).

1.2. Kapitalist Toplumda Sınıfların Belirlenmesi

Kapitalist toplumda sınıfları ve insanların hangi sınıfa ait olduğunu belirlemek, çelişkilerin analizi ve devrimci sınıfın toplumda kimlerden oluştuğunu belirlemek için gereklidir. Marx kapitalist toplumun sınıflara bölünerek temelde proletarya ve burjuvaziden oluştuğunu ifade eder (Marx, 2014: 73). Sanayileşmeyle birlikte nüfusun büyük bir kısmı kentlerde yoğunlaşarak proleterleşmiş olup küçük bir azınlık ise bu sayede daha hızlı bir biçimde zenginleşerek burjuvaziyi oluşturmuştur (Freyer, 2014: 46-55). Engels *Komünist Manifesto*'nun 1888 yılında hazırlanan bir baskısında “burjuvazi” sözcüğünün üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kapitalistleri, “proletarya” sözcüğünün ise emek güçlerini satan mülksüz işçileri ifade ettiğini belirtir (Marx&Engels, 2012: 42). Burjuvazi ve proletarya kapitalizmin yarattığı temel sınıfları oluşturmaktadır, ancak sınıfların daha derin analizi, hangi unsurlardan oluştukları ve aralarındaki sınırların belirlenmesi de gereklidir (Savran, 2014: 25).

Bir kişinin sınıfsal konumunu toplumsal üretim içerisindeki konumu ve üretim araçları üzerindeki mülkiyeti belirler. Bu nedenle elde edilen gelir miktarının sınıfsal konum üzerinde belirleyici etkisi yoktur: “Sınıflar toplumsal üretim ve toplumsal yeniden üretim içindeki yerlerine göre tanımlanır. Toplumsal üretim içindeki yerin esas belirleyeni ise üretim araçları üzerindeki kontroldür ya da hukuki ifadesiyle üretim araçlarının mülkiyetidir” (Savran, 2014: 27).

Kapitalist toplumda egemen güç, varlığını işçinin üretiminden elde ettiği zenginliğe borçlu olan sermayedir. Marx'a göre burjuvazi sermayenin taşıyıcısı olduğundan sermayenin mantığına ve kurallarına göre davranır. Burjuvazi hukuksal olarak üretim araçlarının sahibi olduğundan ve miras yolu ile ailesine mülkünü aktarabildiğinden mülkiyet ile burjuvazinin doğrudan bir ilişkisi vardır. Bu nedenle üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan ve üretime katılmayan kapitalistler sermayenin birinci dereceden taşıyıcısı olarak burjuvaziyi oluşturur (Savran, 2014: 28-29).

Kapitalist için çalışan üst düzey yöneticilerin toplumsal üretim içerisindeki konumları, mülk sahibi olmamalarına rağmen sınıf mücadelesinde sermayenin çıkarlarına uygun biçimde hareket etmelerine neden olur. Üst düzey yöneticiler karar verme ve uygulama yetkisine sahip olduklarından sıradan bir işçiden ayrılırlar. Bu nedenle üst düzey yöneticiler sermayenin ikinci dereceden taşıyıcılarıdır (Savran, 2014: 29-33). Orta veya alt kademedeki yöneticiler ise çelişik bir sınıfsal konuma sahiptir.

Orta veya alt kademedeki yöneticiler kendi birimlerinde burjuvazinin temsilcisi pozisyonunda olduklarından ve burjuvazinin çıkarını koruduklarından sınıfsal konum bakımından burjuvazi tarafına yakınlaşır. Diğer taraftan ise karar verme yetkisine sahip olmayan orta veya alt pozisyondakiler ücretli işçi olarak burjuvazi tarafından sömürülürler. Bu bakımdan sınıfsal konumları proletaryaya yakındır. Bu nedenle orta veya alt kademedeki yöneticilerin sınıfsal konumu çelişik ve karmaşık olup sınıf mücadelesinde tarafları belirsiz veya değişken olabilir (Savran,

2014: 50-52). Devlet bürokrasisinin sınıfsal konumunda ise farklı bir karmaşıklık söz konusudur.

Bürokratlar “devlet adına karar verme yetkisine” sahip oldukları için onları devletin diğer çalışanlarından ayırmak gerekir. İşçilerin emeğini sömüren sermaye, bürokratların var oluş koşullarını teminat altına alan bir işleve sahiptir (Savran, 2014: 33-34). Bu nedenle bürokratlar sınıf mücadelesinde burjuvazinin yanında yer alırlar. Üretim ilişkileri bağlamında belirlenebilen küçük burjuvazi de karmaşık bir sınıftır.

Küçük burjuvazi, mülk sahibi olduğu ve aynı zamanda emek gücü harcıyıp faal olarak üretime katıldığı için proletarya ile burjuvazinin varoluş koşullarını kendisinde birleştirir. Bu yönü ile küçük burjuvazi, burjuvazinin küçüğünden ayrılır. Burjuvazinin küçüğü, ücretli işçi çalıştıran ve üretime faal olarak katılmayan küçük kapitalistten oluşur (Savran, 2014: 37-38). Küçük burjuvazinin sınıfsal konumu burjuvaziye veya proletaryaya dâhil edilemez. Bu nedenle küçük burjuvazinin “sınıf mücadeleleri tablosundaki konumları da belirsiz, kaygan olabilmektedir” (Boratav, 2014: 37).

Kapitalist toplumda “proleter mülksüzdür” (Marx&Engels, 2012: 53). Proletarya emek gücünü ücret karşılığında satarak varlığını devam ettirmek zorunda kalan bütün ücretli işçileri kapsadığından “hiçbir biçimde sanayi işçilerinden ibaret bir kavram değildir” (Savran, 2014: 41). Sermayenin taşıyıcılığını yapmayan ve mülk sahibi olmayan bütün ücretli işçiler, ücret miktarının önemi olmaksızın proletaryaya dâhildir. Devlet için çalışan memurlar da “devlet adına karar verme yetkisi olanlar dışında, ister işçi statüsünde ister memur statüsünde çalışıyor olsunlar” sınıfsal

konum olarak proletaryaya dâhildir (Savran, 2014: 41). Bu bağlamda, proletarya özel sektörde veya devlette çalışan ve toplumun geniş bir kesimini kapsayan bir topluluğu ifade eder. Faal olarak emek gücünü ücret karşılığında satmayan veya satamayan kadınların, erkeklerin, işsizlerin ve öğrencilerin sınıfsal konumları da kişinin ailesinin veya ailesinde çalışan herhangi birisinin sınıfsal konumu ile belirlenebilir (Savran, 2014: 28). Faal olarak çalışmayanlar sistem tarafından sistemin dışında değerlendirilir.

Üretime katılmayanlara veya üretime doğrudan katılmayanlara kapitalist sistemde ücret ödenmez. İşsiz veya üretime katılamayan bir kişi yaşamını devam ettirebilecek maddi olanaktan yoksun olduğundan ya bir başkasına bağımlı olur ya da Marx'ın ifadesiyle "acıdan ölebilir" (Marx, 2014: 92). Üretime katılmayanlar ve üretime doğrudan katılmayanlar arasında "ev kadınları" diğerlerinden ayrı bir öneme sahiptir: "Ev kadınları (ev emekçileri) insan soyunun yeniden üretimi için gerekli bir üretim faaliyetinde bulunurlar, ama harcadıkları emek aile içinde kaldığı için piyasa kategorileri tarafından 'görülmez'" (Savran, 2014: 28). Bu nedenle ev işleri ve insanın üretimi için harcanan emek ücretlendirilmeyen emek gücü olarak değerlendirilir; söz konusu çalışma ev kadınının doğal yaşam biçimi gibi dayatılır. Wallerstein, "ekmek parası kazanan" erkeğin emeği ücretlendirilirken kadının "ev kadını" şeklinde sınıflandırılmasının cinsiyetçiliğin kurumlaşmasına neden olduğunu ifade eder (Wallerstein, 2012: 26). Kadının ev işleri için harcadığı emeğin bedeli dolaylı olarak işçinin aldığı ücret üzerinden ücretlendirilir. Buna rağmen ev kadınları sınıfsal konum olarak proletaryaya dâhildir. Bu nedenle ev kadınları sınıf

mücadelesinde proletarya tarafında yer alarak sınıfların oluşumunda belirleyici bir etkiye sahiptir.

1.3. Kapitalist Üretim İlişkileri ve Yabancılaşma

İnsanlar varoluşlarının toplumsal üretiminde iradelerinden bağımsız ve zorunlu ilişkiler kurarlar (Marx, 1904: 11). Kapitalist toplumda proletarya kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan çelişkili varoluş koşullarına sahiptir. Bu duruma üretim biçiminin toplumsal ilişkiler üzerindeki belirleyici etkisi neden olmaktadır (Eagleton, 2012: 19). Bu ilişkiler içerisinde proletarya, çalışmasının niceliğini ve niteliğini arttırdığı oranda insani yaşam koşullarından uzaklaşır:

İşçi ne kadar çok servet üretse, üretiminin gücü ve kapsamı ne kadar artsa, kendisi de o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeyler dünyasının artan değeriyle doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir. Emek yalnız meta üretmez; kendini ve bir meta olarak işçiyi de üretir – ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir (Marx, 2014: 75).

Proletarya varoluşunu devam ettirebilmek için sermaye sahibine çalışmak zorunda kaldığından – kapitalist sistemde emeğin ve üretimin koşulu sermaye biçiminde burjuvazinin kontrolünde olduğundan – proletaryanın hayatta kalmasının koşulu kendi sınıfına karşı olan burjuvazi tarafından sömürülerek burjuvazinin güçlenmesini ve zenginleşmesini sağlamaktır. Bu işleyiş yalnızca fabrika işçileri için geçerli olmayıp, aynı zamanda -özel mülkiyetin ve iş bölümünün olduğu- tüm işlerde çalışan işçiler için geçerlidir (Sayers, 2013: 69). Bond’a göre bir insanın zengin olup diğer

insanın yoksul olması adaletle çelişmektedir (Bond, 2006: IX). Bu çelişkili üretim ilişkisinin temelinde proletaryanın yabancılaşması yer almaktadır.

Proletarya kapitalist üretim tarzında emek gücünü kullanarak ortaya çıkardığı ürüne sahip olamaz. Kapitalist sistemde proletarya “kendi emeğinin ürününe, yabancı bir nesneyleymiş gibi bir ilişkidir” (Marx, 2014: 75-76). Bu yabancılaşmış ilişkide “insanın ürettikleri, onun iradesinin, bilincinin, denetiminin dışına çıkar” (Lefebvre, 2010: 54). Proletarya ile somutlaşmış emeği arasındaki bu yabancı ve nesnel ilişki proletaryayı çelişkili bir duruma mahkûm eder. Ürünleri yaratan güç proletaryanın emek gücüdür. Buna rağmen ürünler, üretildikleri anda işçinin üretim etkinliğinden bağımsızmış gibi görünür (Marx, 1887: 48). Bu çelişkili ilişkide proletarya ürettiği geçim araçlarına sahip olamaz.

Ürüne yabancılaşması sebebiyle işçinin, kendi etkinliği sayesinde ortaya çıkan ürünle ilişkisi bir başkasının ürettiği ürünle kurduğu ilişki şekline dönüşür. Bu nedenle bir işçinin kendi ürettiği eşyaya sahip olabilmesi için onu ortaya çıkarması yeterli olmaz. İşçi ürünü -satın alarak- elde edebilmek için onun üretilmesi için gereken zamandan daha fazla çalışmak zorunda kalır. “‘Satin almak’ eylemi içerisinde işçinin kendi ürünü ile ilişkisinin, artık sahip olmadığı bir nesneyle, yabancı bir nesneyle ilişkisi biçiminde olduğu vardır” (Marx&Engels, 1956: 72). Böylelikle, işçi kendi faaliyetinin sonucunda yaratılan “ürünü tarafından engellenir, yoksun bırakılır ve yabancılaşır” (Hyppolite, 2010: 126). Ürüne yabancılaşmasının sonucunda işçi, insan yaşamı için gerekli geçim nesnelerinden ve üretilen zenginlikten koparılıp en asgari koşullarda varoluş mücadelesi vererek yaşamını

devam ettirir. Bu durum proletaryanın sınıf mücadelesinde güçsüzleşmesine yol açar.

Proletaryanın ortaya çıkardığı ürün proletaryayı egemenlik altına iten bir güç biçimine dönüşür. İşçinin, kendi etkinliği sonucunda ortaya çıkan nesneden koparılıp yabancılaşması sonucunda “emeğin ürettiği nesne - emeğin ürünü - emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir” (Marx, 2014: 75). Proletaryanın emeğinin nesneleşmiş biçimiyle ilişkisi kapitalist sistemde tersine çevrilmiştir. Ortaya çıkardığı ürün proletaryanın nesnesi olmazken, proletarya ürününün nesnesi biçimine dönüşmüştür (Marx, 1887: 49). Bu çelişkili ürün-üretici ilişkisinde işçi, metaların ortaya çıkmasında gerekli bir üretim aracına dönüşür. İşçinin kendi etkinliğinin sonucu olmasına rağmen sahip olamadığı metaya bir başkası – üretim faaliyeti gerçekleştirmeden - sahip olur (Marx, 2014: 85). Bu üretim ilişkisinde proletaryanın kendi etkinliğiyle arasındaki ilişki tersine dönmüş bir ilişkidir. Ürünler çalışıp emek harcayan proletarya için “hizmet görecekları yerde, tam tersine, egemen ve ezici gerçeklikler haline gelir” (Lefebvre, 2010: 54). Proletaryanın ürününe yabancılaşmasına yol açan en temel etmen üretimin kendisi ile dışsallaşan ilişkisidir.

Kapitalist sistemde proletarya üretim eylemine yabancılaşmıştır. Proletarya iş bölümünün sonucunda üretim araçlarına sahip olmadığından emeğin koşullarından koparılmıştır: “Çalışma işçinin dışındadır, yani onun özsel varlığına ait değildir” (Marx, 2014: 78). Emeğin nesnel koşulları işçiye dışsallaşmıştır. “Emeğin, üzerinde çalıştığı araç gereç yabancı araç gereçtir. Alet de aynı şekilde yabancı

alettir” (Marx, 1973: 394). İşçi istediği zaman istediği kadar çalışıp, kendi ihtiyacına göre üretme özgürlüğünden yoksun olup kendisinin belirlemediği koşullarda başkası için çalışmak zorunda kalır. Bu nedenle işçi, emeğine ve üretim faaliyetine yabancılaşıp üretim sürecinde ve üretim eyleminde kendisini gerçekleştiremez. Yabancılaşmanın sonucunda proletaryanın kendi etkinliği ile ilişkisi bir başkasının etkinliğiyle olan ilişkisi biçimine dönüşmüştür. İşçi çalışma esnasında, kendi üretim etkinliğiyle, eylemi gerçekleştiren kendisi değil bir başkasıymış gibi ve bu etkinlik kendisine ait değil bir başkasına aitmiş gibi çelişkili bir ilişki kurar. İşçinin kendisine ait olan zihin ve bedeni kendisine yabancı bir zihin ve bedene dönüşür (Marx, 2014: 78-79). Bu nedenle insan kendi yaşamının kontrolünü “ekonomik” bakımdan kaybeder (Bond: 1994: 4). “İnsanın kendi eylemi insana karşı olan yabancı bir güce dönüşür. Bu yabancı güç insan tarafından kontrol edilmek yerine insanı köleleştirir” (Marx, 1998: 53). Zihin, beden ve bu ikisinin birleşiminin ortaya çıkardığı emek gücü çelişkili bir biçimde kendisini ortaya çıkaran insana ait olmayıp, kişinin ona yabancılaşarak kendini yitirmesine ve köleleşmesine yol açar.

Proletaryanın kendisine dışsallaşan üretim etkinliği burjuvazi tarafından kontrol edilir: Proletarya “kendi etkinliğini nasıl kendisiyle yabancılaştırıyorsa, yabancıya da yabancının kendisinin olmayan bir etkinlik sunar” (Marx, 2014: 86). Burjuvazi üretim faaliyetine katılmamasına ve emek gücü harcamamasına rağmen emeğin nasıl kullanılacağına karar verme ve emek gücünün yarattığı nesneleri sahiplenme gibi ayrıcalıklara sahiptir. Kapitalist üretim ilişkilerinde işçinin emeğine yabancılaşması sebebiyle iş gününün sonunda çalışan insan çalışmamış gibi, çalışmayan insan ise çalışan gibi sonuç elde eder: “İşçinin etkinliği kendisi için bir

işkenceyse, başka biri için bir zevk, hayatın tadı olmalıdır” (Marx, 2014: 85). Bu nedenle üretim sürecinde işçi emek gücünü kendisi için kullanamaz ve “emeğin gerçekleşmesi, emekçinin açlıktan ölecek derecede kendi gerçekliğinden yoksun bırakıldığı noktaya dek bir gerçekleşmeme haline gelir” (Hyppolite, 2010: 126). Dolayısıyla, işçinin somutlaştırdığı emek gücünü burjuvaziye kaptırmasının temelinde işçinin emeğine ve üretim etkinliğine yabancılaşması vardır:

Yabancılaşma üretimin yalnız sonucunda değil, üretim ediminde (fiilinde) de görülür – yani, üretici etkinliğin kendisinde. İşçi daha üretim ediminde kendini kendine yabancılaştırmasaydı, kendi etkinliğinin ürünü karşısında nasıl yabancı kalabilirdi? Ürün olsa olsa, üretici etkinliğin bir özetidir. Bu durumda, emeğin ürünü bir soyulma olduğuna göre, üretim kendisi de hareket halinde soyulma, etkinliğin soyulması, soyulma etkinliğidir. Emek nesnesinin yabancılaşmasında, emek etkinliğinin yabancılaşması, kendine başkalaşması özetlenir sadece (Marx, 2014: 78).

Üretime yabancılaşan proletarya yabancı çalışma koşulları içerisinde ortaya çıkardığı ürüne de sahip olamaz. Proletaryanın karşısına ezici bir güç biçiminde ortaya çıkan ürün, proletaryanın kendi etkinliğine yabancılaşmasının zorunlu sonucudur.

Yabancılaşma insanı nesneleştirerek metaya dönüştürür. “İşin işçiye değil başka birine ait olması, işçinin çalışırken kendine değil başkasına ait olmasıdır” (Marx, 2014: 78). Bu nedenle üretim araçlarının yanı sıra işçinin de sahibi kapitalisttir. İnsanın insan üzerinde egemenliği kapitalist sistemde kapitalistin işçiler üzerindeki egemenliği şeklinde devam etmektedir: “Kendilerini parça başı satışa sunmak zorunda olan bu işçiler, herhangi bir başka ticari eşya gibi bir metadırlar” (Marx&Engels, 2012: 49). Bu zorunluluk işçinin özgürlüğünün yok olmasına sebep olur. Bu nedenle kapitalist sistemin tanıdığı çalışma özgürlüğü, nesnel dünyada

gerçekten var olmayıp işçinin ücret karşılığında burjuvaziye çalışabilmesi için gereken özgürlüktür (Kuznetsov, 2014: 12). İşçi – ancak en iyi koşullarda - sadece emek gücünü satacağı kapitalisti seçme konusunda özgür olabilir. Bond da benzer bir biçimde, kapitalist sistemin işlemesi için insanların “özgür” olması gerektiğini, fakat aslında özgür olmadıklarını belirtir (Bond, 1998: 299). Üretim ilişkilerinde işçinin insan olarak değeri yoktur: “Kapitalist sistemde birey önemli değildir. Gerektiğinde ücret karşılığında alınabilir veya kovulabilir” (Bowles, 2013: 45). Bu çelişkili üretim ilişkisinde emek gücü, kendisinin daha önce ortaya çıkardığı nesneleşmiş emek aracılığıyla satın alınır: “Sermaye için kullanım değeri olan emek, işçi için yalnızca değişim değeridir” (Marx, 1973: 243). Bu nedenle işçinin çalışarak kendisi için refah üretmesi imkânsızdır.

Kapitalist, işçinin ortaya çıkardığı artı değeri ele geçirerek sermaye birikimini sağlar. Ücretli işçi günlük çalışma süresinde günlük olarak aldığı ücret miktarından daha fazla değer miktarı üretir. Buna rağmen, “emek gücünün değeri onu sürdürmek veya yeniden üretmek için gereken emek miktarı” ile belirlendiğinden işçi ürettiği zenginlikten yoksun olup sadece temel ihtiyaçlarını karşılayacak ve yaşamını devam ettirebilecek kadar ücret elde eder (Marx, 1969: 19). Burjuvazi proletaryaya en düşük ücreti ödeyerek en üst dereceden kâr etmeyi amaçlar. Bu nedenle işçi “sığırlar gibi bir var oluşu” sürdürmeye ancak yetecek miktarda ücreti kabul edip çalışmak zorundadır (Marx, 2014: 18). “İşçi kapitaliste emeğini satarak, emeğin ürününü veya emeğinin ürüne kattığı değeri değil yalnızca emeğinin ücretini hak olarak elde eder” (Marx, 1973: 245). Böylelikle, işçinin aldığı nesneleşmiş emek ile çalışma esnasında nesneleştirdiği emek arasında fark ortaya çıkar. Bu bakımdan,

Üretim sürecinde çalışma iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde işçi aldığı ücretle eş miktarda değer üretir ve böylelikle kapitalistin kendisine ödediği creti kapitaliste kazandırır. İkinci bölümde işçi kullandığı emek gücünün karşılığını alamaz veya ürettiği değere sahip olamaz. Çalışmanın bu bölümü kapitalist üretim ilişkilerinde sömürü sisteminin temel noktasıdır (Marx, 1887: 135-152). İşçinin kendisinin yeniden üretilmesi için gerekli emek sresinden sonra zorunlu olarak çalıştığı artı emek süresinde üretilen değer artı değeri oluşturur. Kapitalist artı emek süresinde işçiyi karşılıksız çalıştırır. Bond’un da belirttiği gibi, kapitalist toplumda insan genellikle diğer insanın çıkarı için çalışan bir işçiye dönüşmüştür (Bond, 1994: 4). Mülksüz insan yaşamak için artı emek harcamak zorundadır ve “bu artı emek, artı değer olarak görünür ve bu artı değer artı ürün olarak var olur” (Marx, 1959: 593). Kapitalist üretimin amacı toplumun ihtiyaını karşılamaktan ziyade meta yığınları yaratarak artı değer üretmektir. Bond üretilen çoğu metaya insanın gerçekte “ihtiyacı olmadığını” ve ömrünü artı değer üretmekle geçiren insanın aslında yaşamının “ziyan” olduğunu belirtir (Bond: 1994: 8). Böylelikle, kapitalist üretim ilişkilerinde emek sahibinin yoksulluğunu üretirken, burjuvazinin çalışmadan zenginleşmesini sağlar.

Yabancılaşma artı değerin ortaya çıkması ve artı değere el konulmasının temel koşulu olan özel mülkiyetin teminatıdır. İnsan retim araçlarından koparılıp emeği dışsal bir emeğe dönüştüğü için ücretli işçiye dönüşür ve burjuvazinin özel mülkiyeti bu şekilde ortaya çıkar: “zel mülkiyetin, dışlaşmış emeğin kaynağı, nedeni gibi görünmesine karşın, aslında onun sonucu olduğu anlaşılmaktadır; [...]. Daha sonra bu ilişki karşılıklı bir ilişki olur” (Marx, 2014: 86). Bu nedenle

yabancılaşmanın aşılması artı değer sömürüsünün ortadan kalkması için en temel koşuldur.

Kapitalist üretim ilişkilerinde emek gücü kapitalistin kontrolü altına girmediği ve insan metalaşarak ücretli işçi olup artı değer yaratmadığı sürece emek gücü insan yaşamı için gerekli olan geçim eşyaları yaratma olanağı bulamaz (Marx, 1973: 245). Bu nedenle işçinin emeği kendisi için üretken olamaz, tam tersi burjuvazi için üretkendir. Yabancılaşma ve özel mülkiyetin yol açtığı kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkili sonucunu Marx ve Engels “o toplumda kimler çalışıyorsa mülk edinemiyor, kimler mülk sahibiyse çalışmıyor” şeklinde ifade ederler (Marx&Engels, 2012: 59).

Burjuvazi üretimde kârını artırmak ve sermaye birikimini hızlandırmak için proletaryayı artı değer üretmeye zorlar. Sermayenin birikmesinin koşulu olan bu durum kapitalist üretim ilişkilerinde sermayenin kendisinden kaynaklanır: “Sermaye, ücretli emeği artı-değer üretimine zorlayarak ya da emeğin üretken gücünü, görece artı-değer üretimi için mahmuzlayarak, zorlayıcı bir güç olduğu ölçüde, yalnızca bir ilişki olarak, değer yaratıcısıdır” (Marx, 2013: 83). Althusser’e göre kapitalist sistemde kapitalist “tek ve biricik bir amaçla üretir: iki değer arasındaki –aşırı üretim değeri ve ücret değeri- eşitsiz oyunla işçilerden artı değeri söküp almak” (Althusser, 2005: 61). Bu nedenle kapitalist, sermayenin mantığına ve sermaye birikiminin koşullarına göre hareket eder (Marx, 1959: 592-593).

Yabancı üretim etkinliği proletaryayı mutsuz edip ezen bir etkinliğe dönüşür. Üretim faaliyetine yabancılaşmak insanın kendisini geliştirmesine engel olur.

Çalışmak istekle gerçekleştirilen bir eylem olmaktan çıkarak zorunlu bir faaliyete dönüşür. Marx'a göre işçi çalışırken:

[...] kendini olumlamaz, yoksar (inkâr eder), mutlu değil mutsuzdur, fiziksel ve zihni enerjisini serbestçe geliştirmez, bedenini harcar ve zihnini yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendisinin dışındadır. Çalışmadığı zaman kendindedir, çalışırken kendinde değildir. Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır; zorla çalıştırılır (Marx, 2014: 78).

Nesnel çalışma koşulları, üretim sürecinde işçinin gelişimine engel olur. Çalışma biçimi ve zamanı işçi tarafından belirlenmediğinden işçinin özgürlüğü ve işin geliştirici niteliği yok olur. İşçinin “yaptığı iş, makineleşmenin genişlemesi ve iş bölümü sonucu, işçiler için her çeşit özerk karakterini ve dolayısıyla her çeşit çekiciliğini yitirmiştir” (Marx&Engels, 2012: 49). İş, makineleşme ve iş bölümünün gelişmesiyle birlikte “tek yanlı” olmuştur (Marx, 2014: 22). İşçinin her gün aynı işi rutin olarak yapması insanın gelişimine ters bir çalışma şeklidir; “endüstriyel rutin, insan karakterinin bütün derinliğini yok etme tehlikesi barındırır” (Sennett, 2014: 39).² Bu nedenle çalışma işçinin insani ve yaratıcı niteliğini yitirmesine yol açar. Bond'a göre, tek yanlı rutin çalışma işçiyi kendine yabancılaştırarak “öfkeli”, “gergin” ve “saldırgan” bir insana dönüştürür (Bond, 1994: 4). Ücret miktarının artırılması tek yanlı işin olumsuz etkilerini önleyemez: “Örneğin fabrikada veya ofiste, rutin bir iş yapan insana ne kadar ücret ödendiğinin bir önemi yoktur. [...] insan yapısına uygun

² Sennett'e göre kapitalist sistem –teknoloji veya reklamcılık gibi belirli sektörlerde- 20. Yüzyılın sonlarında “esneklik” kazanarak yeni bir biçime evrilmeye başlamıştır. Esneklik, rutin ve tek yanlılığı azaltmaya eğilimliyken iş güvencesinin ortadan kalkması gibi yeni sorunlara yol açar. Fakat Sennett'in bahsettiği esneklik çalışma süreci ve üretim ilişkileri üzerinde egemen değildir. Çalışma sürecinde yabancılaşma ve tek yanlılık egemendir. Sennett'e göre “çalışanların büyük çoğunluğu hala Fordizm çemberinde hapis” bir şekilde çalışmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: (Sennett, 2014).

olmadığı bir şekilde davrandığından kendi doğal benliğine yabancılaşmıştır” (Bond, 1994: 4). Bu süreçte nesneleşmiş emek, işçiye aşkın bir varlık gibi görünür.

Yabancılaşma işçinin karşısına sermayeyi gizemli bir varlık biçiminde çıkarır. Özel mülkiyet, emek ve emeğin koşulları arasındaki ilişkiyi tersine çevirir. “Emeğin toplumsal üretken güçlerinin tamamı emeğin kendisinden değil sermayeden kaynaklanıyormuş [...] gibi görüldüğünden sermaye çok gizemli bir varlığa dönüşür” (Marx, 1959: 597). Yabancı üretim ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkan artı değer aracılığıyla biriktirilen nesneleşmiş emeğin kapitalist sistemdeki varoluş biçimi olan sermaye, işçiye yabancılaştığından emeğin gerçekleşmesinin koşulu olarak işçinin karşısına çıkar. Bu nedenle sermaye emeği yaratan güç gibi görüldüğünden insan kendi yarattığı üretim araçlarının egemenliği altındadır. İnsan sermayeyi kullanamazken sermaye insanı istihdam ederek kullanır. İşçi ile sermaye arasındaki ilişkide işçinin varoluşunun kaynağı sermaye olarak görünür (Marx, 2013: 352). Sermaye nesneleşmiş emeğin maddi biçimde birikimi olduğundan sermayenin yaratıcısı insan emeğidir. Bu nedenle işçi ile sermaye arasındaki ilişki yabancılaşmış, tersine dönmüş ve dolayısıyla çelişkilidir. Kapitalist sistemdeki varoluş biçimiyle sermaye her bir işçinin artı emek süresinde yarattığı ve karşılığının ödenmediği nesneleşmiş emeğin birikimidir. Bu nedenle sermayenin yaratıcısı işçinin harcadığı zihinsel ve bedensel emeğidir; işçinin kendisidir. Üretim araçlarını insan yaratmasına rağmen üretim araçları, emeği yaratan ve emeğin üretim sürecinde nesneleşmesine olanak tanıyan bir görünüm alır. Bu süreçte metalaşan işçinin nesneleşmiş emekle ilişkisi “şeyin kişileşmesi” ile “kişinin şeyleşmesi” şeklinde çelişkili bir yapıdadır (Marx, 2013: 352). Böylelikle, sermaye işçiler için nesnel bir var oluş biçimine sahip

olduğundan sermaye ile işçi arasındaki ilişki, işçi için ters ve gizemli bir görünüme sahip olur. Bond da insanın üretim etkinliğinin nesneleşmiş emek tarafından kontrol edilmesine dikkat çeker (Bond, 2002: 120). Sermayenin para ile ifade edilmesi gizemli görünümü pekiştirir.

Para gizemli ve güçlü bir varlık görünümünde topluma egemendir; para nesneleşmiş emeğin ve sermayenin sembolik bir ifadesidir. Üretim ilişkilerinde değişim para aracılığıyla yapıldığından, sistemin merkezinde yer alır. “Para, her şeyi satın alabilme özelliğine sahip olduğu için, en yüksek mülklenme nesnesidir. Özelliğinin evrenselliği, varlığının her şeye kadir olmasıdır; dolayısıyla her şeyden güçlü bir varlık olarak görünür” (Marx, 2014: 148). Bu nedenle kapitalist toplumda insan ancak parasının miktarı oranında mülk edinebilir ve ürünleri satın alabilir.³ İnsanın yaşayabilmesi için parasının olması zorunlu koşuldur. Bond’a göre insan ancak paranın “sağladığı” ve “koruduğu” haklara sahip olabilir ve yalnızca para “yiyecek” gibi yaşam için gerekli ihtiyaçları sağlar (Bond, 1999: 7). Böylelikle para gizemli ve güçlü bir varoluş kazanır. Emek gücünün ürünleri insanlara “insan ilişkilerinin veya doğanın değil, paranın ürünleri” şeklinde görünür ve insanlar “daha çok şey satın almak için daha fazla para kazanmanın yolunu” ararlar (Bond, 1999: 7). Para, ürünleri ortaya çıkaran güç biçiminde çelişkili bir görünüm kazanarak insanları egemenliği altına alır. Ürünleri yaratan güç insan emeği olduğu için insan ile para arasındaki ilişki tersine çevrilmiştir. Sermaye ve paranın aldığı bu görünüm proletaryanın işbirliği ile kurduğu ilişkiyi de tersine çevirir.

³ Marx’ın, Shakespeare’den alıntılara da yer vererek kapitalist toplumda ve insan ilişkilerinde “paranın gücü” üzerine daha detaylı görüşleri için bkz: (Marx, 2014: 147-153).

Proletarya iş birliği içerisinde üretim yapmaya ve kendi iş birliğinin üretici gücüne yabancılaşmıştır. Kapitalist sistemde proletaryanın kendi etkinliği olan iş birliği sonucunda ortaya çıkan toplumun kolektif emek gücü proletaryaya dışsal bir güç gibi görünür:

Toplumsal güç – işbölümünden kaynaklanarak bireylerin iş birliği sayesinde ortaya çıkan katlanıp daha büyümüş olan üretici güç - bu bireylere, yaptıkları iş birliği gönüllü olmayıp doğal olduğundan bir araya gelmiş kendi güçleri olarak görünmez. Bu güç bireylere kaynağını ve amacını bilmedikleri, bu sebeple de kontrol edemedikleri, tersine, insanın eyleminden ve iradesinden bağımsız bir dizi belirli evre ve aşamalardan geçen, daha önemlisi bunları yöneten ve bireylerin dışında var olan yabancı bir güç gibi görünür (Marx, 1998: 53-54).

Sermayenin gizemlileşmesi ve emeğin koşullarının kaynağı olarak görünmesi sermayeyi iş birliğini sağlayan ve insanların iş birliği içerisinde çalışmasına olanak tanıyan bir güç gibi gösterir. Özel mülkiyet altındaki sermaye, iş birliğinin de koşulu olarak proletaryanın karşısına çıkar. İş birliği proletaryanın kendisinin etkinliği olarak değil, sermaye tarafından koşullandırılmış bir etkinlik gibi görünür. Böylelikle, proletarya kendi öz etkinliği olan iş birliğine yabancılaşır. Bu nedenle kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumda insanın diğer insanlarla işbirliği kurması ancak sermaye tarafından sermaye için çalışıldığında olanaklı olabilir.

Üretime ve ürüne yabancılaşma işçinin kendisine yabancılaşmasına yol açar. İşçi üretim sürecinde kendi emeği ile çelişkili bir ilişki içerisinde. Bu nedenle işçinin varlığı kendisi için yabancı bir varlığa dönüşür:

Emeğin çalışma sürecinde üretim edimiyle ilişkisi. Bu ilişki işçinin, kendine ait olmayan dışlanmış bir etkinlik olarak kendi etkinliğiyle ilişkisidir; acı çekme olarak etkinlik, zayıflık olarak güçlülük, kısırlık olarak verimlilik, işçinin kendi fiziksel ve manevi enerjisi, kişisel

hayatı ya da etkinlik dışındaki hayatıdır – kendine karşı dönmüş, kendisine ait ya da bağımlı olmayan bir etkinlik. [...] buradaysa kendine yabancılaşmayı görüyoruz (Marx, 2014: 79).

İşçinin üretime yabancılaşarak metalaşması, makineleşmesi gibi yabancılaşmanın çeşitli aşamaları sonucunda işçi kendisine yabancılaşmıştır. Bu nedenle işçinin zihni ve bedeni bütünselliğini yitirerek parçalanmıştır. Bu parçalanmanın sonucunda işçi hem yoksulluğu hem de zenginliği üreten çelişkili bir konumdadır. İşçinin ürettiği zenginlik kendisine yabancılaşırken yoksulluk işçinin hayatı olur. İşçinin kendi varoluşu kendisine yabancı bir varoluşa dönüşür. Bu nedenle işçi insan türüne özgü olan niteliklerini kaybetmeye başlar.

İnsan, türünün doğası gereği doğada bulunan maddeleri dönüştürerek yaşamını üretir. Yaşamın devam etmesine olanak sağlayan etmen doğa olduğundan insanın doğa ile olan ilişkisi sürekli dir:

Gerek insanlarda, gerekse hayvanlarda, türün hayatı fiziksel olarak, insanın (hayvan gibi) organik olmayan doğayı kullanarak yaşaması olgusundan meydana gelir. [...] Karşısına ne şekilde çıkarlarsa çıksınlar, besin, ısı, giyim, konut biçimine bürünsünler, insan fiziksel olarak yalnızca doğanın bu ürünleriyle yaşar. İnsanın evrenselliği pratikte, bütün doğayı kendi organik olmayan bedeni kılan bu evrensellikte kendini gösterir; çünkü doğa (1) dolaysız bir yaşama aracıdır; ve (2) yaşama-etkinliğinin gereci, nesnesi ve aracıdır. Doğa, insanın organik olmayan bedenidir – yani, insan bedeninin kendisi olmayan doğa. İnsan doğayı kullanarak yaşar – bu demektir ki doğa onun bedenidir ve ölmek için insan doğayla sürekli bir ilişki içinde olmalıdır. İnsanın fiziksel ve manevi hayatının doğaya bağlı olduğu, sadece doğanın kendi kendine bağlı olduğu anlamına gelir, çünkü insan doğanın bir parçasıdır (Marx, 2014: 80).

Üretim bağlamında, insan diğer canlılardan farklı bir şekilde doğayı kullanarak kendisine geçim araçları üretmesi ve bu sayede yaşamını da yeniden üretmesiyle ayrılır. Doğa insanın emek gücünü nesneleştireceği çalışma alanıdır. Bu nedenle

emeğin koşulları doğanın kendisinde bulunmaktadır ve çalışma insanın kendi öz etkinliğidir. İnsanın “yaratıcı toplumsal faaliyetin” farkında olması da onu diğer canlılardan ayırır (Çelik, 2011: 16). Kapitalist sistem üretim araçlarını özel mülkiyet biçiminde burjuvazinin kontrolüne verdiğiinden insanın çalışma alanı kendisinden dışsallaşmıştır. Kapitalist sistemde çalışma alanı bağlamında doğa burjuvazinin kontrolündedir. Proletarya doğada, kendi türüne uygun bir şekilde özgürce çalışma etkinliği yapamaz. Bu nedenle yabancılaşmış emek insanı doğaya, kendine, kendi doğal çalışma etkinliğine yabancılaştırırken, aynı zamanda insanın kendi doğal türüne uygun yaşama da yabancılaştırır (Marx, 2014: 80). İnsan kendi doğal türüne uygun bir şekilde doğada özgürce çalışmak yerine kapitalist sistemde işçi olup bir başkasını zenginleştirmek için çalışır.

İşçinin yabancılaşmış türsel yaşamı kapitalist sistemde varoluş aracına dönüşmüştür. Marx’a göre insanın yaratıcı bir şekilde üretim yapabilmesinin ön koşulu fiziksel ihtiyaçlarını sağlayabilmesidir: “İnsan fiziksel gereksemelerden bağımsız olarak üretim yapar ve ancak bu gereksemelerden kurtulduğu zaman üretir” (Marx, 2014: 81). Kapitalist sistem proletaryanın üretim nesnesi ve araçlarını dışsallaştırarak fiziksel gereksinimlerinden kurtulmasına olanak tanımaz. İnsanın türüne özgü üretim kabiliyeti, bilinçli ve özgür üretim yapabilme ortamının yok olması sonucunda var oluşunun aracına dönüşmüştür. Böylelikle “yabancılaşmış emek insanın türsel hayatını, fiziksel varoluşunun bir aracı yapar” (Marx, 2014: 82). İnsan, türüne özgü üretim yapabilme yeteneğini yaşamını devam ettirebilmesi amacıyla burjuvaziye artı değer üretmek için kullanmak zorundadır. Bu nedenle insan yaratıcı potansiyelini serbestçe kullanmak yerine varoluşunun aracı olarak

kullanır. Bu durum aynı zamanda insanın türsel varoluşuyla çatışmasına yol açar. Bond, bu durumu şu şekilde ifade eder: “Çoğu insanın, yaşamını biyolojik yapısına uygun olmayan işleri yaparak geçirdiğini görebiliriz. Bizler seri üretim bandı, konut siteleri ve hatta arabalar üretmek için uygun yapıda değiliz” (Bond: 1994: 8). Bu nedenle kapitalist sistemde insan türsel bakımdan evrimine uygun olmayan bir biçimde yaşamak zorunda kalır. Türsel varoluşun koşulları ile gündelik yaşamın koşulları birbiriyle çatışır. Bu çatışma Bond’a göre bireyi saldırgan bir insana dönüştürür (Bond, 1994: 4). İnsanın kendisine ve türsel varlığına yabancılaşması insan ile toplum arasındaki doğal ilişkiyi de değiştirir.

Kapitalist toplumda insan diğer insanlara ve topluma yabancılaşmıştır. Bu duruma yol açan etmenler işçinin ürüne, üretime ve kendine yabancılaşmasıdır:

İnsanın kendi emeğinin ürününden, hayat-etkinliğinden, türsel varlığına yabancılaşması olgusunun dolaysız bir sonucu, insanın insana yabancılaşmasıdır. İnsan nasıl kendi kendisiyle karşı karşıya geliyorsa, öteki insanla da karşı karşıya gelmektedir. İnsanın işiyle, emeğinin ürünüyle ve kendisiyle ilişkisi için geçerli olan, insanın öbür insanla öbür insanın emeği ve emeğinin nesnesi için de geçerlidir (Marx, 2014: 82-83).

İnsan topluluk halinde yaşamasına rağmen diğer insanlara yabancılaşmıştır. Bu nedenle toplumdaki insanların çıkarları birbirinin karşısındadır. İşçiye dönüşen insan için öteki işçi, iş birliği kuracağı ve dayanışma içinde üreteceği insan olarak değil rakibi olarak karşısına çıkar. İnsanlar arasında sistemin yol açtığı doğal olmayan bir mücadele vardır. Dahası, kapitalist sistem “yalnız insanlar arasında değil, makinalar arasındaki rekabeti de yanı sıra getirir” (Marx, 2014: 22). Bu nedenle insan ne öteki insanla ne de öteki insanın nesneleşmiş emeğiyle uyum içinde yaşayabilir. İnsanlar

arasında kurulan ilişkiler doğal ve özgün niteliklerini yitirmiştir. Burjuvazi ve proletarya olarak iki temel sınıfa bölünen toplum hem birbirlerine karşı hem de kendi sınıfları içerisinde sürekli mücadele halindedir. Bu nedenle insanın emek gücü ve enerjisi toplumun ortak çıkarı yerine birbirine karşı kullanılır. İnsanın toplu bir biçimde yaşamasının temel sebeplerinden biri “ihtiyaçlarının güvence altına alınması” olduğu için sınıflı toplumun yarattığı söz konusu çatışma insanın toplu bir şekilde yaşamasının amacıyla çelişmektedir (Fülberth, 2014: 17). Kapitalist toplumda yabancılaşarak işçiye dönüşen insanın ihtiyaçları güvence altında değildir. Dahası insan üretim araçlarından bile yoksundur. Bu bağlamda, kapitalist toplum insanın barış içinde birbiriyle uyumlu bir şekilde yaşaması için uygun bir toplum değildir.

İşçinin yabancılaşmasının sonucunda kapitalist de yabancılaşmadan etkilenir. Kapitalist üretim sürecinde duruma yabancılaşır. Bu nedenle kapitalist ile işçinin yabancılaşması birbirinden farklıdır: “İşçide bir dışsallaşma, yabancılaşma etkinliği olarak görünen her şeyin, işçi olmayanda, dışsallaşma, yabancılaşma durumu olarak görünmesidir.[...] işçinin kendisine karşı yaptığı her şeyi işçi olmayan da işçiye karşı yapar; ama işçiye karşı yaptığını kendine karşı yapmaz” (Marx, 2014: 89). Kapitalist üretim etkinliğinde bulunmadığından kapitalist için yabancılaşma durumsal biçimde gerçekleşir. Yabancılaşma kapitalistin artı değeri ele geçirmesine olanak tanıdığından kapitalist işçi gibi yabancılaşarak başkası için karşılıksız bir şekilde çalışmak zorunda kalmaz.

Yabancılaşma gündelik hayatın içerisinde insan etkinliğinde somut bir biçimde gerçekleşir: “Yabancılaşmanın yer aldığı ortamın kendisi *prattiktir*” (Marx,

2014: 85). İnsanın ürüne, üretime, türsel varlığına ve doğaya yabancılaşması, yabancılaşmanın pratik yaşamın kendisi üzerinde egemen olmasına yol açar. Başka bir ifadeyle, yabancılaşma yaşamın kendisi olur. Bu nedenle proletarya –devrimi gerçekleştirmedeği sürece- yaşamı boyunca kendisine yabancı ve kendisine ait olmayan bir hayatı yaşamak zorundadır. Burjuvazi ise, elde ettiği ayrıcalığı devam ettirebilmek için proletaryanın yabancılaşmasını yeniden üretmek zorundadır.

1.4. Üretim İlişkilerinin Devletin İdeolojik ve Baskı Aygıtları Tarafından Yeniden Üretilmesi

Yabancılaşmanın egemen olduğu kapitalist üretim ilişkileri devlet aygıtı tarafından yeniden üretilir. Böylelikle devlet proletaryanın yabancılaşmasını ve burjuvazinin mülkiyetini devam ettirerek sınıflı toplum yapısını yeniden üretir. Üretim ilişkilerinin yeniden üretilerek burjuvazinin egemenliğinin teminat altına alınması için toplumun ikna edilerek sistemle uyumlu olması gerekmektedir. Diğer taraftan, toplumun ikna olmaması ihtimalinde veya işleyişin aksamadan devam edebilmesi için aynı zamanda toplum baskı altında tutularak kontrol edilir. Althusser'e göre, bu kontrol ve süreklilik "devletin baskı aygıtı" ve "devletin ideolojik aygıtları" ile sağlanır. Kapitalist toplum "bir yandan polis, ordu, hukuk ve hapisaneleri de kapsayan çeşitli kurumlar aracılığıyla baskıcı bir güç kullanımıyla dayatılabilir" ve aynı zamanda "hâkim olan toplumsal biçimin sağlanması için DBA'lara ek olarak ideolojinin de kullanılması" gereklidir (Hitchcock, 2013: 86).

Marksizm'e göre, topluma egemen olan ideoloji burjuvazinin çıkarlarını korumaktadır. Marx, bu konuya "her çağda, egemen olan fikirler egemen sınıfın fikirleridir" şeklindeki sözleriyle dikkat çekmiştir (Marx, 1998: 67). Marksizm'de Marx'tan sonra ideolojiye yönelik farklı tanımlamalar yapılmıştır. Williams'a göre bunlardan en yaygın olanları şu şekilde ifade edilebilir: "a) Belirli bir sınıf ya da gruba özgü inançlar dizgesi; b) [...]yanlış düşünceler ya da yanlış bilinç dizgeleri; c) Anlam ve düşünce üretiminin genel süreci" (Williams, 1990: 48). Eagleton ise ideolojinin "egemen bir siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yardımcı olan yanlış fikirler" olarak da tanımlandığını belirtir (Eagleton, 1991: 1)⁴. Marksizm'de farklı ideoloji tanımları arasında ideolojinin sistemi meşrulaştıran bir işleve sahip olduğu da yer almaktadır. Althusser'e göre ise, ideoloji toplumu işleten temel güçtür; ideoloji devlet aygıtlarını ve toplumu üretim ilişkilerinin yeniden üretimine uygun bir şekilde işletmektedir. Bununla birlikte, ideoloji hayatın her alanında yer alarak insan eylemini belirleyen temel etmenler arasındadır.

Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi devlet aygıtı aracılığıyla sağlanır. Devlet yalnızca baskı aygıtı biçiminde burjuvazinin çıkarlarını koruyan bir yapı olarak işlemez. Althusser, devletin yalnızca "siyaset pratiği alanında" sınırlı olmadığını ve daha karmaşık olduğunu dile getirir (Althusser, 2014a: 49). Devlet toplumda yaşayan insanların zihinsel ve pratik yaşamlarına etki eden bir yapıdır. Bir insanın egemenlik altına alınabilmesi için öncelikle kişinin iradesini egemenlik altına almak gerekmektedir (Marx, 1973: 438). Bunun için burjuvazi, ideoloji ve devlet aygıtları aracılığıyla proletaryanın bilincinde "kurulu düzenin kurallarına" itaat etmesi

⁴ İdeolojiye yönelik farklı bakış açıları ile ilgili detaylı bilgi için bkz (Eagleton, 1991).

gerektiği fikrini uyandırır (Althusser, 2014a: 40). Böylelikle “üretim”, “sömürü” ve “baskı” görevlileri de işlerini iş bölümü çerçevesinde “rahat bir vicdanla” yapabilirler (Althusser, 2014a: 41). Devlet, hem ideolojik bakımdan proletaryayı ikna eden hem de baskı mekanizması olarak proletaryayı itaat ettiren ve yeniden üretimi sağlayan bir aygıttır.

Kapitalist devlet üretim koşulları ve üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesine katkı sağlayan ideolojik aygıtlara (DİA’lar) sahiptir. İdeoloji bu aygıtların işlevini yerine getirmesine olanak sağladığından “DİA’lar ‘ideoloji kullanarak’ işlerler” (Althusser, 2014a: 52). DİA’ların pratiklerini belirleyen ve işleten bir güç olarak “ideoloji, aygıtların içinde ve bu aygıtların pratiklerinde yer alır” (Althusser, 2005: 121). DİA’lar ideoloji ve pratikleri aracılığıyla bireyin eylemini belirleyerek bireyi sistemle uyumlu bir insan yapar. Bu nedenle kapitalist toplumda var olan kurumlar kapitalist üretim ilişkilerinin devam etmesine katkı sağlayan devlet aygıtlarıdır. Althusser uzmanlaşmış kurumlar olarak nitelendirdiği DİA’ları, “Dinsel”, “Okul”, “Aile”, “Hukuki”, “Siyasal”, “Sendikal”, “Haberleşme” ve “Kültürel” aygıtlar şeklinde birbirinden ayırır (Althusser, 2014a: 50-51).⁵ Bireyin fikirlerini ve eylemlerini biçimlendiren DİA’lar bireyin vicdanı ve bilincine etki ederek mevcut koşulların “doğal” ve “normal koşullar” olduğuna bireyi ikna eder; pratikleri aracılığıyla insanı işçiye dönüştürerek burjuvazinin çalışanı yapar. DİA’lar toplumda var olan eşitsizlik ve yabancılaşmayı ideoloji ve ideolojik pratikleri aracılığıyla görünmez yapar.

⁵ Althusser’e göre bu aygıtların bazıları -aile gibi- özel alanda gibi görünmelerine rağmen aslında devlet aygıtıdır. “Kamu” ve “özel” alan ayrımı burjuva hukukunun ideolojik bakış açısı temelinde birbirinden ayrılan alanlardır. Devlet “hukuk ötesi” bir yapı şeklinde bu ayrımın ön koşuludur. Bkz: (Althusser, 2014a: 51).

“İdeolojiden söz ettiğimiz zaman bilmemiz gerekir ki, ideoloji insanların tüm etkinliklerinin içine kayar, sızar” (Althusser, 2004: 104). DİA’lar kendilerini işleten ideoloji sayesinde yaşamın her aşamasında yer alır ve insanları etkiler. Bond’a göre de, “gelenekler”, “alışkanlıklar” gibi gündelik hayat kontrol altındadır (Bond, 1978: viii). DİA’ların pratikleri insanların gündelik yaşamlarına dönüşür. Birbirine özerk olan DİA’lar “bütün çeşitliliğine ve çelişkilerine rağmen, “egemen sınıfın” ideolojisi olan *egemen ideoloji altında*, aslında daima bir birliğe sahiptir” (Althusser, 2014a: 53). Bu nedenle DİA’lar birbirlerinden farklı ve dağınık gibi görünmelerine rağmen egemen ideoloji altında üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi amacıyla birleşirler. “Tüm DİA’lar, hangisi olursa olsun, aynı hedefe yönelir: üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi, yani kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden-üretimi” (Althusser, 2014a: 60). DİA’lar yeniden üretimi “*üretim ilişkilerinin işleyişini*” sağlayarak gerçekleştirir (Althusser, 2014b: 144). Bu bakımdan DİA’lar sınıf mücadelesinde belirleyici etkiye sahiptir.

DİA’lar sınıfların birbirine karşı mücadele verdikleri alandır. Bu aygıtların tamamında burjuvazi ve proletarya onlarla ve birbirleriyle ilişki kurduğu için sınıf mücadelesi verilmektedir. Sınıfların olduğu her yerde sınıf çatışması kendiliğinden vardır; “Sınıf mücadelesi toplumsal sınıfların varlığının bir türevidir: sınıfların varlığı ve sınıf mücadelesi tek ve aynı şeydir” (Althusser, 2000: 79). DİA’lara egemen olmak sınıf mücadelesinde üstün olmanın koşullarından biridir: “*Hiçbir sınıf Devletin İdeolojik Aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan, devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz*” (Althusser, 2014a: 53). Kapitalist toplumda verilen sınıf mücadelesinde burjuvazinin egemen olmasının temel sebeplerinden biri

DİA'ları kendi çıkarına uygun şekilde kontrol edebilmesidir. Althusser'e göre sınıf mücadelesini yalnızca işçi sınıfının burjuvaziye karşı verdiği bir mücadele şeklinde değerlendirmek eksiktir: "Sınıf mücadelesi yanlış düşünülüyor; sınıf mücadelesi denildiğinde akla hemen [...] işçi *sınıfının başkaldırısı* olduğu geliyor, [...] Oysa böyle bir şey [...] sömürünün zaten sınıf mücadelesi olduğunu ve *ilk başta burjuva sınıf mücadelesinin* bulunduğunu unutmaktır" (Althusser, 2014c: 29). Bond'a göre de, sömürünün devam ettiği adil olmayan bir toplum devamlı savaştadır (Bond, 2016a: 6). Bu nedenle DİA'lar burjuvazinin proletaryaya karşı sistemli bir biçimde sınıf mücadelesi verdiği yapılardır.⁶ Burjuvazi, DİA'lar aracılığıyla proletarya henüz devrimci örgütlenmeyi başlatmadan engeller. Sınıf mücadelesinin yalnızca proletarya tarafından verilmediği bakış açısından hareketle "burjuvazinin neden işçi sınıfının devrimci eylemini *önceden engellemeye* ve kendine tâbi kılmaya yönelik *biçimleri* devletin ideolojik aygıtları içinde dayattığı da açıkça görülür" (Althusser, 2014c: 30). Althusser, yalnızca burjuvazinin DİA'lara egemen olması sebebiyle sınıf mücadelesinin "eşitsiz" olduğunu belirtir (Althusser, 2014c: 30). DİA'lar proletaryanın yabancılaşmasını ve mülksüzlüğünü sistemli bir biçimde farklı yollardan devam ettirir: "Her bir DİA bu tek hedefe kendine özgü bir yoldan katkıda bulunur" (Althusser, 2014a: 60). Örneğin, Aile DİA'sı proletaryanın iş dışında geçen yaşamına etki ederken, Hukuki DİA üretim sürecine etki edebilir. DİA'lar ideoloji ve pratikleri aracılığıyla farkı yollardan üretim ilişkilerinin yeniden üretimine yardımcı olan sınıf mücadelesi araçlarıdır.

⁶ Sınıf mücadelesi DİA'larda gerçekleşmesine rağmen DİA'larla sınırlı değildir. Bkz: (Althusser, 2014a: 54).

Okul aygıtı burjuvaziye ihtiyaç duyduğu işçileri ve yöneticileri toplumdun seçerek sunar. Okul aygıtının diğerlerinden daha önemli olmasının en temel sebebi bireyleri sistemli bir biçimde “yıllar boyunca haftanın 5-6 günü 8’er saat” zorunlu olarak pratiklerine dâhil edip etkisi altına almasıdır (Althusser, 2014a: 62). Okulda temel becerilerin yanı sıra “üretim alanının çeşitli mevkilerinde doğrudan doğruya kullanılabilecek ‘edebi’ ya da ‘bilimsel kültür’ unsurları” öğretilir (Althusser, 2014a: 40). Böylelikle, toplumun büyük bir bölümü Okul aygıtının zorunlu kısmından sonra elenerek üretim için yeterli temel bilgilere sahip olduğundan “sorunsuz” bir şekilde çalışacak işçiye dönüşür. İşçilerin yanı sıra, Okul aygıtı iş bölümünün hiyerarşik yapısının ihtiyacı olan kadrolara da gerekli yeterliliğe sahip yöneticiler yetiştirir (Althusser, 2014a: 62).⁷

Okul aygıtı toplumun bilincine egemen ideolojiyi yerleştirerek üretim ilişkilerinin işlemesine yardımcı olur. Okul aygıtı birtakım bilgileri ve becerileri öğretirken aynı zamanda “egemen ideolojiye tâbi olmayı” öğretir ve öğretilenler “bu ideolojinin ‘pratiğini’” devam ettirecek şekilde sınırlanmıştır (Althusser, 2014a: 40-41). Althusser okulda öğretilenleri şu şekilde ifade eder: “iş bölümünün her görevlisi, ‘tâin edildiği’ işin adabını, yani terbiye ‘kuralları’nı öğrenir okulda: yurttaş olma bilinci, mesleki vicdan ve ahlak kuralları, yani toplumsal-teknik iş bölümüne ve nihayet, sınıf egemenliğinin getirdiği düzene saygılı davranma kuralları” (Althusser, 2014a: 40). Bu nedenle okuldan mezun olan insan ideolojik olarak kurulduğundan,

⁷İşçi sınıfından bir kişinin okul aygıtında eğitim alarak –veya farklı bir biçimde- üst işlere yükselmesi veya kapitalist olabilmesi istisnai bir durumdur. Althusser kapitaliste yardımcı olan bu kişinin aynı zamanda toplumda imkânsız olan bir durumun –sınıflar arası geçişin -olanaklı olduğuna veya sınıfların olmadığına toplumu inandırmak için “müzeli bir parça” olduğunu belirtir. Bkz: (Althusser, 2005: 65-66).

sisteme karşı çıkmak yerine sistemi kabul eder. Bireyler üretim araçlarının mülkiyetine ve sisteme saygılı “ahlaklı vatandaşlar” olarak yetiştirilirler. “Yurttaş olma bilinci” ile kapitalizmin yarattığı çıkar çatışması gizlenir. Okul aygıtında öğrenilen mesleki vicdan ve ahlak kuralları aracılığıyla toplumdaki herkes kendi rolünü- sömürü veya baskı görevlisi- rahat bir vicdanla en ideal olanın mevcut sistem olduğuna inanarak gerçekleştirir. Bond’a göre de, “eğitim” aracılığıyla topluma sistemle ilgili “yalanlar” öğretilmektedir (Bond, 2002: 107). Okul aygıtına insan yetiştiren aygıt ise ailedir.

Aile insanın üretimini gerçekleştirip insan türünün devamını sağlayan aygıttır. Üretimin sorunsuz bir şekilde devam edebilmesi için işçinin yeniden üretilmesi gereklidir. Marx bu gerekliliği şu şekilde ifade eder: “insan makine gibi yıpranır ve başka bir insanla değiştirilmelidir” (Marx, 1969: 18). Bu değişimin gerçekleşmesini Aile aygıtı işçi çalışamaz duruma gelmeden önce onun yerini alacak işçiyi hazırlayarak sağlar. Bu nedenle işçiye verilen ücrette çocuklarının “eğitimi ve yetişmesi için” gerekli olan miktar da yer alır (Althusser, 2014a: 39). Aile aygıtı burjuvazinin gelecekte de çalışmak zorunda kalmadan yaşayabilmesi için burjuvaziye işçi kaynağı sunan bir işleve sahiptir. Bununla birlikte Aile aygıtı egemen ideolojinin insanları etkisi altına almasına da yardımcı olur.

Aile, insanı çocukluğundan itibaren sistemle uyumlu bir şekilde yetiştiren aygıttır: “Aile yalnızca insanın fiziksel üretimini yerine getirmez. Yeni kuşağın eğitiminde oldukça yüksek önem taşıyan bir alandır” (Boguslavski vd., 2012: 233). İnsan aile içerisinde egemen ideoloji tarafından biçimlendirilir. Çocuk “doğumunun

tasarlanmasından, yani annenin hamile kalmasından itibaren kendisini ‘bekleyen’ özel aile ideolojisinin” içinde dünyaya gelir ve bu ideoloji tarafından biçimlendirilir (Althusser, 2014a: 83). Henüz dünyaya gelmeden önce kendisini bekleyen bir ideolojik aygıt olduğundan insan ideolojinin egemenliği altında dünyaya gelir. Aile aygıtında insana “itaat” etmek gibi “erdemler” öğretilir (Althusser, 2014a: 62). Böylelikle Aile aygıtında birey üretim ilişkilerine uygun bir insan olarak yetiştirilir. Aile üyeleri de egemen ideolojiyle işletilen insanlar oldukları için söz konusu yetiştirilme kendiliğinden gerçekleşir.

Aile aygıtının pratikleri sınıf savaşı veren işçiyi pasifleştiren bir işleve sahiptir. Aile aygıtı işçiyi eve girdiği an farklı bir insana dönüştürerek işçi kimliğinden uzaklaştırır. Althusser işçi bir arkadaşının anıları üzerinden bu durumu şu şekilde ifade eder:

Evine dönüp, karısı ve çocuklarıyla buluşacak biridir artık. Eve döndüğünde de, bambaşka bir dünyadadır: fabrika denen o cehennemle, bütün o çalışma ritmiyle en ufak bir ilgisi kalmamıştır, ama bir yandan da, arada hiçbir geçiş yaşamaksızın, bambaşka bir ritüelin içinde bulur kendini: aile ideolojisinin pratiklerinden ve edimlerinden oluşan ritüeldir bu [...] karısıyla, çocuklarıyla, komşularıyla [...] kurduğu ilişkiler dünyasıdır (Althusser, 2014b: 146).

Aile aygıtının pratikleri içerisinde işçi, anne, baba veya eş gibi roller arasından kendi rolünün pratiklerini yerine getirerek yaşamına devam eder. Örneğin, evin geçimini sağlayan bir anne veya baba çalıştığı işten arta kalan zamanda da çocuklarıyla ve ev işleriyle ilgilenmek zorundadır. Kalan küçük boş zamanda ise “spor yapılır, televizyon izlenir, radyo dinlenir” veya arkadaş-akrabalarla herhangi bir –gezi veya tatil gibi- etkinlik düzenlenir (Althusser, 2014b: 146). Bu pratikler içerisinde proletarya

“sömürülen” ve “mülksüz” bir işçi olduğunu üretim sürecindeki gibi şiddetli bir şekilde hissetmeyebilir. Aile aygıtının pratikleri işçiyi aktif bir sınıf mücadelesi vermek yerine üretim ilişkilerinin yeniden üretimine uygun bir gündelik yaşamın içine çeker. İşçi aile aygıtı tarafından bu pratikler aracılığıyla işletilmesine rağmen eylediği pratiği “özgür” bir şekilde seçtiği için bu pratik ona ideolojik olarak görünmez (Althusser, 2014b: 146). Bu nedenle Aile aygıtının pratikleri işçinin grev veya protesto gibi sınıf mücadelesinde etkin bir şekilde davranmamasına zemin hazırlayarak üretim ilişkilerinin yeniden üretimine yardımcı olur. Üretim sürecine ise Hukuk aygıtı egemendir.

Hukuk aygıtı üretim koşullarını işçinin bilincinde meşrulaştırarak üretim ilişkilerinin işlenmesini sağlar. “Bir proleter, ‘ihtiyaç’ yüzünden zorunlu olmasa çalışmayacaktır, hukuki ideoloji tarafından buna tabi kılınmasa (aldığım ücretin karşılığını vermek için çalışmam gerekli) [...] çalışmayacaktır” (Althusser, 2014b: 145). Hukuk aygıtı işçinin aldığı ücreti hak etmesi için çalışmasını sağladığından işçinin vicdanında çalışmayı zorunlu bir “ihtiyaç” şeklinde yaratır. Hukuk aygıtı işlettiği işçinin bilincinde emeğinin tam karşılığını ücret olarak aldığına inanmasını sağlar. Althusser bunun yanılsama olduğunu “‘emeğin değeri ödenir’ şeklindeki burjuva hukuku yanılsaması” sözleriyle ifade eder (Althusser, 2005: 72). Buna karşın, Hukuk aygıtı burjuvazinin, emek gücünün karşılığını eksiksiz bir biçimde ödediğini kabul eder. Bu nedenle proletarya için “emeğin tamamı ücretlendirilmiş emek gibi görünür” (Marx, 1969: 20). Diğer taraftan, kapitalist için de benzer bir durum söz konusudur. Kapitalist, üretim sürecini yönettiğinden ve emeğin ücretini ödediğinden “üretim süreci ona hiçbir bakımdan artı değer üretme süreci olarak görünmez”

(Marx, 1959: 597). Kapitaliste göre çalışmanın sonunda kendisi de işçi de hak ettiğini alır: “‘Herkes mutlu’ der kapitalist, çünkü o kendi sermayesini ‘riske etmiştir’, ve kendi... ‘risk’inden ödediği bir ‘kâr’ tahsil etmesi elbette gerekir, ve işçinin emeği de ‘kendi değerinden’ ödenmiştir” (Althusser, 2005: 59). Böylelikle, hukuki-ahlaki ideoloji “herkesin” bilincinde/vicdanında üretim ilişkilerini meşrulaştırır (Althusser, 2014b: 142). Buna karşın, işçiye ödenen ücret “emeğin değeri”ni değil, sadece emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan miktarı içerir (Althusser, 2005: 59). Bu durumu gizleyen Hukuki DİA’nın pratikleri işçiyi emeğinin karşılığını aldığına inandırarak onun burjuvaziye karşı mücadele etmesini engeller. Hukuk aygıtı içinde olan proletarya, hukukun sömürü ilişkilerini meşrulaştıran bir işleve sahip olduğunu düşünmez, tam tersi hukukun “hür ve eşit insanlar” arasında adaleti sağlayan bir mekanizma olduğuna inanır. Buna karşın Hukuk aygıtı, sınıfsal mücadeleyi ve eşitsizliği gizlemek için tüm insanları “eşit” olarak kabul eder (Althusser, 2014b: 136). Hukuk aygıtı üretim sürecinin düzenlenmesine de yardımcı olur.

Hukuk aygıtı toplumsal iş bölümünü düzenleyerek üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlar: “Üretimde (ve devlet aygıtlarındaki işbölümü de dâhil olmak üzere diğer alanlarda) varolan bu toplumsal-teknik iş bölümü, her şeyden önce ahlaki-hukuki ideoloji ile” işler (Althusser, 2014b: 141). Hukuk aygıtı iş bölümünü, üretim araçlarından yoksun olduğundan zorunluluk gereği çalışan proletaryanın yabancılaşması ve makineleşmesi olarak değil, karşılıklı anlaşma sonucunda işin ücret karşılığında bölünerek paylaşılması şeklinde değerlendirerek kapitalistin çıkarına uygun bir şekilde düzenler. Bununla birlikte, ahlaki ideoloji, proletarya görevini tam olarak yapmadığında proletaryanın vicdanını rahatsız eder. Ahlaki

ideoloji ve hukuki ideoloji bir bütün oluşturarak iş bölümünün işleyişine yardımcı olur. Çelişkili bir biçimde, sömürülen işçi işini eksik yaptığında kapitalistten haksız ücret elde ettiğini bile düşünebilir. Hukuki-ahlaki ideoloji düzenleme işlevinin yanı sıra toplumu kapitalist iş bölümünün gerekliliğine inandırdığından toplum “müdür, mühendis, ustabaşı, vb. olmadan bu işler nasıl yürür ki” şeklinde düşünür ve kapitalist üretim tarzına uygun iş bölümü olmadan üretimin mümkün olmayacağına inanır (Althusser, 2014b: 142). Böylelikle, hukuki ideoloji “*üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini* her öznenin ‘vicdanında’ ara vermeksizin sağlamaya katkıda bulunur” (Althusser, 2014b: 139-140). Dinsel DİA da Hukuki DİA gibi kendine özgü yollarla işçiye çalıştıran bir aygıttır.

Dinsel aygıt insanın bilincini işleterek insanı çalışmaya ikna eder. Dinsel aygıt bunu çalışma eyleminin kendisini yücelterek gerçekleştirmeye çalışır. “Bir, proleter ‘ihtiyaç’ yüzünden zorunlu olmasa çalışmayacaktır. [...] çalışmaya ilişkin dinsel bir ideoloji tarafından buna tâbi kılınmasa (selamete ermek için didinip durmak gerekir, İsa Mesih işçiydi, çalışmaya dayalı ‘cemaat’, ‘Ruhları’nın [Esprits] oluşturduğu ‘cemaatin’ taslağıdır) çalışmayacaktır” (Althusser, 2014b: 145). Dinsel aygıt çalışmanın insanı Tanrı karşısında değerli gösteren bir eylem olduğunu öne sürerek çalışmayı insanın zorunlu bir ihtiyacı şeklinde dayatır. Althusser’in belirttiği gibi, Hristiyanlığın en önemli figürlerinden birisinin işçi olduğunu örnek gösteren Dinsel aygıt çalışmanın kendisini ön plana çıkararak proletaryanın –ve tüm toplumun- bilincine/vicdanına çalışmanın “gerekli” olduğunu dayatır. Bununla birlikte Dinsel DİA insanın sistemi kabul eden birey olmasında da etkilidir. Bu nedenle Dinsel aygıt insanı üretim ilişkileri çerçevesi içerisinde çalışmaya iter.

Dinsel DİA insanın var olan üretim koşulları ve ilişkileri içerisinde sistemle uyumlu bir biçimde çalışmasını sağlar. Din ideolojisi tarafından işletilen proletarya burjuvaziye itaat eden bir sınıfa dönüşebilir: “Dinsel aygıt Ölüm, Nikah ve Doğum gibi önemli törenler ya da vaazlarla, bir yanağını tokatlayana ötekini sunacak kadar kardeşlerini sevmiyorsa, külden başka bir şey olmadığını anımsatır insana” (Althusser, 2014a: 61). Dinsel aygıtın pratikleri içerisinde yaşayan proletarya sınıf savaşı vermek yerine var olan koşulları kabul eden pasif bir bireye dönüşmüştür. Dinsel DİA bu şekilde üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesine yardımcı olduğundan sınıf mücadelesinde burjuvazinin proletaryaya karşı kullandığı araçlardan biridir.

Siyasal DİA toplumun, sistemin ve üretim ilişkilerinin sınırları içerisinde yaşamasını sağlar ve topluma egemen olan “siyasal sistemi” ifade eder (Althusser, 2014c: 17). Bu aygıt ideolojik alanda sınıflı toplum yapısını toplumdan gizleyerek sürdürür. Bireylerin bilincini işleterek “siyasal aygıt, bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurur – dolaylı (parlamentar) ya da dolaysız (plebisitçi ve faşist) ‘demokratik’ ideolojidir bu” (Althusser, 2014a: 60-61). Siyasi ideoloji iktidar ile yöneticilerin tüm toplumun çıkarlarını savunduğunu ve toplumun çıkarı ile bireyin çıkarı arasında uyum olduğunu insanların bilincine yerleştirmeyi amaçlar. Bununla birlikte yöneticiler kendi çıkarlarını ve kurallarını tüm toplumun refahı için gerekli kurallar gibi gösterirler. Böylelikle Siyasal ideoloji ve Siyasal DİA’nın pratikleri toplumu en ideal sistemin mevcut sistem olduğuna ikna ederek sistemin içinde tutmaya çalışır. Siyasal ideoloji “Vatan” veya “Genel Çıkar” için toplumun sabırlı bir şekilde çalışması gerektiğini ve gerekirse bu uğurda bireyin kendisini feda edebilmesi gerektiğini topluma dayatır (Althusser, 2014b: 136). Siyasal DİA’nın

pratikleri tarafından işletilen proletarya sınıf mücadelesi vermek yerine ulusal çıkar için veya vatan için çalışması gerektiğine inandığından çalışma sürecini burjuvazi için artı değer üretilen bir süreç şeklinde algılamaz. Aksine çalışmanın, toplum ve ülke için gerekli olduğuna inanılır. Bu nedenle Siyasal DİA'nın pratikleri içerisinde hareket eden insan otoriteye karşı gelmek yerine yöneticileri destekleyebilir. Siyasal DİA bu şekilde üretim ilişkilerinin yeniden üretimine yardımcı olur. Siyasal ideoloji Haberleşme aygıtı ve Kültürel aygıt aracılığıyla da topluma ulaşır.

Egemen ideoloji ve DİA'ları işleten ideolojiler, Haberleşme aygıtı ve Kültürel aygıt tarafından topluma dayatılır: "Haberleşme aygıtı, basın, radyo, televizyon yoluyla, tüm "yurttaşları" günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm, ahlakçılık, vb. dozlarıyla besler. Kültürel aygıt da aynı şeyi yapar" (Althusser, 2014a: 61). Her iki aygıt da toplumu sistem ve üretim ilişkilerinin içerisinde ve pratiklerinde tutacak şekilde toplumla iletişim kurar. Siyasal, Okul, Dinsel aygıt gibi aygıtların ideolojileri de kendi pratiklerinin yanı sıra haberleşme ve kültürel aygıt aracılığıyla toplumu etki altına alabilir. Örneğin, Haberleşme aygıtı ve Kültürel aygıt koşullara göre "milliyetçilik" gibi siyasi ideolojileri topluma aşıl原因arak toplumu sistemin içerisinde tutmayı amaçlar. Böylelikle, siyasal ideoloji tarafından ulus ve vatan için çalışmaya ikna edilen bireyin inancı pekiştirilebilir. Haberleşme aygıtı ve Kültürel aygıt, toplumu iktidarın istediği biçimde bilgilendirdiğinden proletaryanın yabancılaşmış var oluş koşullarına yer vermez. Her iki aygıtın da hedefi, toplumu sistemle uyumlu bir şekilde biçimlendirerek ve bu durumu yeniden üreterek üretim ilişkilerinin devamlılığını sağlamaya yardımcı olmaktır.

Toplumsal bir oluşum, DİA'lar aracılığıyla ideoloji tarafından işletilir. Althusser'e göre toplum tıpkı bir motorun "benzinle işlemesi" gibi DİA'lar ve DİA'ların pratiklerinde yer alan "ideolojiyle" işler (Althusser, 2014b: 139). Bu nedenle Althusser ideolojinin " zerinde konuşulması gereken bir gerçek" olduğunu ve ideolojinin DİA'ları işleten mekanizmasının incelenmesi gerektiğini belirtir (Althusser, 2014a: 64). Bu inceleme aynı zamanda DİA'ların insanları nasıl pratiklerin içine aldığına da ışık tutar. Bu bağlamda, öncelikle ideolojinin tarih ile olan ilişkisi incelenmelidir.

Althusser'e göre ideolojilerin tarihi olmasına rağmen ideolojinin tarihi yoktur. İdeolojilerin ortaya çıkışına üretim tarzları ve egemen üretim tarzı çevresinde verilen sınıf mücadeleleri yol açar. Üretim tarzlarının evrilerek değişmesi ideolojilerin de evrilerek değişmesine yol açar. İdeolojilerin tarihi burada yer almaktadır. Buna karşın "ideolojinin tarihi yoktur" (Althusser, 2014a: 66). İdeoloji insanın yaşadığı tüm tarihsel dönemlerde var olduğu için " ncesiz sonrasızdır" (Althusser, 2014a: 68).⁸

İdeoloji insanın bilincini kurarak insanı kendiliğinden işleten bir yapıdadır. Bu işleyiş sınıf mücadelesi temelinde olup ya insanı sistemi ortadan kaldırarak devrimci bir insana dönüştüren ya da insanı sistemle uyumlu bir insan yaparak burjuvazinin egemenliği altında tutan bir biçimde gerçekleşebilir. Althusser ideolojinin, herkesi takip eden "inzibat"a gerek kalmadan insanları "kendi başlarına eyler kıldığını" belirtir (Althusser, 2014b: 106). İdeolojinin insanları işletmesi sebebiyle insanlar,

⁸ Althusser ideolojinin öncesiz sonrasız olduğu hakkındaki görüşlerini Freud'un "bilin dişi" ile ilgili çalışmalarıyla ilişkilendirir. Bkz: (Althusser, 2014a: 67-68).

sistemin yeniden üretilmesine uygun bir biçimde “işliyor” durumdadır (Althusser, 2014b: 109). İdeoloji ile işleyen bir işçi, sınıf mücadelesinde etkin bir rol alarak kendisini sömüren burjuvaziye karşı mücadele etmek yerine kendiliğinden her gün işe gider ve yabancı çalışma koşulları içinde burjuvaziye artı değer üretir. Bu nedenle burjuvazi her bir işçiyi kontrol etme zorunluluğundan kurtulur. Althusser her insanı baskı altında tutan ve kontrol eden bir “aynasız”ın olması durumunda üretimin gerçekleşmeyeceğini belirtir (Althusser, 2014b: 110).⁹ Bond da kapitalist toplumda insanın öncelikle bilincinin işletilmesi aracılığıyla köleleştirildiğini belirtir: “Bu kölelik biçiminde beden özgür olurken bilinç zincire vurulmuştur. Genellikle, ağız açıldığı an zincirin sesi duyulur” (Bond, 1999: xvii). Diğer taraftan, ideoloji devrimci niteliğe sahipse insanları sömürü ilişkilerine karşı mücadele eden bireyler olarak işletir (Althusser, 2014b: 111).

İdeoloji insanın gerçek var oluş koşullarıyla gerçek olmayan imgesel bir ilişki kurmasına neden olarak işleyişi yeniden üretir (Althusser, 2014a: 71). İnsan üretim sürecinde diğer insanlarla birtakım nesnel ilişkiler kurar fakat ideoloji insanın, kurduğu nesnel ilişkinin kendisiyle de imgesel ilişki kurmasına neden olur; bu imgesel ilişki ise ideolojide temsil edilmektedir. Birey imgesel ilişkide kendisinin özgür ve bilinçli olduğuna inanır (Althusser, 2015: 286).

Althusser’e göre, insan “doğası gereği ideolojik bir hayvandır”, “kendiliğinden” ve “doğal olarak” ideolojinin içinde yaşar (Althusser, 2014a: 78). Bu durum insanın türüne özgüdür; insan gerçek olduğuna inandığı ilişkiler sayesinde

⁹Althusser, Eflatun’un bu konuya dikkat çekerek halka “güzel yalanlar” söylenmesinin gerekliliğinin farkında olduğunu belirtir. Bkz:(Althusser, 2014b: 109-110).

diğer insanlarla birlikte çalışabilir ve bu birlikteliğin sayısı milyonları bulabilir. Bu durum genellikle toplumsal gücü artırırken aynı zamanda bireysel çileye ve sömürü ilişkilerinin algılanmamasına neden olur (Harari, 2015: 35-119). Bu bakımdan, ideoloji tarafından işletilen işçi, içinde bulunduğu koşulları ve ilişkileri nesnel bir biçimde değerlendiremez ve kendisini işçiye dönüştüren DİA'ların pratiklerini bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiğini düşünür.

Burjuvazi de ideolojinin etkisiyle gerçek olduğuna inandığı bir dünyanın içindedir: “Bir ideolojiden saf bir eylem aracı, bir alet gibi yararlanan insanlar, bu ideolojiden yararlandıkları, onun kesin efendisi olduklarına inandıkları anda o ideoloji tarafından ele geçirilmiş olurlar” (Althusser, 2015: 287). Bu nedenle “egemen sınıf, kendi ideolojisi olan egemen ideolojiyle, saf yararlılık ve kurnazlıkla, dışsal ve bilinçli bir ilişki sürdüremez” (Althusser, 2015: 287). Burjuvazi de varoluş koşulları ile gerçeğe denk düşmeyen bir ilişki kurar. Bond da ideolojinin gerçekte çeliştiğine dikkat çeker (Bond, 2016a: 1). Bu durum burjuvazinin ideolojiden yararlanmasına ve ideolojinin burjuvazinin egemenliğinin yeniden üretilmesine katkı sağlamasına engel olmaz. Burjuvaziye de etkisi içine almasına rağmen “sınıflı bir toplumda ideoloji, insanların varlık koşullarıyla ilişkilerinin egemen sınıf yararına düzenlenmesini sağlayan aracıdır” (Althusser, 2015: 289).

İdeoloji, ideolojik aygıtların pratiklerini gerçekleştiren öznenin davranışlarında maddi bir şekilde var olur. İdeoloji maddi bir şekilde var olma özelliğini öncelikle işlettiği DİA'lar ve onların pratikleri sayesinde kazanır: “Bir ideoloji, bir aygıtta ve bu aygıtın pratiğinde ya da pratiklerinde var olur hep. Bu da

maddi bir varoluştur” (Althusser, 2014a: 73). Bond, ideolojinin -kilise veya hapisane gibi -aygıtlarda maddileşmesinin egemen sınıfın egemenliğini sürdürmesine yardımcı olduğunu belirtir (Bond, 2015: 6). Kilise gibi ideolojinin maddi bir varoluş kazandığı aygıtlar insanın ideolojik aygıtların pratiklerinin öznesi olmasına ve böylelikle ideolojinin öznenin davranışlarında da maddi bir şekilde var olmasına zemin oluşturur. İdeolojinin özneyi işletme mekanizması ideolojinin insanlara hitap etmesiyle çalışır.

İdeolojinin insanları özneye dönüştürmesi çağırma yoluyla gerçekleşir: “İdeoloji öyle ‘eyler’ veya ‘işler’ ki, bireylerin içinden özneleri ‘toplar’(tüm özneleri toplar) ya da bireyleri öznelere ‘dönüştürür’ (tüm bireyleri dönüştürür) ve bunu da *çağırma* [interpellation] dediğimiz son derece kesin bir işlem yoluyla gerçekleştirir¹⁰” (Althusser, 2014a: 81). İdeolojinin bireylere seslenmesi ve bireylerin ideolojinin içine girmeleri eş zamanlı gerçekleşir; “ideolojinin varoluşuyla, bireylerin özne olarak çağırılması, tek ve aynı şeydir” (Althusser, 2014a: 82). Bunun sonucunda, “çağırılmış konumumuzu alır [...] özgür olduğumuz kisvesi altında ideolojinin hedeflerini gerçekleştirecek rollerimizi oynarız” (Hitchcock, 2013: 88). İdeolojinin bireyi çağırarak özneleştirme mekanizması özne için görünmez bir yapıdadır.

İdeoloji işlettiği öznenin gerçekleştirdiği ideolojik pratiklerde maddileşmesine rağmen işletilen özne için görünmez olur. İdeoloji tarafından kurulan özne

¹⁰ Althusser ideolojinin çağırma mekanizmasını “teorik” bir örnek vererek somutlaştırır. Bu örneğe göre, sokakta bir kişi polis tarafından “hey, sen oradaki!” şeklinde çağırıldığında şüphelinin kendisi olduğunu anlayarak polise döner. Bu kişi polise döndüğü an ideolojinin öznesi olur. Bkz. (Althusser, 2014a: 81-82).

kendisinin ideoloji ve ideolojik aygıtların pratikleri tarafından işletildiğini anlamaz. Koşullar insanın fikirlerinin yaratıcısı olmasına rağmen insan, fikirlerini kendisinin yarattığını düşünür (Bond, 1999: xxv). Bu duruma yol açan etmen ideolojinin işleyen ve işleten kendine özgü mekanizmasından kaynaklanmaktadır: “ideolojinin içinde olanlar da tanım gereği ideolojinin dışında olduklarını sanırlar” (Althusser, 2014a: 82). Bu nedenle ideolojik aygıtların pratiklerini gerçekleştiren özneler burjuvazinin egemenliğini teminat altına alan aygıtların içinde olmadığına inanırlar. İdeoloji tarafından işletilen özne eylemlerini doğal, gerçek ve kendi kararının sonucunda gerçekleştirdiğini düşünür. Althusser’e göre ideolojinin dışına çıkarak ideoloji tarafından işletilen bir özneye dönüşmemenin tek koşulu “bilimsel bilgide olmak”tır ve bilimsel bilgi ise Althusser’e göre Marksizmdir¹¹ (Althusser, 2014a: 82).

İdeoloji apaçık bir biçimde insanın bilincine etki eder. İnsanın gerçekleştirdiği bütün eylemlerinde ideoloji belirleyici temel etmendir: “Her pratik, ancak bir ideoloji yoluyla ve bir ideolojinin altında var olabilir” (Althusser, 2014a: 77). Bu bağlamda, “ideoloji, insan yaşamının ‘yaşanmış’ ile aynı şeydir” (Althusser, 2004: 104-105). İdeolojinin bu özelliği onun “apaçık” bir nitelik kazanmasını sağlar. Althusser apaçıklığa şu şekilde dikkat çeker: “Apaçıklıkları birer apaçıklık olarak dayatmak (üstelik bütün bunlar birer ‘apaçıklık’ olduğuna göre, hiç de dayatmıyormuş gibi görünerek bunu yapmak,) ideolojinin özelliğidir zaten” (Althusser, 2014a: 79). Bond’a göre de, ideolojinin içinde yaşayanlar, ideolojinin dışına çıkarak koşulları değerlendiremeyip ideolojinin sınırı içindedirler; ideoloji

¹¹ Althusser’e göre bilimsel bilgiye ancak “Spinozacı” ya da “Marksist” – bu bağlamda her ikisi de aynıdır- olarak ulaşılabilir. Bkz(Althusser, 2014a: 82).

onların gerçekliği olur ve ideolojinin kendisini kavrayamazlar (Bond, 2016b: 4). Bu nedenle işçinin yabancılaşması, işçiye yabancılaşma ve çelişkili üretim ilişkileri şeklinde değil, doğal ilişkiler olarak görünür. Birey egemen ideolojinin ve DİA'ların pratiklerinin dışına çıkmaya başladığında karşısında baskı aygıtını bulur.

Üretim ilişkilerinin yeniden üretimine devletin baskı aygıtı şiddet kullanarak yardımcı olur. Althusser'e göre baskı aygıtı "Hükümet, İdare, Ordu, Polis, Mahkemeler, Hapishaneler vb."den oluşmaktadır (Althusser, 2014a: 50). Sert kurallara dayanan baskıcı devlet aygıtı "şiddet kullanarak" işler (Althusser, 2014a: 52). Baskı aygıtı devletin "sert çekirdeği"ni oluşturur ve "bu nihai çekirdektir [...] egemen sınıf için son argümandır, katıksız şiddetin *ultima ratio*'sudur" (Althusser, 2005: 116). Fiziksel şiddet ve sert baskı burjuvazinin sınıf mücadelesinde son araçtır. Bond'a göre de, toplum egemen ideolojiyle kontrol edilir ve sert baskı ancak gerekliyse son araç olarak kullanılır (Bond, 1978: viii). Proletarya egemen ideolojinin etkisinden kurtularak sınıf mücadelesi için örgütlendiğinde üretimi durdurabilir ve işe gitmek yerine aktif bir sınıf mücadelesi başlatabilir. Althusser bunlar gerçekleştiğinde baskı aygıtının -özellikle de idare ve hükümet tarafından yönetilen "çevik kuvvet" ve "ordunun" - proletaryanın "başını ezmek" için kullanıldığını belirtir (Althusser, 2014b: 141). Burjuvazinin egemenliği sarsılmaya başladığında -hukuk, eşitlik veya ahlak gibi burjuvazinin dayattığı ideolojik "erdemler" burjuvazi tarafından askıya alınarak- baskı aygıtı aracılığıyla, sisteme karşı çıkan ve sınıf mücadelesinde başarılı olan proletaryanın - en iyi koşullarda mücadeleye öncülük edenlerin- hayatına şiddet kullanılarak son verilebilir veya bu kişiler uzun süre hapse atılabilir. Sınıf mücadelesinde proletarya etkin bir şekilde

üretimi durdurarak mücadele etmediği sürece proletaryaya doğrudan fiziksel şiddet ve baskı uygulanmaz. Proletaryanın itaat ettiği koşullarda baskı aygıtı üretimin kapitalistin çıkarı doğrultusunda gerçekleştirilmesine yardımcı olur.

Baskı aygıtı üretim ilişkilerinin işleyişinin düzenlenmesine yardımcı olur. İşbölümü ve hiyerarşik yapı –ideolojinin yanı sıra- üretim sürecinin düzenlenmesine ve işlemesine yardımcı olan baskı görevlilerini aracılığıyla işler. İşbölümü aynı zamanda üst kadroların alt kadroları denetleyeceği ve gerektiğinde baskı uygulayacağı bir şekilde yapılanmıştır (Althusser, 2014b: 141). Böylelikle her kadronun çalışanı kendisinin altında çalışanları denetleyerek işleyişinin “sorunsuz” bir şekilde devam etmesini sağlar. Bu kurallar Hukuki DİA tarafından düzenlenmiş olduğundan yasal kabul edilir ve ideoloji tarafından işletilen birey genellikle kendiliğinden düzene uyar. Fakat kurallara aykırı bir durum oluştuğunda baskı görevlileri kuralların uygulanmasını sağlar. Üretimin içerisinde fiziksel baskı ve şiddet yer almaz. Baskıcı devlet aygıtı aynı zamanda DİA’ların işleyişine de yardımcı olur.

Baskı aygıtı DİA’ların var oluş koşullarını teminat altına alarak DİA’ların yeniden üretilmesine yardımcı olur. DİA’lar ideoloji aracılığıyla insanı özneleştirerek insanın bilincinde kendisini üreten bir yapıya sahip olmasına rağmen her zaman öznenin bilincine üretim ilişkilerini yeniden üretecek doğrultuda etki edemez. Bu durum üretim ilişkilerinin yeniden üretimini olumsuz bir şekilde etkilediğinde baskı aygıtı devreye girerek insanın DİA’ların pratikleriyle uyumlu bir biçimde hareket etmesini sağlar. Bu aynı zamanda baskı aygıtının tek bir işlevi olmadığını da gösterir.

Devletin baskı aygıtı aynı anda birden çok işlevi yerine getirir. Bu aygıtın bir bölümü(hukuki ideolojik aygıtın karara bağladığı konularda uzmanlaşmış olan birim) yasaların çiğnenmemesini, yasalara karşı gelenlerin yakalanmasını, hukuk tarafından verilen maddi cezaların uygulanmasını sağlar. Bu bölüm + şiddete dayalı sınıf mücadelelerinde uzmanlaşmış birimler (Çevik Kuvvet, bv.) + Ordu, devletin ideolojik aygıtlarının işleyiş koşullarının, siyasal anlamda, maddi açıdan güvence altına alınmasını sağlarlar genel olarak (Althusser, 2014:b 143).

DİA'ların pratiklerinin dışına çıkan insanların baskı aygıtı tarafından engellenmesi baskı aygıtının aynı zamanda DİA'ların işleyişini ideoloji işlevsiz olduğunda şiddet aracılığıyla sağlamaya çalıştığını göstermektedir. Bu işleyiş içerisinde “ceza”, toplumun mevcut yapısını koruyarak üretim ilişkilerinin işlemesine yardımcı olur (Bond, 2002: 88). Baskı aygıtı aynı zamanda kendisinin de yeniden üretilmesine katkı sağlar.

Baskıcı devlet aygıtının yeniden üretimi büyük ölçüde şiddet de içeren kendi güçleri tarafından sağlanır. Baskı aygıtı “en yoğun haliyle de bir çekirdektir, demirden bir *disiplin*’e, [...] ve en ciddi iç *baskıya* tabidir [...] bu çekirdeğin kendisi [...] çözüldüğünde [...] devlet uçurumun kenarında sallanır” (Althusser, 2005: 116). Bu nedenle baskı aygıtı sert ve katı kurallarla yönetilir ve kendisine karşı içeriden mücadele edildiğinde kişiyi şiddet veya zor kullanarak doğrudan engeller, gerektiğinde öldürür (Althusser, 2005: 116). Baskı aygıtının sert ve kesin kuralları olmasının temelinde burjuvazinin sınıf mücadelesinde kullanacağı son silahı olması, işleyişinin şiddete dayanması ve devamlılığını sağlamak için şiddete ihtiyaç duyması vardır. Diğer taraftan baskı aygıtına karşı, dışarıdan da mücadele verenler olabilir. Bu insanlar baskı aygıtının görevlileri olmadığından baskı aygıtının işleyişinde doğrudan aksaklık olmayacağı için daha kolay engellenebilirler: “Polis [...] ve ordu dayanıklılık

göstermek için vardır. Ve kaybedilmiş savaş ya da Devrim hariç, bu kurumları sarsmak –imkânsız olmasa da- son derece güçtür” (Althusser, 2005: 117). Baskı aygıtını işleten temel etmen şiddet olmasına rağmen ideoloji de işleyişe yardımcı olur.

Baskıcı devlet aygıtı ve DİA’lar kendilerini işleten mekanizma bağlamında birbirinden ayrılırlar. Baskı aygıtı ve DİA’lar ideoloji ve baskıyı kullanarak işlerler. Baskı aygıtı öncelikle şiddet kullanırken DİA’lar ise öncelikle ideoloji kullanır. İdeoloji baskı görevlilerinin bilincinde yaptıkları işin “doğru” olduğunu yerleştirerek görevlerini rahat bir vicdanla yapmalarını sağlar. Bununla birlikte ideoloji sayesinde baskı aygıtı burjuvazinin proletaryaya karşı nihai silahı olarak değil, toplumun ve ulusun güvenliğini sağlayan kurumlar olarak düşünülür (Althusser, 2014b: 52). Bond’a göre de, egemen sınıf uyguladığı şiddetin “hukuk” ve “düzen” için gerekli olduğunu söyleyerek şiddeti bilinçli –ama “yanlış” olan- bir gerekçeye dayandırır (Bond: 1985: 15). Diğer taraftan, İdeoloji aracılığıyla işleyen DİA’lar baskı da kullanabilirler. DİA’ların pratikleri içerisinde “ceza” gibi baskı içeren uygulamalar da bulunmaktadır. Yalnızca baskı veya ideoloji ile işleyen aygıt bulunmamaktadır.

DİA’lar ve baskı aygıtı bir araya gelerek üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlarlar. Baskı aygıtı ve DİA’ların birliği egemen ideoloji altında sağlanır: “Bir yandan (baskıcı) Devlet Aygıtıyla Devletin İdeolojik Aygıtları arasındaki, öte yandan da ayrı ayrı DİA’lar arasındaki (zaman zaman gıcırdayan “uyum”, egemen ideoloji aracılığıyla sağlanır” (Althusser, 2014a: 57). Bu bakımdan DİA’lar ve baskı aygıtı arasında uyumu sağlayan şey işlevleridir. DİA’lar ve baskı aygıtının temel

amacı üretim ilişkilerinin yeniden üretilerek burjuvazinin egemenliğini sağlamaktır. Bu amaç DİA'lar ve baskı aygıtının birbiriyle uyumlu bir şekilde çalışmasını sağlar: “Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini büyük ölçüde sağlayan (baskıcı) Devlet Aygıtının ‘kalkanı’ altındaki Devletin İdeolojik Aygıtlarıdır” (Althusser, 2014a: 57). Bu ideolojik ve baskıya dayalı işleyiş içerisinde yabancılaşan ve karşılıksız çalışmaya zorlanan proletaryanın bilinçli bir şekilde mücadele etmesi imkânsız değildir. Marx ve Engels sistemin çelişkilerinin aynı zamanda kendi sonunu getirecek insanları da yarattığını belirtirler (Marx&Engels, 2012: 49).

İnsanın egemen ideolojinin etkisinden kurtulması olanaksız değildir. İdeoloji, insanı sürekli olarak aynı biçimde işletmeyi başaramaz. İnsan farklı ideolojiler tarafından devamlı özne olarak çağrılmaktadır. İnsanın inançları değişebilir veya insan içinde bulunduğu ideolojinin pratiklerine ters bir biçimde davranabilir. İnsan “gerçekten, inancına göre yapması gerekeni yapmıyorsa, demek ki başka bir şey yapıyordur, ve bu da yine aynı idealist şema uyarınca, demek olur ki kafasında söylediklerinden başka fikirler vardır” (Althusser, 2014a: 74-75). İçinde bulunduğu ideolojinin pratiklerine çelişkili bir biçimde davranan insan daha sonra farklı bir ideolojinin egemenliği altına girebilir. Bu duruma insanın yaşadığı çatışma zemin hazırlar.

İnsan aynı anda farklı DİA'lar tarafından işletilebildiğinden çatışmalar aracılığıyla ideolojinin etkisinden kurtulabilir. DİA'ların pratikleri arasındaki çatışma veya çelişkiler “devlet ideolojisinin birliği” altında birbiriyle –tüm çatışmalara rağmen- uyumlu bir biçimde çalışmaktadır (Althusser, 2014b: 138). Buna rağmen

bazı koşullarda ve durumlarda ideolojiler tarafından kurulan özne, ideolojilerin pratikleri arasında seçim yapmak zorunda kalarak vicdanında ve bilincinde çatışma yaşayabilir (Althusser, 2014b: 139). İnsanın DİA'lar ve pratikleri arasında yaşadığı çatışmalar bilinçlerine egemen olan fikirlerin değişmesine yol açarak insanın burjuvaziye karşı sınıf mücadelesinde bilinç kazanmasının önünü açabilir. İdeolojik uyumsuzluk nihai olarak insanın sistemle uyumsuzluğuna zemin hazırlayabilir ve böylelikle proletarya, devrimci ideolojinin çağrısı aracılığıyla yabancılaşma ve özel mülkiyetin çelişkilerinin farkına vararak sistemin ve devletin tüm toplumun çıkarına işlemediğinin bilincine ulaşabilir. Çatışmalara yol açan temel etmen ise her ideolojinin kendisinden bir başka ideoloji türetmesine olanak tanınmasıdır.

DİA'lar ve onları işleten ideoloji kendilerinden kaynaklanan ikinci bir ideoloji yaratarak devrimin gerçekleşmesini mümkün kılar. Öznenin gerçekleştirdiği pratikler özne için aynı zamanda pratiklerin dışına çıkabileceği yolu da yaratır. Başka bir ifadeyle, ideolojinin işlettiği pratikler öznenin bilincine egemen olurken aynı zamanda öznenin bilincinde ikincil bir ideolojinin de egemen olmasına yol açabilir. Böylelikle özne, ideolojinin içindeyken bir yandan ideolojinin pratiklerini gerçekleştirir bir yandan da üretilen ikincil bir ideolojinin etkisine maruz kalır. Bu sürecin sonunda özne benimsediği ve içinde bulunduğu DİA'ların pratiklerini gerçekleştirmeyi bırakabilir. İnsanın benimsediği inancıyla çelişen eylemlerde bulunması ve DİA'lar arasında çatışma yaşamasının sebeplerinden biri ideolojinin bir diğer ideolojiyi üretmesi temeline dayanmaktadır. Bu durum DİA'lar ve baskı aygıtı egemenliğinde yaşayan proletaryanın devrimci bir ideoloji aracılığıyla devrimi

gerçekleştirmesinin olanaklı olduğunu gösterir. Bu nedenle devrimin gerçekleşmesi ideolojide ve bilinçte başlar (Althusser, 2014b: 120-121).

Proletarya DİA'lar ve onların pratikleri içerisinde bilinçlenerek sınıf mücadelesi başlatır: “Marx'ın insanların kendi çıkarlarının bilincine *ideolojinin içinde* vardıklarını ve sınıf mücadelesini sonuna kadar sürdürdüklerini söylemesi tesadüf değildir” (Althusser, 2005: 117-118). Bu durum aynı zamanda proletaryanın başarılı olabilmesinin ön koşuludur. Althusser, doğrudan baskı aygıtına karşı başlatılan mücadelenin başarısız olacağına dikkat çeker: “Devletin baskı aygıtındaki, polisteki, ordudaki, hatta idaredeki sınıf mücadelesi ‘normal’dir, yani tamamen kayıp bir dava olmasa da, en azından çok sınırlı bir girişimdir” (Althusser, 2005: 117). Buna karşılık Althusser, dayanıksız oldukları için DİA'larda verilen mücadelenin başarılı olabileceğini ve devrimin gerçekleşmesini sağlayabileceğini belirtir (Althusser, 2005: 117). Bu nedenle ideolojide ve DİA'larda verilen sınıf mücadelesi proletaryanın başarılı bir şekilde devrimi gerçekleştirmesinde belirleyici etkiye sahiptir: “*Devletin ideolojik aygıtları*’ndaki sınıf mücadelesi, olası, ciddi bir şeydir ve çok öteye gidebilir, çünkü militanlar, ardından da kitleler kendi siyasal deneyimlerini ‘sonuna kadar götürmeden’ önce bu aygıtların içinde yaşarlar” (Althusser, 2005: 117). Devrimin gerçekleşmesi için proletaryanın DİA'larda verdiği sınıf mücadelesini eyleme dönüştürerek “sonuna kadar” götürmesi zorunlu koşuldur. Bunun için proletarya hem DİA'ları hem de devletin baskı aygıtını tamamen ortadan kaldırmak zorundadır.

Proletarya devrimci ideoloji altında birleşip üretim ilişkilerini yeniden üreten devleti ortadan kaldırarak yabancılaşmayı aşabilir. Proletaryanın eyleme geçmesinin

ve yabancılaşmayı aşmasının ön koşulu üretim ilişkilerinin yol açtığı çelişkilerin katlanılamaz boyuta ulaşmasıdır. “Yabancılaşmanın ‘dayanılmaz’ bir güç, diğer bir deyişle, insanın yabancılaşmaya karşı devrim yapacağı bir güç şekline dönüşmesi için yabancılaşma, toplumun büyük bir kısmını ‘mülksüz’ duruma –aynı zamanda bunu mevcut kültür ve refah dünyasıyla çelişkili bir biçimde yaparak- getirmesi gereklidir” (Marx, 1998: 54). Sınıf bilinci kazanan ve dayanılmaz koşullara aktif biçimde karşı çıkan proletarya, diğer ideolojilerin etkisi altında kalmasına rağmen gerçekliğini başlıca devrimci ideolojinin içinde bulur. “İşçi sınıfı ise, ahlaki, hukuki, ve dinsel ideoloji unsurlarına duyarlı olsa da, her şeyden önce siyasal kimliğe sahip bir ideolojide [...] proletaryanın siyasal ideolojisinde, yani sınıfların ortadan kaldırılmasına ve komünizmin kurulmasına yönelik sınıf mücadelesinin ideolojisinde bulur kendini” (Althusser, 2014c: 27). Proletarya “Marksist teori” ile “İşçi hareketini” birleştirerek devrimi gerçekleştirebilir (Althusser, 2014c: 27). Bond’a göre de kapitalist sistemin ortadan kaldırılabilmesi için proletaryanın devrim sürecine aktif bir biçimde katılması gerekmektedir (Bond, 2002: 108). Bu nedenle sınıf mücadelesinde proletaryanın hedefi örgütlenerek üretim ilişkilerini ve kapitalist devleti ortadan kaldırmaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için proletarya “komünist” bir parti altında örgütlenebilir ve bu partinin amacı “*hükümete* ‘katılmak’ değil, burjuva devlet iktidarını devirmek ve yıkmaktır” (Althusser, 2014c: 22). Proletarya yabancılaşmanın egemen olduğu kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üreten DİA’ları ile baskı aygıtını kendisinde bütünleştiren Devleti ortadan kaldırmadığı sürece yabancılaşmayı ve özel mülkiyeti aşamaz. Toplumun eşit ve adil bir şekilde yaşamasının koşulu “sınıfsal düzen”in ortadan kaldırılmasıdır (Bond, 2002: 119).

Bond, proletaryanın devrimi gerçekleştirebilmek için iki temel yöntem kullanabileceğini belirtir. Buna göre proletarya, toplumu bilinçlendirerek sistemin çelişkilerine “ikna etme”ye yönelik mücadele ederek veya “politik şiddet” kullanarak “akılcı” sosyalist toplumu inşa edebilir (Stoll vd., 1976: 471). Lefebvre, sosyalist devletin kapitalist devletin kalıntılarını ortadan kaldırdıktan sonra komünizme evrileceğini, komünizmin en belirgin özelliğinin devletin ortadan kaldırılıp tamamen aşılması olduğunu ve bu sebeple “komünist devlet” ifadesinin anlamsız olduğunu belirtir (Lefebvre, 2010: 125). Devrimin gerçekleşmesi ve komünist toplumun yaratılması toplumdaki sınıfların ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin tamamen ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir.

1.5. Bond Oyunları

Bond’a göre yazarlar toplumsal sorunları ele almalı ve seyircinin daha iyi anlayacağı bir biçimde göstermelidirler. Bond dramının, politik, toplumsal ve ekonomik sorunları sahneye taşıması gerektiği görüşündedir (Stuart, 1999: 327). Bununla birlikte, yazarlar aynı zamanda toplumsal sorunların çözümü hususunda da üretken olmalıdırlar (Bond, 2000a: 155). “Siyasi” konuların ve toplumsal olayların dramının özünü oluşturduğuna inan Bond’un oyunlarında kapitalist sistemin çelişkileri farklı açılardan ele alınmaktadır (Bond, 2011a: 1). Yazar tiyatro ile dramayı birbirinden ayırır; ona göre, tiyatro politik değildir ve ideolojik işleyişe yardımcı olur. Drama ise politiktir; insanın anlayışını, gerçekliğini ve egemen değerlerin anlamını

değiştirir (Bond, 2011b: xiii-xxii). Oyunlarında kapitalizmin yozlaştırdığı toplumları sahneye taşır (Bogdanov: 1996). Bond’a, 1960’lı yılların kapitalist toplumunu ele alan *Saved*’in yazıldığı dönemle 2010’lu yıllar arasında değişim olup olmadığı sorulduğunda, proletaryanın ilaçlara erişiminin kolaylaşması gibi çeşitli değişimlere rağmen köklü bir değişimin olmadığını, insanların içinde bulunduğu koşulları ve ilişkileri kavrayamadığını belirtir (Nicolás, 2016: 260). Bu bağlamda, oyunlarında yabancılaşma ve burjuvazinin egemenliğini ideolojik ve baskı aygıtlarıyla yeniden üreten devlet ele alınır. Bond, oyunlarında dünyaya sınıfsal bir bakış açısı ile bakar (Lamont, 2003: 312). Yazarın görüşleri, hem Marx’ın yabancılaşma ile ilgili görüşleri hem de Althusser’in görüşleriyle paraleldir. Marx ve Engels’e göre, kapitalist toplumda kölelik en büyük özgürlük görünümündedir (Marx&Engels, 1956: 157). Bond da Marx’a benzer bir şekilde kapitalist toplumdaki özgürlüğün gerçek olmadığını ifade eder (Nicolás, 2016: 261). İnsan, kapitalist toplumda yabancılaşmıştır ve bu nedenle “ekonomik” ve “politik” yaşamı üzerinde kontrol sahibi değildir (Bond, 1994: 8). Bond, kapitalist toplumun “adaletsiz” bir toplum olduğunu, sınıfsız ve “adil” bir toplumun yaratılması gerektiğini ifade eder (Bond, 1999: xix). Sınıfsız toplumun mümkün olduğunu düşünen Bond’a göre, insanlar kendilerine özgü potansiyellerini gerçekleştirerek ve tüm ihtiyaçlarını karşılayarak adil ve eşitlikçi bir toplumda özgürce yaşayabilir (Bond, 2000b: 60). Buna karşın, kapitalist toplumda, kurumlar toplumun tamamının yararına işlemeyip belirli bir kesimin çıkarını korudukları için toplumun tamamının özgürlüğünü yok eden yapılardır. Bond, bu kurumların ve burjuvazinin egemenliğinin “baskı” ve “yanlış dünya görüşü” aracılığıyla teminat altına alınarak devam ettirildiğini belirterek

kapitalist toplumu “akıldışı” bir toplum şeklinde tanımlar (Stoll vd., 1976: 417). Althusser gibi, Bond da problemin “yaratıldığını” ve “yeniden yaratıldığını” belirterek bu işleyişi durdurmadan sistemin problemlerinin ortadan kalkmayacağını vurgular (Stoll vd., 1976: 420). Bond’a göre de, sistem yabancılaşma ile üretim ilişkilerini yeniden üreten bir yapıdadır ve bu işleyiş hem ideoloji hem de baskı ile devam ettirilir; ideoloji ve kurumlar ise koşulların kavranılmasını engeller (Bond, 2016a: 4). Bond oyunlarında ele alınan sorunlar arasında ideolojinin bilinci işletmesi de yer almaktadır (Davis, 2009: xxi-xxii). Diğer taraftan, baskı ve şiddet uygulayan ordu ise toplumu kontrol etmek için var olan bir aygıttır (Free, 1996: 80). Sınıf mücadelesinde aynı zamanda şiddetin de var olduğunu belirten Bond dört farklı nitelikte şiddet olduğunu belirtir. Burjuvazi, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde üretim ilişkilerini devam ettirmek için şiddet uygulayabilir. Proletarya ise bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde adaletsizliğe karşı şiddete yönelebilir (Bond: 1985: 15). Böylelikle, proletaryanın bilinçli bir şekilde mücadele edebilmesinin mümkün olduğunu belirten Bond’a göre egemen üretim ilişkilerinin devam ettirilmesinde veya ortadan kaldırılmasında ve sınıf mücadelesinde hem ideoloji hem de şiddet belirleyici bir etkiye sahiptir. Oyunlarında bu meseleleri ele alan Bond’a göre dramının sosyal ve politik bir işlevi vardır (Nicholson, 2003: 10). Bond’un Marksist oyunlarında, karakterler ve karakterlerin eylemleri toplumsal olayların ve sosyal ilişkilerin etkisi altındadır (Coult, 1979: 35). Bond’un görüşlerini insancıl yapan etmen adaletsizliği ve eşitsizliği politik bir temelde ele almasıdır (Coult, 2005: 21). Bond, “eğer bir yerde yangın varsa ve ben ‘yangın var’, ‘yangın var’ diye bağırıyorsam, insanlardan benim nasıl bağırığımı eleştirmelerini değil, yangını

söndürmek için harekete geçmelerini isterim” şeklindeki sözleriyle oyunlarının içeriğinin biçimden daha önemli olduğunu belirtir; sorunların sahneye taşınış biçimiyle değil, çözümüne odaklanması gerektiğini vurgular (akt. Grossman, 2014: 29). Bu nedenle incelenecek oyunların, Marx’ın yabancılaşma kavramı ve Althusser’in ideolojik ve baskıcı devlet aygıtları arasında karşılıklı bir diyalog kurularak incelenmesi, kapitalist toplumun çelişkilerinin ve problemlerinin Bond’un oyunlarında sergilendiği şekliyle kuramsal bir çerçeve içerisinde daha iyi bir biçimde anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bond, oyunlarında kapitalist toplumun problemlerini birbirinden farklı zaman ve uzamlar kullanarak göstermiştir. Kendisiyle yapılan bir röportajda “oyunlarımın tamamı özünde aynı problemlerle, aynı problemlerin çeşitli yönleriyle ilgilidir” şeklinde açıklamada bulunmuştur (Stoll vd., 1976: 412). Sanatın, gerçekliğin detaylı bir incelemesi olduğu görüşünde olan Bond, “sadece toplumumuzda meydana geldiğini bildiğim şeyleri sahneledim” şeklindeki sözleriyle oyunlarının toplumdaki gerçek problemleri sahneye taşıdığını ifade eder (Stoll vd., 1976: 415). Castillo, Bond oyunlarının “politik” olduğunu ve kapitalist toplumda yaşayan insanın problemlerini incelediğini belirtir (Castillo, 1986: 78). Bununla birlikte Bond’un kendisi de, oyunlarının değişim için insanın içinde bulunduğu koşullar hakkında bilinçlenmesi gerektiğini gösterdiğinden özünde “politik” olduğunu ifade eder (Nicolás, 2016: 261). Politik oyunlarda birbirinden farklı zaman ve uzam kullanımı yaygındır (Buckroyd, 1986: 49). Farklı zaman ve uzam kullanımı Bond’a toplumun ve sistemin problemlerini farklı açılardan ele alma olanağı tanımıştır. Diğer taraftan, Bond’a göre, sorunların aynı şekilde sürekli gösterilmesi insanların sorunları

önemsememesine yol açabilir. Bu nedenle yazar sorunları çarpıcı bir şekilde sahnelemelidir (Bond&Gordon, 1966: 8). Farklı zaman ve uzam kullanımı seyircinin dikkatini canlı tutabilir. Bununla birlikte, Bond'a göre, seyircinin içinde bulunduğu uzam-zaman ile oyunun uzam-zamanı arasında mesafe olması, seyircinin sahneye taşınan sorunları ve çözümleri daha iyi anlaması için zemin oluşturur (akt. Hay&Roberts, 1978: 26). Bond'un bu ifadesi Brecht'in yabancılaştırma tekniğini anımsatmaktadır. Brecht'e göre olay ve kişilerin yabancılaştırılarak sahnelenmesi seyircinin dikkatini çeker (Brecht, 2011: 184). Reinelt de Bond'un hem Brecht oyunlarından etkilendiğini hem de kendi özgünlüğünü koruduğunu belirtir (Reinelt, 1994: 49). Bradley ise, hem eleştirmenlerin hem de Bond'un kendisinin, Brecht etkisi hususunda birbiriyle örtüşmeyen farklı görüşleri olduğuna dikkat çeker¹² (Bradley, 2010: 129). Bond'a göre, post modern bağlamda yabancılaştırma tekniği yetersizdir (Katafiasz, 2005: 35).

İncelenecek oyunlarda sınıflı toplum, yabancılaşma, yabancılaşmayı yeniden üreten DİA'lar ile baskı aygıtı ve sınıf mücadelesi farklı açılardan gösterilmektedir. *Lear*'da Cordelia liderliğindeki proletarya burjuvaziye karşı savaş açarak yönetimi ele geçirmeyi başarır. Buna rağmen Cordelia, DİA'ları ve baskı aygıtını ortadan kaldırmadığı için üretim ilişkileri devam eder. *The Bundle*'da egemen sınıfa karşı savaşan Wang ve arkadaşları Toprak Sahibi'nin askerlerini yenerek sınıf mücadelesinde başarılı olurlar. Wang ve arkadaşları hem DİA'lara karşı hem de baskı aygıtına karşı verdikleri mücadelede başarılı olarak sınıfsız ve eşitlikçi bir toplum inşa

¹² Bond oyunlarında Brecht etkisi bu çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları dışında olduğu için burada detaylı bilgi ve yoruma yer verilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz (Bradley, 2010: 129).

etmeye başlarlar. Böylelikle incelenecek oyunlarda yabancılaşma ve devlet aygıtları, sırasıyla, proletaryanın gerçekleştirdiği devrime rağmen sınıflı toplumun devam etmesi ve proletaryanın devrim sonucu sınıfsız toplumu inşa etmeye başlamasını açıklamaya yardımcı olur. Oyunlarda sınıfsal konum analizi sınıfların kimlerden oluştuğunu göstermeye olanak tanırken, yabancılaşma proletaryanın emek sömürsünü ve çelişkili varoluşunu açıklamaktadır. Proletaryanın yabancılaşması, çelişkili varoluşu ile bunları yeniden üretiminde devlet aygıtlarının rolü ve dolayısıyla sınıf mücadelesi detaylı bir şekilde incelenecektir.

Toplumun sınıflara ayrıldığı ve ara sınıfların oyunun sonuna doğru giderek ortadan kalktığı *Lear'* da yabancılaşma tüm boyutları ile görülmektedir. Yabancılaşma sebebiyle işçiler çalıştıkça yoksullaşan çelişkili bir varoluş içerisindeyler. Biri proletarya devrimi olmak üzere üç farklı yönetimde de üretim ilişkilerini yeniden üreten devlet ortadan kaldırılmadığı için yabancılaşma ve yabancılaşmanın proletaryanın yaşamına etkisi oyun boyunca görülmektedir. Bu nedenle, yabancılaşma kavramı, işçilerin ürünlerine, üretime, kendilerine, topluma yabancılaşmalarının, çalıştıkları oranda egemen sınıfı zenginleştirdikleri çelişkili varoluşlarının ve nesneleşmiş emeğin insanın karşısına nasıl bir güç şeklinde çıktığının nesnel bir şekilde incelenmesinde yardımcı olacaktır. Diğer taraftan ise, egemen sınıfın yabancılaşma ve özel mülkiyet sayesinde üretmediği zenginliği nasıl ele geçirdiğinin analiz edilmesine katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, sınıfsal konumla ilgili bilgiler *Lear'* da devrimci sınıfın ve egemen sınıfın kimlerden oluştuğunun belirlenmesine olanak tanıyacaktır. Devlet aygıtları ise, egemen sınıfın proletaryaya karşı yürüttüğü sınıf mücadelesinde üretim ilişkilerini ve egemenliğini

nasıl devam ettirdiğini gösterecektir. Devlet aygıtları *Lear*'da egemen sınıfın başta Hukuk ve baskı olmak üzere, Dinsel aygıt, Okul aygıtı gibi aygıtları kullanıp çelişkili ilişkileri yeniden üreterek proletaryayı kontrol altında tutmasının incelenmesine yardımcı olacaktır. Diğer taraftan, proletaryanın içinde bulunduğu koşullar ve egemen sınıfa karşı mücadele başlatması veya başlatamamasının nedenlerinin belirlenmesini sağlayacaktır. İdeolojik aygıtlar ve baskı aygıtı proletaryanın kendi sınıfına karşı savaşmasının açıklamasını mümkün kılacaktır. Bunlarla birlikte, devlet aygıtları proletaryanın mücadele sonunda gücü ele geçirmesine rağmen devrimde başarısız olmasının nedenlerinin belirlenmesine olanak tanıyacaktır; aynı zamanda proletaryanın yan ideoloji üreterek bilinçlenme ve karşı mücadeleye başlama sürecinin incelenmesine de yardımcı olacaktır. Söz konusu kuramsal kavramlar benzer bir biçimde *The Bundle*'daki ilişkilerin anlaşılması hususunda da fayda sağlayacaktır.

Ara sınıfların giderek ortadan kalktığı *The Bundle*'da toplum mülksüzler ve egemen sınıf şeklinde iki temel sınıfa bölünmüştür. İşçiler çalışmasına rağmen açlık sınırında yaşamaktadır. Yabancılaşma kavramı mülksüzlerin nesneleşmiş emeğine, çalışmaya, kendine, topluma yabancılaşmasını ve nesneleşmiş emeğin onların karşısına kontrol eden bir güç şeklinde nasıl çıktığının incelenmesine yardımcı olacaktır; böylelikle mülksüzlerin çelişkili varoluşunun nesnel bir şekilde analiz edilmesini sağlayacaktır. Diğer taraftan, yabancılaşma ve özel mülkiyet egemen sınıfın üretime emek gücüyle dâhil olmadan proletaryanın nesneleşmiş emeğine el koyarak nasıl zenginleştiğinin incelenmesini sağlayacaktır. Sınıfsal konumla ilgili kuramsal bilgiler ise sınıf mücadelesinde karakterlerin hangi sınıfa dâhil olduğunun

belirlenmesine yardımcı olacaktır. DiA'lar toplumun egemen sınıf tarafından yoksulluk içinde yaşamaya ideolojik olarak ikna edilmesini ve insanın özneleştirilmesi sonucunda üretim ilişkilerinin meşrulaştırılmasını ortaya çıkaracaktır. Örneğin, egemen sınıfın, Siyasal aygıt aracılığıyla toplumu mevcut sistemin en ideal sistem olduğuna ikna etmesi gibi, işleyişi kendi çıkarları doğrultusunda nasıl devam ettirdiğini gösterecektir. Baskı aygıtı ise mülksüzlerin çelişkili varoluşu karşısında bilinçlendiği ve karşı çıktığı zaman şiddet aracılığıyla toplumun üretim ilişkilerinin içinde zorla tutulduğunu gösterecektir. İdeolojik aygıtlar ve baskı aygıtı mülksüzlerin neden kendi sınıfının yanında değil, mülk sahiplerinin yanında sınıf mücadelesine katıldığının açıklamasını olanaklı kılacaktır; aynı zamanda mülksüzlerin yan ideoloji üretmesi sonucunda bilinçlenmesinin ve karşı mücadele başlatmasının analiz edilmesini de sağlayacaktır. Devlet aygıtları kavramı aynı zamanda Wang ve arkadaşlarını mücadelede başarıya götüren etmenlerin incelenmesine de yardımcı olacaktır.

II. BÖLÜM

“İnsan, doğası gereği ideolojik bir hayvandır.”

Louis Althusser

2.1. Kapitalist Toplumun Sorunları Karşısında Bond’un *Lear*’ı

Lear kapitalist toplumun üretim ilişkilerini ve politik sorunlarını gösteren bir Bond oyunudur. Bond *Lear*’da Britanya’yı eleştirerek kapitalist toplumu sahneye taşır (Castillo, 1986: 79). *Lear*’da kapitalist toplumdaki şekliyle görülen “tüfekler”, “tabancalar” ve “inşaat malzemeleri” gibi nesneler oyunun zamansal olarak “çağdaş dünyada” konumlandığına işaret etmektedir (Shaughnessy, 1992: 24). Worthen’a göre ise, *Lear* “politik” ve “askeri” bağlamda kapitalist toplumu ele alırken “kültürel” bağlamda 16. yüzyıldan kapitalist topluma kadar –görece- geniş bir zaman aralığını kapsar (Worthen, 1975: 476-477). *Lear*’da kapitalist toplumun sınıflı yapısı, proletaryanın çelişkili varoluşunun temel sebebi olan yabancılaşması ve bunları yeniden üreten devlet aygıtlarının çerçevesinde kapitalist üretim ilişkileri ve baskı altında yaşayan proletaryanın emek sömürsüne yer verilmektedir. Kapitalist sistemin akıl dışı olduğunu belirten Bond, *Lear*’da sistemin ortadan kaldırılarak yerine “adil bir şekilde” yaşanabilecek eşitlikçi bir toplumun getirilmesi gerektiğini ve bunun ancak mücadele ile mümkün olabileceğini belirtir (Bond, 1994: 10).

Bond, Shakespeare'in *Kral Lear* isimli oyunundan esinlenerek yazdığı *Lear*'da insanların özgürce yaşayabilmesinin ön koşulu olan kapitalist sistemin kaldırılmasının gerekli ve aynı zamanda da mümkün olduğunu göstermektedir. Bond, Shakespeare'in, *Kral Lear*'da toplumsal sorunlara karşı yaklaşımının otoriteye-düzene "boyun eğme" ve düzeni "kabul etme" şeklinde olduğunu ifade eder (akt. Cartelli, 2002: 160). "Boyun eğme" gibi fikirler sistemi yeniden üreten ideoloji içerisinde yer aldığından sistemin devam etmesini sağlar. Bond, sistemin çelişkileri karşısında "kabul etme" gibi bir yaklaşımın ve *Kral Lear*'ın kapitalist toplumun sorunlarının çözümü karşısında yetersiz ve işlevsiz olduğunu belirtir (akt. Cartelli, 2002: 160). Bu nedenle Bond, Shakespeare oyunlarının kapitalist toplumun sorunları karşısında herhangi bir "çözüm" getirmediğini belirtir (Bogdanov, 1996). Bond'a göre, insanlar tarihsel süreçte "pasif-kurban" veya "pasif-ayrıcalık sahibi" olmayıp aksine tarihin yaratıcısıdır (Bond, 1994: xiii). Bond, sistemin devamlılığını sağlayan itaat etme gibi eylemleri reddederek "değişim"in gerekli olduğunu savunur (Bond, 1994: 11). Sistemin ortadan kaldırılmasının koşulu olarak insanın değişim için mücadele etmesi gerektiğini düşünen Bond, *Kral Lear*'ı yeniden yazarak *Lear*'da devlet aygıtlarına rağmen proletaryanın mücadele ederek yönetimi ele geçirebileceğini gösterir. Diğer taraftan, *Lear* proletaryanın yabancılaşmayı aşabilmesi için yönetimin değişmesi ve devrimin gerçekleşmesinin yeterli olmadığını da gösterir. *Lear*'da Cordelia önderliğindeki proletarya, devrimi gerçekleştirerek iktidara gelmesine rağmen üretim ilişkilerini ve onları yeniden üreten devlet aygıtlarını ortadan kaldırmadığı için sınıflı toplum yapısı devam etmektedir. Sınıfsal konum bakımından burjuvazi sınıfındayken egemenliğini kaybetmesi sonucunda

proletaryaya dâhil olan Lear, sınıflı toplum yapısını ortadan kaldırmayan Cordelia yönetimine karşı savaş açarak eşitlikçi bir toplumun mümkün olduğunu gösterir. Bu bağlamda, Bond'un *Lear*'ında egemen sınıfa karşı sınıflar ortadan kalkana kadar mücadele etmenin gerekliliği ve mücadele sonucunda devrimin gerçekleşmesinin mümkün olduğu görüşü egemendir. Bu nedenle, *Lear*'da insanların eşit ve özgür olduğu bir toplumun mümkün olabileceğine dair "umut" vardır (Nicholson, 2012: 156). Shakespear'in *King Lear*'ı seyirciye yozlaşmış bir dünyada nasıl hayatta kalınacağını öğretirken, Bond'un *Lear*'ı söz konusu dünyanın değiştirilebileceğini gösterme amacındadır (Cohn, 1988: 57).

2.2. Lear Egemenliğinde Yabancılaşma ve Devlet Aygıtları

Lear, Lear'ın inşa ettirdiği duvarda çalışan bir işçi kaza sonucu başından yaralanıp yaşam mücadelesi verirken diğer işçilerin bu olaya karşı yaklaşımlarını gösteren bir sahne ile başlar. İşçiler çalıştıkları yere Lear'ın kontrole gelmek üzere olduğunu bildiklerinden endişelidirler.

Ustabaşı: Ölmüş

Asker: Öyleyse götürün! [...]

Asker (Ustabaşı'na): Onları görebiliyor musun? Git de bak!
Öteki taraftan hendeğin oradan geliyorlar. [...]

Ustabaşı (Sahne önüne gelirken): Git geri, git işinin başına!
Çalış. [...]

Birinci İşçi: İşçinin öldüğünü söylüyor

Ustabaşı: Çalışın!

Asker (Birinci İşçiye): Sen! Onun kazmasını depoya götürmekle sorumlusun. (Aniden, sahne dışında bir şey görür ve diğerlerine koşar) Üstünü örtün onun! Çabuk!

Ustabaşı (Brandayı göstererek): Alın şunu! (Bond, 1994: 15).

Kapitalist üretim ilişkileri oyunun açılış sahnesi olan bu sahnede gösterilmektedir. Shaughnessy, kırsal bölgelerden getirilerek duvarda çalışan kişilerin köylüler değil “işçiler” olduğunu ve Bond’un böylelikle proletaryayı sahneye taşıdığını belirtir (Shaughnessy, 1992: 24). Duvar ise Lear’ın gücünü ve egemenliğini sembolize etmektedir (Innes, 2002: 158). Duvar aynı zamanda Lear’ın sahip olduğu ve kontrol ettiği sermayeyi sembolize etmektedir. İşçiler baskı altında ve hiyerarşik bir yapı içerisinde çalışıp üretime yabancılaştıkları için iş kendilerine ait değildir. Bu nedenle işçilerin çalışması çelişkili bir biçimde gerçekleşir. Marx’ın da vurguladığı gibi emek sermayenin eklentisi gibi görünür ve kendisinin olmayan şeyde nesneleşir (Marx, 1973: 394). Bu çalışma sürecinde “her insanın kendisine dayatılan ve kurtulamadığı, kendisine ait belirli bir etkinlik alanı vardır” (Marx, 1998: 53). İşçiler hayatta kalabilmek için üretim sürecinde kendilerine verilen belirli bir alanda tek yanlı bir şekilde çalışmak ve üstler tarafından emredileni yapmak zorundadır. Bu nedenle Dördüncü İşçi, geçim araçlarını sağlayan işini kaybetmemek için kendisine işinin başına dönmesi söylendiğinde sessizce çalışmaya gider. İşçiler üretime yabancılaştıklarından üretimin sonucunda ortaya çıkan ürüne de yabancılaşmıştır. Bununla birlikte, Lear’ın üretim araçlarının sahibi olması Lear’a işçilerin yarattığı zenginliği karşılıksız olarak ele geçirme olanağı tanır. Çalışma sürecinde Lear ve ailesinin konumu ile Althusser’in dikkat çektiği burjuvazinin konumu birbirine

benzemektedir: Mülk sahipleri “üretim sürecinin iki ‘ucu’ arasında dururlar, çünkü üretim sürecinden önce üretim araçlarının mülkiyetine sahiptirler ve çünkü bu süreçten sonra, ürününe de sahip çıkarlar” (Althusser, 2005: 53). Lear da duvarın özel mülkiyetini elinde tuttuğu için üretim sürecinden sonra ortaya çıkan değere sahip olur. İşçilerin çalışma etkinliği kendilerini yoksullaştırıp Lear’ı zenginleştirdiği için var oluşları ve çalışmaları çelişkilidir. Bu çalışma ve üretim koşulları içerisinde insan aynı zamanda diğer insana yabancılaşmıştır. Örneğin Asker, ölen işçiyi insan olarak değil üretim sürecinin herhangi bir parçası gibi görür. Bu nedenle Asker veya Ustabaşı çalışma arkadaşlarının cansız bedeni karşısında herhangi bir üretim aracı bozulmuş gibi davranırlar ve çalışma aksadığı için Lear’ın öfkelenmesinden korkarlar. Bu durum Lear yönetiminde, insanın ötekiyle insani bir şekilde ilişki kuramadığını göstermektedir. Hiyerarşik olarak aynı konumda bulunan işçiler de birbirlerine yabancılaşmıştır. Verilen emir üzerine Dördüncü İşçi arkadaşının ölmesine rağmen tepkisiz bir şekilde çalışmaya gider. İnsan ile insan arasındaki ilişki çelişkili bir şekilde makine ile makine arasındaki ilişkiye dönüşmüştür. İşçilerin yabancılaşması, üretimi işleten ideoloji ve iç baskı görevlileri aracılığıyla yeniden üretilir. İşçiler çalışma ideolojisiyle işletildikleri için Ustabaşı’nın çalışma emrine tepki göstermeden itaat ederler. Dördüncü İşçi işi gereği kendisine verilen talimata uyması gerektiğini ve aksi bir durumda baskı ile karşılaşacağını bildiği için işine devam eder. Bu durum üretimin işleyişinin hem ideoloji hem de iç baskı görevlileri tarafından sağlandığını gösterir. Ustabaşı hiyerarşik olarak işçilerin üzerinde olduğu için üretimin işleyişinin içeriden düzenlenmesine yardımcı olan baskı görevlisidir. Sert baskı görevlisi olan Asker ölen işçiye karşı duyarsız davranırken Lear’ın sermayesini sembolize eden

kazmanın hemen depoya götürülmesini ister. Özel mülkiyet sisteminde emek “her şey”, emekçi ise “hiçbir şey” olduğu için işçinin insan olarak herhangi bir önemi yoktur (Cornu, 2011: 255-256). İşçilerin emek gücü sayesinde ortaya çıkan ve sermayenin bir parçası olan kazma, onu üreten işçiden daha değerli olduğu için çelişkili bir var oluşa sahiptir. İş bölümü ve yabancılaşmış üretim koşulları, üretimin Lear’ın çıkarları doğrultusunda işlenmesini sağlar. Çalışma ideolojisinin yanı sıra Asker ve Ustabaşı iç baskı görevlileri olarak kapitalist adına hem üretimin işlenmesini sağlar hem de üretim araçlarını korur; proletaryanın çelişkili varoluşunun yeniden üretilmesine yardımcı olurlar.

Lear’ın egemenliğindeki sınıflı toplum yapısı Lear’ın işçileri kontrol etme amacıyla yaptığı ziyaret sahnesinde belirgin bir şekilde görülür.

İhtiyar Danışman (Haritasına bakarak): Şurası bataklık değil mi? [...]

Lear (Brandayı göstererek): Bu nedir?

Warrington (Ustabaşı’na): O kim?

Ustabaşı: İşçi.[...]

Ustabaşı: Kaza efendim.

Lear: Kim bu tahtaları çamurun içinde bıraktı?

Mühendis: Şimdi getirdiler. Taşıyacağız onla...

Lear: Orada haftalardır çürüyorlar (Bond, 1994: 16).

Sınıflı toplum yapısını gösteren bu sahnede burjuvazi, kraliyet ailesi ve üst düzey yöneticiler aracılığıyla gösterilirken proletarya köyden gelip-getirilip işçi olarak çalıştırılanlarla gösterilir (Shaughnessy, 1992: 18). Lear üretim araçlarının sahibi ve ülkenin yöneticisi olarak sınıfsal konum bakımından kapitalist olarak hiyerarşide en üst noktadadır. Lear aynı zamanda kapitalist toplumlarda görülen “çağdaş bir

politikacı” olarak tanımlanabilir (Shaughnessy, 1992: 25). Althusser’e göre, “devletin başı egemen sınıfın birliğini ve iradesini temsil eder” (Althusser, 2014c: 16). Bu bağlamda, Lear’ın fikirleri ve eylemleri yalnızca onun bireysel fikirlerini değil, burjuvazinin tamamının fikir ve eylemlerini göstermektedir. İşlerini tek başına yönetemeyen Lear, İhtiyar Danışman gibi kendisine yardım edecek bürokratlar ve yöneticiler çalıştırır; bu kişiler de karar verme yetkisine sahip oldukları ve sınıf mücadelesinde burjuvazinin çıkarlarını korudukları için burjuvaziye dâhildir. Üretim araçları ve karar verme yetkisine sahip olmayan işçiler ise proletaryayı oluşturur. Sermayesinin uygun olmayan koşullarda muhafaza edilmesine öfkelenen Lear işçilerin koşullarını önemsemez. Lear’ın egemen olduğu sistemde insan emeğinin nesneleştirdiği ürün insandan daha değerli bir varoluşa sahiptir. Böylelikle, işçinin nesneleşmiş emek gücü kapitalistin mülkiyeti altında kendisinin karşısına çıkar. İşçinin ürünü işçiden bağımsız olarak değer kazanırken, işçi Lear için artı değer üretmediği an değerini kaybeder. Bu nedenle emek harcayan işçinin insan olarak Lear için değeri olmazken işçinin nesneleşen emeği Lear’a zenginlik yarattığı için gerekli ve değerlidir. Böylelikle, “işçinin nesneye aktardığı hayat, yabancı ve düşman bir şey olarak kendi karşısına çıkmaktadır” (Marx, 2014: 76). İşçiler, yalnızca Lear’ın değil, İhtiyar Danışman gibi üst düzey yöneticilerin de refah içinde yaşaması için çalıştırılırlar. Bu nedenle, proletarya yaşamına devam edebilmek için, karşıt sınıf olan burjuvaziye zenginleştirmek zorundadır. Bu çelişkili varoluşa aynı zamanda işçilerin ağır şartlar altında çalışması da dâhildir.

Proletarya Lear’ın egemenliğinde insani koşullardan uzak bir şekilde çalışır. Mülk sahibi olmayan insan, yaşamını devam ettirebilmek için ağır çalışma

koşullarına katlanmak ve Lear için çalışmak zorundadır. Bu süreçte işçiler yaşayabilmek için yaşamlarından vazgeçmek zorunda kaldıklarından çelişkili bir varoluşa sahiptirler:

Mezarcının Oğlu: [...] onlar yaşamları boyunca elleriyle çalıştılar ama duvarda çalışmaya başladıklarında bir hafta boyunca elleri kanamış [...]

Mezarcının Oğlu: [...] ayakları çamurdan şişermiş. Uyurken bile kötü kokarmış! Mezarda yaşamak gibi! (Bond, 1994: 39).

Köyde yaşayan ve ağır çalışma şartlarına deneyimli insanlar proleterleşerek Lear'ın egemenliğinde çalışırlar. İşçiler daha önce ağır şartlar altında bedensel işlerde çalışmış olmalarına rağmen sistemin çalışma şartlarına katlanamazlar. Kötü ve ağır çalışma şartlarından kaynaklanan bir "hastalık" ortaya çıkar (Bond, 1994: 39). Lear sermayenin mantığına göre hareket edip işçileri en asgari koşullarda ve ağır şartlarda çalıştırarak en fazla artı değeri ele geçirmeyi amaçladığı için işçiler çalışmaları için gereken araç-gereçlerin bazılarında yoksun bir şekilde çalışır. Marx kapitalist sistemde işçinin içinde bulunduğu bu duruma şu şekilde dikkat çeker: "Yalnız yaşaması için değil, çalışması için de çok gerekli olan nesnelerden" de soyulduğunu belirtir (Marx, 2014: 75). İşçilerin varoluş sebebi Lear'ın zenginleşmesi için en ağır şartlarda çalışmak olmadığından proletarya aynı zamanda kendi öz türsel varlığına yabancılaşmıştır. Bu durumu Bond "yapımıza uygun olmayan şekilde yaşıyoruz ve bu nedenle varoluşumuz her gün doğal işleyişimizle çakışıyor" şeklindeki sözleriyle ifade eder (Bond, 1994: 4). Proletaryanın türsel olarak üretim yapabilme potansiyeli, ancak zor koşullar altında hayatta kalabilmesinin aracına indirgenmiştir. İdeolojinin insanları özneleştirip işçiye dönüştüremediği durumda

sert baskı aygıtı tarafından müdahale edilir ve üretim ilişkilerinin Lear'ın istediği şekilde işlemesi sağlanır. Bu durumu Mezarcının Oğlu, Lear'ın egemenliğindeki işçinin içinde bulunduğu çelişkili var oluşu, ya çalışarak ölmek ya da çalışmayı reddederek ölmek şeklinde ifade eder (Bond, 1994: 39). Lear'ın yönetimindeki toplumda, işçi kendi türsel varoluşuna özgü bir şekilde istediği gibi üretim yapamaz, aksine işçi burjuvazi tarafından yönetilir; dolayısıyla toplum işçi için yabancı bir toplumdur. Diğer taraftan, babaları Lear ile birlikte gelen Bodice ve Fontanelle çalışma alanındaki kötü koşullarda beklemekten rahatsız olurlar.

Fontanelle: Ayaklarım ıslandı.

Bodice: Üşütecek baba (Bond, 1994: 17).

Bodice ve Fontanelle işçilerin çalıştığı koşullara kontrol sırasında bile dayanamazlar ve koşullardan şikâyet ederler. Burjuvazi, yabancı ve ağır çalışma koşullarının beraberinde getirdiği sorunlardan uzak olup, proletaryanın emek gücünü sömürerek refah içerisinde yaşarken, proletarya ağır şartlar altında çalışıp yoksulluk içinde yaşamaktadır.

Çalışma koşulları ancak artı emek süresinin uzatılması ve sermaye birikiminin daha hızlı olması için iyileştirilir. İşçilerin içinde bulunduğu koşullar gerekli emek süresini artırdığı için Lear, sermayesinin bir kısmını kullanarak koşulları iyileştirmeye karar verir.

Lear: [...] (Warrington'a) Bu kargaşa ile sen ilgilenmelisin. İşçilere sığır gibi davranıyorlar. İşlerini bitirdikten sonra kuru barakalarda kalmalıdır. Tüm barakalar rutubetli. Adamları ziyan ediyorsunuz.

İhtiyar Danışman (Not alarak): Baraka için müfettiş atayacağım (Bond, 1994: 16-17).

Oyunun bu noktası Marx'ın insanın değersizleşmesi ile ilgili ifadelerini anımsatmaktadır. Marx sistemin ve dolayısıyla burjuvazinin insana insan olarak değer vermediğini şu şekilde ifade eder: Burjuvazi “hayatın olabilecek en aşağı düzeyini (varoluş) standart, hatta genel standart sayar – genel standart saymasının nedeni büyük insan yığınları için geçerli olmasıdır” (Marx, 2014: 128). Lear da proletaryanın ağır çalışma koşulları altında çalıştığının farkında olmasına rağmen durumu önemsemez. Diğer taraftan, emek gücünün yeniden sömürülebilmesi için yeniden üretilmesi gerekmektedir. Emek gücünün yeniden üretimi ise ancak ona kendisini üretecek maddi araçları sağlayarak gerçekleşir (Althusser, 2014a: 38). Ağır çalışma ve işçilerin yaşam koşulları emek gücünün yeniden üretimini aksatarak üretimin yavaşlamasına yol açtığı zaman, Lear duruma müdahale eder ve Warrington’u koşulları düzenlemesi için görevlendirir. Lear “tahta” gibi üretim için gerekli olan maddelerin korunmasını istemesi gibi işçilerin de asgari olarak iyi koşullarda barınmasını ister. Lear’ın koşulları iyileştirmedeki amacı işçilerin daha iyi şartlarda yaşaması değil, işçilerin boş zamanlarında dinlenmelerini sağlayarak üretimde daha etkin çalışmalarını sağlamaktır. Bu durum gerçekleştiğinde işçiler daha fazla yoksullaşıp Lear daha fazla zenginleşeceği için proletaryanın çelişkili varoluşu burjuvazi tarafından giderek şiddetlendirilir; proletarya ile emek gücü arasındaki çelişki ne kadar artarsa burjuvazi o kadar güçlü olur. Lear’ın zenginliğinin temelinde proletaryanın üretim araçlarından kopararak yabancılaşması, başka bir ifadeyle, çelişkili bir yaşam sürmesi vardır. Lear, etkin çalışmayı teminat altına alarak bu durumu devam ettirmek için aynı zamanda baskı görevlilerini de kullanır:

Lear: [...] (Warrington'a) [...] Subaylar adamları çalıştırmalılar!
(Bond, 1994: 16).

Lear üretim sürecinde baskı aygıtını kullanarak dayattığı kurallara proletaryanın uymasını sağlar. Subayların işçileri kontrol etmesiyle işçilerin daha hızlı çalışması sağlanarak gerekli emek zamanının en kısa süreye indirilmesi ve artı emek zamanının en uzun süreye çıkarılması amaçlanır. Bu süreçte, işçiler insani özelliklerini yitirerek “makinalaşır ve insan olmaktan” çıkarlar (Marx, 2014: 21). Lear ile işçiler arasındaki ilişkide, işçiler Lear için gücünü ve zenginliğini artıracak sermayenin varoluşuna sahiptir. Sermayenin mantığına göre hareket eden Lear'ın amacı proletaryanın emek gücünü en üst dereceden kullanarak egemenliğini güçlendirmektir. Bond'un da vurguladığı gibi, kapitalistin amacı “insanilik” değil “kâr” elde etmektir (Bond, 2016a: 3). Bu nedenle, Lear'ın çıkarı ile proletaryanın çıkarı birbiriyle çatışır. Bu mücadelede, işçiler ne kadar çok çalışırlarsa kendileri o oranda yoksullaştıkları için yabancılaşmaları ve çelişkili varoluşları giderek şiddetlenen bir şekilde devam eder. Çelişkinin bir diğer boyutu ise Lear'ın askerleri kullanarak proletaryayı sömürmesidir. Lear, proletaryadan sömürdüğü artı değer bir kısmını üretime katılmayan askerlerin geçimini sağlamak için kullanır. Bu nedenle, çelişkili bir şekilde proletaryanın yarattığı zenginlik Lear'ın yanı sıra kendisini baskı altında tutan ve Lear istediğinde şiddet uygulayan askerlerin ihtiyaçlarını sağlar. Lear işçileri işletmek için aynı zamanda diğer devlet aygıtlarını da kullanır.

Lear, işçilerin en yüksek performansla çalışmasını teminat altına almak, artı emek zamanını uzatmak ve kurallara uymayanları cezalandırmak için Hukuk aygıtını

kullanır. Baskı aracılığıyla proletaryanın burjuvaziye itaat etmesi ve söyleneni eksiksiz bir şekilde yapması amaçlanır.

Lear: İşi aksatmak kırbaçla cezalandırılır.[...]

Lear: Harp divanında yargılansın. İdam mangasını getirin. Sabotaj için harp mahkemesi hemen toplansın.[...]

Lear: Şahit kimdi?

Warrington (Ustabası'nı işaret eder): Sen!

Ustabası: Kazmayı başına düşürdü. Gözüm üstüneydi Efendim. Her zaman aylağın...[...]

Lear: Kanıtlayacağım. Duvardaki bir işçiyi öldürdü. Sadece bu bile onu hain yapar (Bond, 1994: 16-17).

Üretim sürecini burjuvazinin çıkarı doğrultusunda düzenleyen Hukuk aygıtı emek sömürsünü ve işçilerin yaşam-çalışma koşullarını meşru kabul eder. Örneğin, Üçüncü İşçi'nin yabancılaşması ve emek sömürsü Hukuk tarafından meşru kabul edilir, fakat işçinin kapitalistin istediği gibi çalışmaması cezalandırılması gereken bir eylemdir. Althusser'in de vurguladığı gibi, Hukuk aygıtının işlevlerinden birisi "üretimin ta kendisinin [...] işleyişini düzenlemek ve denetlemek" şeklindedir (Althusser, 2014b: 139). Böylelikle Hukuk aygıtı üretimi Lear'ın çıkarları doğrultusunda düzenler. Lear, Üçüncü İşçi'nin çalışmayı kasıtlı bir şekilde aksattığını iddia ederek acilen topladığı harp divanında işçiyi vatan haini ilan eder. Bu ilan aynı zamanda burjuvazinin, üretim araçlarının ve devletin, toplumun tamamının çıkarı için var olduğunu belirten örtük bir ideolojik çağrıdır. İşçinin "hain" olduğuna inanarak Lear'a itiraz etmeyenler bu ideolojinin içindedirler. Bu işleyişte ideoloji Lear'a inananların gerçekte kurdukları ilişkiyi değiştirir. Böylelikle, ideoloji tarafından işletilenler, işçiyi Lear'ın bireysel çıkarlarına uygun olmayan bir kişi olarak değil,

topluma ve vatana ihanet etmiş bir “hain” olarak değerlendirip söz konusu olayla gerçekliğe denk düşmeyen bir ilişki kurarlar; fakat devlet üretim ilişkilerini ve Lear’ın egemenliğini yeniden ürettiği için proletaryanın vatani değildir (Marx&Engels, 2012: 61). Diğer taraftan, ideolojik çağrının özneleştirmediği insanlara baskı ve şiddet uygulanacağı gösterildiği için toplumun işleyişi ideoloji ve baskının birlikteliğiyle sağlanır. Hukuk aygıtı toplumda adaleti ve eşitliği sağlamaz, aksine burjuvazinin zenginliğinin yeniden üretilmesine ve proletaryayı çelişkili varoluşunun sürdürülmesine yardımcı olur. Amacını ideoloji ve Hukuk aygıtıyla gizleyen Lear’ın gerçek amacı Hukuk aygıtı aracılığıyla diğer işçileri baskı altına almak ve daha fazla sömürmektir:

Lear (Sessizce Bodice’e): Tabii ki kazaydı. Ama iş yavaş ilerliyor. Subayların kıpırdanmaları için bir şeyler yapmam gerek. Bunun için geldim. Aksi durumda buraya boş yere gelmiş olurum. Ayrıca, aramızda sabotajcılar var ve bu adamın şüphe uyandıran bir hali var... (Bond, 1994: 18).

Meta olarak görülen işçi Lear için diğer işçilerin çalışma performansını ve artı emek zamanını artırabileceği bir araca dönüşmüştür. Şüphelerini kanıtlayamayan Lear, Hukuk aygıtını kullanarak hem çalışmasından kuşku duyduğu işçiyi cezalandırmaya hem de diğer işçileri egemenliği altına almaya çalışır. Baskı, işlerin istenilen şekilde devam etmesi için bir araç olarak kullanılır (Jones, 1980: 506). Lear’ın doğrudan ceza vermek yerine hukuk aracılığıyla ceza vermesi toplumun bilincinde verilen cezayı meşrulaştırır, çünkü görünürde cezayı veren Lear değil, Hukuk aygıtıdır. Bununla birlikte, tüm çalışanlar ve alt rütbeli baskı görevlileri burjuvaziye itaat etmezlerse ceza alacaklarını somut bir şekilde görürler. Lear Hukuk aygıtı ve askerler aracılığıyla kendisine karşı direnecek işçilerin ceza alacağını önceden göstererek onların

mücadeleye girişmelerini başlamadan engellemeyi amaçlar. Hukukun verdiği cezaların uygulanmasını ise baskı aygıtı sağlar. Bu işleyişte işçi gibi işlerine yabancılaşan rütbesiz askerler üst düzey baskı görevlisi subaylar tarafından kontrol edilir.

Subay: Asker- dur![...]

Subay: Asker, nişan vaziyeti al (Bond, 1994: 17-18).

Hukuki ideoloji, Hukuk aygıtının pratiklerini gereğince gerçekleştiren askerlerin eylemlerinde maddi bir varoluş kazanır. Lear aynı zamanda idam mangasını oluşturan askerlerin arta kalan zamanda duvarda çalışmalarını emreder.

Lear (İdam mangasını göstererek): Çok yavaşlar, duvarda çalışmalılar (Bond, 1994: 18).

Böylelikle Lear altında çalışan herkesi çalıştırabildiği kadar uzun süre ve yoğun çalıştırmayı amaçlar; daha fazla güçlenmek için de Okul aygıtından yararlanır.

Okul aygıtı burjuvazinin üretimi artırması için üretim alanında uzman personel yetiştiren bir işleve sahiptir. Okul aygıtının bu işlevi Lear'ın üretimi hızlandırmasına ve daha fazla değer elde etmesine yardım eder.

Mühendis: Kalker burada bitiyor. Artık daha da hızlı devam edeceğiz (Bond, 1994: 16).

Mühendis, çalışma alanını ziyarete geldiğinde Lear'a iş hakkında bilgi verir ve okulda öğrendiği bilgileri kullanarak üretimin işlemesine yardımcı olur. Mühendis üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmadığından yaşamını devam ettirebilmek için Lear'a çalışmak zorundadır. Çalışırken Mühendis de diğer işçiler gibi ürettiği artı değeri elde edemez. Bu nedenle Mühendis'in uzmanlığı kendisini değil Lear'ı zenginleştiren bir

işleve sahiptir. Bu süreç okulda ideolojik dayatmalarla eğitilen ve ideolojinin içerisinde olan Mühendis'e göre doğaldır; Althusser'in de vurguladığı gibi, Okul aygıtında öğretilen beceriler "egemen ideolojiyle kaplanmış"tır (Althusser, 2014a: 61). Lear, Okul aygıtının üretim ilişkilerini normal ve doğal gösteren ideolojileri dayatarak yetiştirdiği uzman işçiler sayesinde üretimin verimliliğini artırarak egemenliğini daha hızlı güçlendirebilir. Bu nedenle Okul aygıtı tüm toplumun çıkarı için işleyen bir aygıt olmayıp, nihai olarak burjuvazinin egemenliğinin yeniden üretimine katkı sağlayan, öğrencilere egemen ideolojiyi dayattığı için çelişkileri gizleyerek devam ettiren bir aygıttır. Lear ideolojik çağrılarla kendisinin güçlü olması gerektiğini topluma dayatır.

Lear ideoloji aracılığıyla toplumu kendi yönetiminin ve duvarın inşasının toplumun güvenliği için gerekli olduğuna ikna etmeye çalışarak egemenliğini ve proletaryanın yabancılaşmasını yeniden üretmeye çalışır. Böylelikle Lear aynı zamanda Hukuk aygıtı tarafından verilen cezaların ve baskı aygıtının toplum için gerekli olduğunu iddia eder:

Lear: Bu duvarı yapmaya başladığımda gençtim. Savaş meydanında düşmanlarımı durdurmayı başardım ama hep daha fazlaydılar. Nasıl özgür olabilirdik? Bu nedenle, düşmanlarımın dışarıda kalması için duvarı inşa ettim. Ben öldükten sonra halkım bu duvarın arkasında yaşayacak. Ahmaklar tarafından yönetilseniz bile daima barış içinde yaşayacaksınız. Duvarım sizi özgür kılacak. Bu nedenle sınırimızdaki düşmanlar – Cornwall Dükü ve North Dükü- bizim duvarı inşa etmemize engel olmaya çalışıyorlar. Hangisine çalıştığını sormayacağım ona... Her ikisi de birlikte iş yaparlar. Vurun (Bond, 1994: 17-18).

Lear yapay düşman yaratarak duvarın toplum için gerekli olduğunu öne sürer.

Cornwall ve North'un herhangi bir saldırısı olmamasına rağmen Lear, babalarını

öldürdüğü için onların “can düşmanı” olmaları gerektiğini öne sürer (Bond, 1994: 19). Lear duvarın toplumu düşmandan koruyacağını belirtir; ideolojik olarak toplumu kendi emri altında duvarda çalışmaya ikna etmeye çalışır. Lear’ın ideolojik çağrısında topluma özgürlük getirecek bir güç olarak tanımlanan duvar gerçekte toplumu yönetimin egemenliğine “tabi kılma”nın aracıdır (Lappin, 1987: 129). Diğer taraftan, -daha önce de belirtildiği üzere- burjuvazi ideolojiyi kullanırken aynı zamanda ideolojiden de etkilenir (Althusser, 2015: 287). Bu bağlamda, Lear’ın kendisi de egemen kılmaya çalıştığı ideolojinin etkisi altındadır. Bu durum Lear’ın işleyişi kendi çıkarları doğrultusunda devam ettirmesine engel olmaz. Lear’ın egemen kılmaya uğraştığı ideoloji, üretim ilişkilerini yeniden üreterek tüm toplumun burjuvazinin yönetiminde çalışmasını sağlamayı ve proletaryanın yabancılaşmasını yeniden üretmeyi amaçlar. Proletarya’nın bilinci toplumun refaha ve özgürlüğe ulaşması için Lear’a itaat etmesi gerektiğini içeren ideoloji ile işletilmeye çalışılır. Bunun sağlanması için Lear’ın bireysel çıkarı proletaryanın da çıkarıymış gibi gösterilir. Bond’a göre, egemen sınıf kendi çıkarlarının ve dayattığı kuralların tüm toplumun çıkarı için gerekli olduğunu öne sürerek toplumu kendisine itaat etmesi için ikna etmeye çalışır (Bond, 1978: viii). Bu bağlamda, toplum, ideolojinin işleyiş mekanizmalarıyla ikna edilmeye çalışır. Bu işleyişte, ideoloji –daha önce başka ideolojilerin öznesi olan- özneler, onlara kendini dayatmıyormuş gibi bir görünüm altında seslenir; seslenmesiyle eş zamanlı bir şekilde özneleri ideolojinin pratiklerini gereğince eyleyecek şekilde kurar (Althusser, 2014a: 78-83). Lear tarafından dile getirilen ideoloji topluma, özgür ve barışçıl bir şekilde yaşayabilmek için özneleşip Lear için çalışmak gerektiğini zorunlu bir koşul olarak dayatır. İdeolojinin

özneleştirerek işletmeyi başardığı insanlar kendiliğinden duvarda Lear için çalışanlar ve çalışmayı artı değer sömürü süreci olarak algılamazlar; koşullarla gerçekliğe denk düşmeyen bir ilişki kurarlar. Özneleştirilen proletarya, Lear'ın duvarında çalışırken yoksulluğunu, yabancılaşmış varoluş koşullarını ve Lear'ın zenginliğini yeniden üretip özgürlüğünü kaybederken çalışmanın kendisini özgürleştireceğine inandığı için çelişkili bir inanca sahiptir. Böylelikle proletarya çalışmayı sömürü ilişkileri olarak algılamaz ve çelişkili çalışma sürecinin farkında olmadığı için itaat ederek duvarda çalışır. Ustabaşı'nın kaza sırasında henüz yanlarında üst düzey bir yönetici gelmemişken çalışmayı emretmesinde, Üçüncü İşçi'nin veya askerlerin itaat etmesinde –baskının yanı sıra- duvarı tüm toplumun kurtuluşu şeklinde gösteren ideoloji etkilidir. Böylelikle, Lear'ın dayattığı ideoloji özneler aracılığıyla –özneleri kurmayı başardığı sürece- çalışanların eylemlerinde maddi bir var oluş kazanır; Lear'ın sömürü ilişkilerini yeniden üretmesine yardımcı olur. İdeolojinin işleyişi ve yeniden üretimi gerçekleştirmesi ancak bu şekilde mümkün olabilir (Althusser, 2014a: 74-78). Lear'ın egemen kılmaya çalıştığı ideoloji sermayenin de gizemli bir görünüm kazanmasına yol açar. Lear'ın ideolojik çağrısında, duvar proletaryanın canlı emeğinin nesneleşmesiyle ortaya çıkmasına rağmen yaratıcısı olan proletaryaya barış ve refah getirecek aşkın bir güç şeklinde gösterilir; proletaryanın hem yaratıcı gücü hem de özgürlüğü getirecek devrimci gücü gizlenir. Lear'ın topluma dayattığı ideoloji proletarya ile nesneleşmiş emeği arasındaki ilişkiyi tersine çevirerek proletaryanın ve emek gücünün değil, Lear'ın mülkiyetindeki sermayenin tüm toplumu özgürleştireceğini ve bu nedenle toplumun Lear yönetimine itaat ederek çalışması gerektiğini toplumun bilincine yerleştirir. Böylelikle, ideoloji

toplumdaki çelişkileri proletaryaya “mantıklı” bir görünüm altında sunarak her şeyi olması gerektiği gibi gösterir; adaletsizliğin devam ettirilmesine yardımcı olur (Bond, 2016a: 4). Başka bir ifadeyle, ideoloji üretim ilişkilerinin Lear’ın çıkarlarına uygun bir biçimde yeniden üretilmesini sağlar.

Lear kendisine karşı çıkanları engellemek ve baskıcı yönetiminin toplum için gerekli olduğunu toplumun bilincine yerleştirerek herkesin kendisine itaat etmesini sağlamak amacıyla ideolojik çağrılara devam eder. Lear’ın kızı Bodice, idamın ağır bir ceza olduğunu dile getirerek en başından sonuna kadar Lear’a karşı çıkar. Fontanelle de kardeşini desteklemektedir.

Bodice: Baba, bu adamı öldürmen adaletsizlik olacak.[...]

Fontanelle: Ben de kardeşimle aynı fikirdeyim (Bond, 1994: 18).

Bodice olayın kaza olduğunu ve işçinin kasıtlı olarak çalışmayı aksatmadığını belirterek Lear’ı idam kararından vazgeçirmeye çalışır. Bodice babasının yönetiminin aşırı baskıcı olduğunu belirtir ve Lear’ın kişisel kararlarını doğrudan uyguladığından toplumun buna tepki göstereceğini ima eder. Bununla birlikte Bodice idam kararından dolayı toplumun tepki göstereceğini de vurgular:

Bodice: Peki halkı düşündün mü? Zaten senin kız kuruları gibi, okul çocukları gibi davrandığından bahsediyorlar (Bond, 1994: 18).

Bodice’in bu sözleri örtük bir şekilde ideolojik işleyişe dikkat çektiği için Lear’a bir uyarı niteliğinde olabilir. Bodice’in halkı vurgulaması aynı zamanda şu durumu da ima etmektedir: İdam cezasının uygulanması işçileri baskı altına alsa da üretim ilişkilerinin yeniden üretimini toplumun vicdanında sağlamakta başarısız olacaktır.

Bu nedenle de proletarya içinde bulunduğu çelişkileri fark etmeye başlayacaktır. Bu bağlamda, Bodice toplumun tamamının yönetime ideolojik olarak itaat etmediğini ve bu nedenle Lear'ın halkın yönetimle ilgili görüşlerine önem vermesi gerektiğini belirtir. Toplumun bir kısmının yönetimden rahatsız olduğu daha önce Subay tarafından da dile getirilmiştir:

Lear: Geçen gece yine duvarı kazmışlar.

Subay: Bölgedeki çiftçiler. Yakalayamıyoruz hemen kaçıyorlar (Bond, 1994: 17).

Lear'ın egemen kılmaya çalıştığı ideolojiye rağmen toplumun tamamı Lear'ın egemenliğine ve yönetimin gerekliliğine ikna olmadığı için bazı kişiler gizlice Lear'ın duvarına zarar vermeye çalışmaktadırlar. Bu durum ideolojinin toplumun tamamını özneye dönüştürerek kuramadığını ve yönetimin baskı aygıtını kullanarak karşı gelenleri engellemeye çalıştığını göstermektedir. Bu, aynı zamanda emek sömürsünün ve toplumdaki çelişkilerin ideolojiyle gizlenemeyecek kadar derinleştiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle Bodice toplumun yönetime olan yaklaşımına önem verir ve idamın yol açacağı tepkileri ön görerek karara katılmadığını açıklar. İdamı, diğerlerini baskı altına alarak çok çalıştırmak için istediğini daha önce gizlice Bodice'e itiraf eden Lear, Bodice'i ikna edemediğini fark edince idam kararını meşrulaştırmak ve sistemi yalnızca Bodice'nin değil tüm toplumun bilincinde yeniden üretmek için tekrar ideolojik çağrıda bulunur:

Lear: Ah benim zavallı çocuklarım bu dünya için fazla iyisiniz. (Diğerlerine) Göreceksiniz ben öldükten sonra ne kadar iyi yönetecekler. Bodice, yardımsever ve merhametli olmaya hakkın var ve ben öldüğümde olabilirsiniz... çünkü benim duvarıma sahip olacaksınız. Bir kalenin içerisinde yaşayacaksınız. Yalnızca ben

yardımsaver ve merhametli olamam. Ben kaleyi inşa etmek zorundayım (Bond, 1994: 18-19).

Lear tarafından dile getirilen ideolojik çağrı ile tüm topluma, toplumun huzur içinde yaşamasının ancak burjuvazinin kontrolü altında inşa edilen duvar aracılığıyla mümkün olabileceği tekrar vurgulanarak, baskıcı yönetimin özgürlüğe giden süreçte zorunlu olduğu dayatılmaktadır. Lear yalnızca özgürlüğün değil güvenliğin de duvar tarafından sağlanacağını vurgulamasına rağmen gerçekte duvar baskıcı yönetimi devam ettirir (Lappin, 1987: 129). Lear'ın söylemleri onu güçlü göstererek toplumun ona tabi olduğunu vurguladığı için kullandığı üslup da ideolojiktir (Lappin, 1987: 129). Buna karşın, Lear'ın gücünün kaynağı proletaryanın emek gücüdür. Proletaryaya özgürlüğü nesneleşmiş emeği değil, vereceği sınıf mücadelesi getirebilir. Buna ters bir biçimde ideoloji, duvarı, emek gücünün kaynağı ve özgürlük getiren bir güç olarak gösterir. İşletilen proletarya içinde bulunduğu koşulları ters bir şekilde algılar; çelişkileri kavrayamaz. Bu nedenle Lear, ideoloji aracılığıyla proletaryaya uygulanan baskıyı meşrulaştırmayı amaçlar.

Bodice ve Fontanelle, yönetimi ele geçirmek için Lear'a karşı çıkarlar; baskıcı yönetimden kurtulmak için Lear'a karşı gelip North Dükü ve Cornwall Dükü ile evleneceklerini ilan ederler (Jones, 1980: 506). Bodice, yönetimi ele geçireceklerini bildirerek idamın durdurulmasını emreder ve kendi yönetimlerinin mevcut yönetimden daha iyi olacağını söyleyerek kendilerini topluma kabul ettirmek için zemin hazırlar:

Bodice (Subay'a): Bu adamı vurmamanızı emrediyorum. Her kim vuracak olursa kocalarımız tarafından vurulacaktır. Onlar bize barış

teklif ediyorlar. Masum insanları casus olduklarından şüphe duyduğumuz için vuramayız (Bond, 1994: 20).

Bodice'in bu şekilde idamı durdurması Lear'ın egemenliğini ve dayattığı ideolojinin işleyişini sarsar. Lear'a koşulsuz itaat eden askerler Bodice'nin bu emrinden etkilenerek Lear'ın emrine rağmen işçiyi anında vurmazlar. Kızlar Lear'ın otoritesine ve otoritesini meşrulaştırdığı ideolojiye karşı yeni bir ideolojik çağrıda bulundukları için Lear, kızlarını reddederek North ve Cornwall'ın düşman olduklarını öne sürer. Kızlarına karşı da savaştacak olan Lear siyasal ideolojiyi kullanarak toplumu kendisi için savaşmaya ikna etmeye çalışır:

Lear: Düşmanlarım eserimi yıkamayacaklar! Bu insanlar için ben hayatımı feda ettim. [...] ben öldüğümde halkım özgürlük ve barış içinde yaşayacaklar ve ismimi hatırlayacaklar, yok... İsmime saygı duyacaklar... Onlar benim koyunlarım ve onlardan bir tanesi kaybolursa onu geri getirmek için dünyayı tersine çeviririm. Bütün çocuklarımı sevdim ve korudum. Şimdi siz onları düşmanlarına sattınız! (Üçüncü İşçi'yi vurur[...]) Zaman yoktur. Bir şey öğrenmek için çok geç.

Bodice: Evet, kendi kendini mahvettin. Kocalarımız bu insanları şiddetle korkutmana izin vermeyecekler... Çünkü bu insanlar onların halkı olacaklar. Onları senin deliliğinden korumak zorundalar.

Lear: Çalışın! Adamlarınızı çalıştırın! Götürün duvara! (Bond, 1994: 21).

Savaş aslında Lear ve kızları arasında olmasına rağmen proletaryanın bu savaşa katılması için ideolojik olarak tüm toplumun savaşı gibi gösterilir. Lider, tüm halkı koruyan ve barış içinde yaşatmaya çalışan birisi gibi gösterilir. Böylelikle Lear, hem yaşarken egemenliğini devam ettiren hem de öldükten sonra kendisini onurlandıracak bir yapı yaratmayı amaçlar (Lappin, 1987: 129). Lear'ın yaptığı ideolojik çağrıda Lear toplum için yaşamından vazgeçen ve bu şekilde toplumu

özgürlüğe ulaştıracak bir lider olarak gösterilir. Buna göre, proletaryanın savaşta Lear'ı desteklemesi proletaryayı özgürlüğe götürecek tek yoldur. İdeoloji aracılığıyla toplum özneleştirilerek burjuvazinin çıkarları için savaşacak askerlerin yaratılması amaçlanır. Duvarın yıkılması durumunda tüm toplumun tehlikede olduğu vurgulanır. Bu nedenle duvar için yaratılan ideoloji, Lear'ın kendi bireysel kararlarını "akla uygun" gibi göstermek için bir araçtır (Lappin, 1987: 129). Bodice ise babasının ideolojik çağrısına benzer bir şekilde karşılık vererek özgürlük ve barışı kendilerinin getireceğini söyler. İdeoloji savaş ve insanın insana uyguladığı şiddeti toplumun bilincinde meşrulaştırdığı için burjuvazinin karşılıklı çatışmasında her iki taraf, ideoloji aracılığıyla proletaryayı kendi taraflarında savaşmaya ikna etmeye çalışırlar (Bond, 2015: 3). Çelişkili bir biçimde proletaryanın özgür olmasının koşulu Lear'ın veya Bodice'in egemenliğine girmek şeklinde dayatılır; buradaki en temel çelişki birisinin yönetimi ve egemenliği altında yaşayıp ona itaat ederek özgürlüğe ulaşma fikridir. Lear, işçiyi vurarak ve işçilerin çalıştırılmasını emrederek hem çalışmanın her koşulda devam etmesi gerektiğini hem de yönetimin her şeye rağmen kendisinde olduğunu gösterir.

Lear, düşman ilan ettiği Bodice, Fontanelle, Cornwall ve North'a karşı vereceği savaşta orduyu kendi istediği şekilde kullanabilmek için topluma ve orduya ideolojik çağrıda bulunan bir askeri tören düzenler. Bu törende savaş başlamadan önce askerlerin yönetime itaatkâr olmalarının yeniden üretilmesi amaçlanır:

Lear: Selam olsun sekizinci alaya! (Selamlarken. Warrington'a) sen sağ kanadı kumanda edeceksin ve sağ taraftan onları kuşatacaksın. Bu durumda ben merkeze saldırırım. Babalarını işte böyle ezmiştım. (Selamlayarak) Sadık yoldaşıma selam ederim! [...]

Warrington: Görevim olduğundan size tavsiyede bulundum. Lakin reddetmiş olduğunuz için gurur duyuyorum.

Lear (Selamlarken): Selam olsun şanlı dokuzuncu alayıma! (Bond, 1994: 22-23).

Fontanelle ve Bodice'in üst düzey yöneticiler ve işçilerin yanında Lear'a karşı çıkmaları başta askerler olmak üzere toplumun ideolojik işleyişini sarstığından askeri geçit töreni düzenlenerek askerlerin ve tüm toplumun ideolojiyle tekrar kurulması amaçlanır. Bu noktada, Lear ve diğer yöneticilerden oluşan devletin Siyasal aygıtı, tüm toplumun çıkarına olduğunu öne sürdükleri devletin Siyasal ideolojik aygıtı olan egemen sistemin devam etmesi için ideolojik dayatmalarda bulunur fakat bu ideolojiyle pratik çelişmektedir; egemen sistem işleyişte nihai olarak yalnızca burjuvazinin çıkarları doğrultusunda işler. Althusser'e göre de siyasal ideolojik aygıt burjuvazinin çıkarlarını koruyan "siyasal sistemi"dir (Althusser, 2014c: 17-18). Lear, tören alanında kendisi için savaşmaları ve egemen sistemi devam ettirmeleri için askerleri selamlayarak onları Siyasal ideolojiyle özneleştirir. Yönetimin emrinde savaşan askerler "şanlı" gibi ideolojik sözlerle gerçekleştirilen törenle yönetim tarafından onurlandırılır; askerlerin verilen emirleri istekli ve özverili bir şekilde yerine getirmeleri amaçlanır. Lear'ın tüm toplumun çıkarı için düşmanla savaşmanın gerekliliğini dayatan ideolojik çağrısı, geçit töreninde savaşa hazırlanan askerlerin eylemlerinde maddi bir varoluş kazanır. Böylelikle ideolojik bakımdan sarsılan askerler özne olarak kurulur; DiA'ların işlevini "kusursuz" bir şekilde yerine getirecek düzeni sağlamak amacıyla savaşıma hazır hale gelirler. Bu noktada, üst düzey yöneticiler burjuvazinin egemenliğinin devam ettirilmesinde önemli bir role sahiptirler. Lear, görüşlerini aldığı Warrington'u savaşta askerleri kumanda etmesi

için görevlendirir. Bu işleyişte komutanlar ve askerler hiyerarşik olarak örgütlenmiş bir yapı içerisinde Lear'ın emirlerini yerine getirerek çıkarlarını korurlar. Bu nedenle toplumdaki emek gücü potansiyelinin önemli bir kısmı burjuvazinin egemenliğine karşı çıkanları bastırmak için kullanılır; toplumun büyük bir kısmı toplum için değil, toplumda nüfus bakımından azınlık olan burjuvazi için aktif olarak savaşır. Bununla birlikte, diğer bir çelişki ise, proletaryanın sınıf mücadelesinde ideolojiyle özdeşleştirilerek kendi sınıfı için savaşmak yerine, kendisini sömüren Lear için savaşmaya ikna edilmesi ve Lear'ın savaşı kazandığında özgürleşeceğine inanmasıdır.

Egemen sınıfın verdiği savaş kararının gerekli olduğuna toplumun ikna edilmesi için Dinsel DİA kullanılır. Askeri geçit töreninde Lear'ın yanında piskopos ve danışmanı da hazır bulunurlar.

Piskopos: Dualarımız savaşta sizinle olacak efendim. Tanrı haklı olandan razı olur. Tanrı savaş çıkaran kadınların yanında olmaz.

İhtiyar Danışman: Bu savaşı alacağımıza yürekten inanıyorum. Hislerim beni bu zamana kadar hiç yanıltmadı. Keşke genç bir adam olsaydım!

Lear: Trampet! Zaferin kokusunu alıyorum!

(Tezarühatlar ve trampetler. Çıkarlar) (Bond, 1994: 23).

Dinsel ideoloji Lear'ın "Tanrı" nezdinde haklı olduğunu vurgularken karşı tarafın haksız olduğunu belirtir. Piskoposun belirttiği dinsel ideolojiye göre, toplumun haklı olan tarafta olmasının koşulu Lear'ın tarafında savaşa katılmak şeklinde belirlenir. Dinsel ideoloji, askerlerin bilincine, savaşa katılmanın yalnızca ülke için değil aynı zamanda Tanrı'nın rızası için de gerekli olduğu fikrini yerleştirir ve ordunun verilen

emirlere itaat edip istenildiği gibi işlemesi amaçlanır. Bu işleyişte, dinsel ideolojinin çağrısını tanıyan baskı aygıtı görevlileri gerçekte gerçekliğe denk düşmeyen bir ilişki kurarlar; Lear'ın çıkarları için değil, Tanrı'nın huzurunda "haklı" olan tarafta yer almak için savaştıklarına inanırlar; din ideolojisinin öznesi olarak kurulurlar. Dinsel DİA'yı işleten ideoloji Tanrı için savaşmanın gerekli olduğuna inanan askerlerin eylemlerinde maddileşir. Egemen sınıfın kontrolünde uzun saatler çalışan proletaryanın var oluş koşullarını normal kabul eden Dinsel DİA Lear'ın kişisel kararlarını din ideolojisi aracılığıyla Tanrı'nın isteği gibi göstererek toplumdan gizler. Danışman da savaşın gerekli olduğunu onaylayarak dinsel ideolojinin etkili olmasına kendi konumu gereğince katkı sağlar. Bu durum Siyasal DİA ve Dinsel DİA arasındaki birliğin Lear'ın çıkarlarını içeren egemen ideolojiyle sağlandığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, her bir DİA kendi ideolojisi ve pratikleri gereğince sistemin yeniden üretilmesine yardımcı olur; Siyasal DİA toplum için en ideal sistemin Lear yönetimi olduğunu dayatırken Dinsel DİA Tanrı'nın rızası için Lear'ın yanında savaşılması gerektiğini dayatır.

Bodice ve Fontanelle, Lear'a karşı verecekleri savaş için hazırlık yaparlar. Bodice ve Fontanelle tüm gücün yalnızca kendilerinde olmasını istediklerinden aynı zamanda birbirlerine karşı da gizliden savaş planı yaparlar. Lear'ın baskıcı yönetimine karşı çıkan Fontanelle ve Bodice'in amacı üretim ilişkilerini ve bu ilişkileri yeniden üreten aygıtları ortadan kaldırmak değildir. Her ikisi de hiyerarşik ve sınıflı toplum yapısını sürdürerek yönetimin kendi kontrollerinde olmasını ve ülkedeki en zengin-güçlü kişi olmayı amaçlarlar (Bond, 1994: 24-25). Bu durumun temelinde Bodice ve Fontanelle'in bireyci burjuva aile ideolojisinde özne olarak dünyaya

gelmeleri ve üretim araçlarının özel mülkiyet şeklinde olmasını dayatan ideoloji tarafından işletilerek yaşamaları vardır. Diğer taraftan, Althusser'in belirttiği gibi, her sınıf keyfi olmayan bir biçimde "kendi sınıf mücadelesini yönlendirebilecek, sınıfı birleştirebilecek bir ideolojide bulur kendini" (Althusser, 2014c: 27). Benzer bir biçimde, Bond'a göre de, insanların deneyimleri ve yaşadıkları, olayları farklı şekilde algılamalarına neden olabilir (Katafiasz, 2005: 35). Sınıfsal bakımdan proletaryaya dâhil olmadıkları için Bodice ve Fontanelle üretim araçlarının özel mülkiyet altında olmadığı eşitlikçi bir devrimci bilince sahip olamaz. Bu nedenle burjuva sınıf mücadelesinde Lear'ın sert baskıcı yönetimine karşı çıkan Bodice ve Fontanelle kendi sınıf mücadelelerinin başarılı olması için yönetimi ele geçirmeye çalışarak proletaryayı kendi savaşlarında kullanırlar. Kontrol ettikleri bir baskı aygıtı olmadığı için Bodice ve Fontanelle savaşta Cornwall ve North'un kontrol ettiği baskı aygıtını kullanırlar; ülkeyi tek başlarına yönetemeyeceklerini bildiklerinden Warrington'dan yardım alma amacıyla evlenme teklifinde bulunurlar. Bu sahne, Lear yönetiminin Bodice ve Fontanelle tarafından yıkılması durumunda üretim ilişkilerinin, onları yeniden üreten aygıtların ve proletaryanın çelişkili var oluş koşullarının değişmeyeceğine işaret eden bir ön bildirim sahnesidir. Bu bağlamda, ideoloji ve baskıyla işletilen proletarya söz konusu savaşta, kendi sınıfının çıkarlarıyla çelişen bir şekilde savaşır; sınıf mücadelesinde kendisine karşıt sınıf olan burjuvazinin tarafında yer alır.

2.3. Fontanelle-Bodice Egemenliğinde Yabancılaşma ve Devlet Aygıtları

Sahne dışında gerçekleşen Lear ve kızları arasındaki savaşı Bodice ve Fontanelle kazanır. Sınıflı toplum yapısı savaş bittikten sonra yeni yönetim tarafından devam ettirilir. Bu nedenle proletaryanın yabancılaşması da devam etmektedir:

Asker A: Ne kadar tutacaklar bizi burada? Savaş bitti.[...]

Asker B: Bir bahane uydururlar[...]

Asker A: Saçmalık (Bond, 1994: 25).

Bodice ve Fontanelle için savaşan askerler savaş bitince evlerine gideceklerini ümit etmişlerdir, ancak askerler, çalışmalarını üzerinde hiçbir şekilde söz hakkına sahip olmadıklarından üstleri tarafından kendilerine izin verilmesini beklerler. Bu sahne Bond'un sistemin özgürlüğü yok ettiği görüşünü anımsatmaktadır. Bond'a göre, kapitalist sistem toplumu sınıflara ayırarak insanın özgürlüğünü elinden alır (Hern, 2013: xiii). Bu bağlamda hiyerarşik yapının en altında ve sadece belirli bir işi yapan askerler kendi türsel varlıklarının özelliklerine uygun bir şekilde özgürce çalışmaya yabancılaşmışlardır. Asker B'nin kendilerini orduda tutmak için yeni bir "bahane" bulunacağını belirtmesi DIA'ların özneleri tam olarak yönetimin istediği şekilde işletmekte başarısız olduğunu göstermektedir. Buna rağmen askerler ideolojinin dışına tamamen çıkmadıkları ve şiddete maruz kalmaktan korktukları için itaatkâr davranırlar. Bu nedenle, ordudaki Asker A ve Asker B gibi baskı görevlileri, yabancılaşmalarının ve kendileri aracılığıyla toplumu baskı altında tutan Fontanelle

ve Bodice'in egemenliğinin yeniden üretimine katkı sağlarlar; sınıf mücadelesinde ideolojinin ve baskının birlikteliğiyle, kendilerinin çıkarıyla çelişen bir şekilde kendi sınıfları olan proletaryanın karşısında yer alırlar.

Burjuvazi emirlere itaat etmeyenlere doğrudan sert baskı ve şiddet kullanarak egemenliğini yeniden üretmeyi amaçlar. Lear'ın savaştan kaçarak kurtulması, Warrington'un mektupta talep edilen istekleri yerine getirmemesi ve kiraladıkları askerlerin savaşta North ve Cornwall'ı öldüremeden ölmeleri sebebiyle kocaların hayatta olması yeni yönetimin egemenliğini tehdit etmektedir. Bodice ve Fontanelle bu durum karşısında toplumu ideolojik olarak işletmeyi kısa sürede başaramadıkları için baskı aygıtı aracılığıyla tehditlerden hızlı bir şekilde kurtulup egemenliklerini devam ettirmeye çalışırlar (Bond, 1994: 26-27). Bu nedenle Warrington baskı ve şiddet aracılığıyla politik bakımdan etkisiz hale getirilir:

Bodice: [...] Asker, güçlü ve becerikli görünüyorsun, daha iyi bir rütbeye yükselmek ister misin?

Asker A: Evet efendim.[...]

Asker A: [...] Döveyim mi?[...]

Asker A: (Warrington'a vurur) Zoru seviyor. (Vurur) Bakın şunun yöneticiymiş gibi takındığı tavırlara (Vurur)[...]

Fontanelle: Botlarını kullansana! (Asker A Warrington'u tekmeler) Üstüne çık tekmele! (Asker A'yı iter) Kafasını da tekmele! (Bond, 1994: 27-28).

Warrington'un bildiklerini anlatması ve siyasi gücünü kullanması şiddet ve baskı aygıtı tarafından engellenir; bunun sağlanması için yabancılaşan proletarya kullanılır. Burjuvazi baskı aygıtının en altında çalışan Asker A'ya talimatlar vererek kişisel istekleri ve çıkarları doğrultusunda istediklerini yaptırır. Bond işçilerin burjuvazi

tarafından “makine gibi” kullanıldığını belirtir (Bond, 1994: 4). Asker A yabancılaşması sebebiyle bir makine gibi hareket ettiğinden insani var oluşunu kaybetmiştir. Çalışmaya yabancılaşan Asker A kendi bedenine de yabancılaşmıştır. Böylelikle yönetim, büyük bir bölümü proletaryadan oluşan baskı aygıtını, kendisine karşı gelen üst düzey yöneticilere ve proletaryaya karşı kullanır. Asker A, insani varoluşuyla çelişen koşullarda çalışıp başka bir insanın yönettiği bir makine ile benzer bir varoluşa sahiptir. Baskı aygıtının verdiği güvence sebebiyle Bodice ve Fontanelle de Warrington’un kendilerine karşı gelemeyeceğini bildiklerinden işkenceye katılırlar. Bodice, Warrington’u öldürmek yerine toplumu tehdit etmek için kullanmaya karar verir:

Bodice: [...] (Asker A’ya) Arabayla dışarı çıkar onu, serbest bırak gitsin. Böylelikle halk da babama yardım etmeye çalışanların başına ne geldiğini görsün (Bond, 1994: 29).

Bir insanın yaşaması veya ölmesi başka bir insanın iki dudağı arasından çıkan sözcüklere bağlıdır; Fontanelle ve Bodice çıkarlarına karşı gelen insanlara işkence edebilir veya bu insanları öldürebilirler. Bodice, Warrington’un işkence edilmiş bedeninin toplumu sindirmek için etkili olacağını düşündüğü için öldürmekten vazgeçer. Warrington sağır, dilsiz ve insanlıktan çıkmış bir şekilde serbest bırakılır. Böylelikle egemen sınıf kendisine itaat etmeyen veya muhalifleri destekleyenlerin de Warrington gibi şiddetle cezalandırılacağını somut bir biçimde göstererek onları sindirmeyi amaçlar. Bu durum Althusser’in belirlediği Haberleşme aygıtını çağrıştırmaktadır. Althusser’e göre, Haberleşme aygıtı, iletişim araçları yoluyla üretim ilişkilerini devam ettirmek için gerekli fikirlerle toplumu “besler” (Althusser, 2014a: 60-61). Bodice öncelikle baskıyla toplumu kontrol altına almak istediği için

yönetimlerine karşı çıkanların cezalandırılacağından tüm toplumun haberdar olmasını ister. Burjuvazi ile proletaryanın çıkarlarının birbiriyle çeliştiğini gösteren bu durum DİA'ların egemen olması için gerekli zemin oluşturulmasına da yardımcı olur.

Fontanelle ve Bodice yönetiminin egemenlikleri ideolojik bakımdan da meşrulaştırılır. Başka bir ifadeyle, yeni yönetim toplumu öncelikle baskı aygıtı aracılığıyla kontrol altına almayı amaçlasa da aynı zamanda çalışma ideolojisi aracılığıyla bireyleri özneleştirerek çalışmalarını sağlar. Bu ideoloji Asker A'nın Warrington'u çıkarırken dile getirdiği sözlerde görülmektedir:

Asker A: Her şey bitti. Kırılmadık kemiğin de kalmadı ya! Hiç beni suçlamayasın! İşim bu, mecburum yapmaya (Bond, 1994: 30).

Asker A üretim araçlarına yabancılaştığından üretim araçlarını ve toplumu kontrol eden burjuvaziye çalışmak zorundadır. Asker A işini kaybetmemek için çalışırken kendisine söylenene itaat etmek ve çalışma alanının gereğini yerine getirmek zorundadır, çünkü özel mülkiyete dayalı iş bölümünde herkesin kendisine dayatılan belirli bir çalışma alanı vardır ve işçi “geçim araçlarını kaybetmek istemiyorsa bu etkinlik alanında kalmak zorundadır” (Marx, 1998: 53). Bu nedenle Asker A kendi etkinliğine ve bedenine yabancılaşarak özgürlüğünden vazgeçer; yalnızca yaşamını devam ettirebilmek için Bodice ve Fontanelle'in emirlerini yerine getirir. Bu süreçte, ideoloji Asker A'nın bilincinde çalışma etkinliğinin meşrulaştırılmasını sağlar. Bu durum Asker A'nın Warrington'la arasındaki ilişkiyi, insan ile insan arasındaki ilişki olarak değil, kendisiyle iş arasındaki ilişki olarak değerlendirmesine yol açar. Çalışma ideolojisi Asker A'ya, Warrington'a uyguladığı şiddetin yapılması gereken bir iş olduğunu ve görevini yapması gerektiğini dayatır. Althusser'in de dikkat çektiği gibi,

“çalışma” ideolojisi sayesinde işçiler çalıştıkları alanda görevlerinin gereğini üstleri istediği şekilde yaparlar (Althusser, 2005: 72). Çalışma ideolojisi, karşı çıktığında şiddete maruz kalacağının farkında olan Asker A’nın bilincinde yaptığının bir iş olduğu düşüncesini kurarak kendisine emredilenleri görece “rahat” bir vicdanla yapmasını sağlar ve yabancılaşmış koşulların yeniden üretilmesine yardımcı olur. Böylelikle ideoloji ve baskının birlikteliği proletaryanın burjuvazinin kontrolü altında yaşamasını yeniden üretir. Bu işleyişte sermaye Asker A’nın bilincinde gizemli bir varlık olarak görünür. Asker A çalışarak üretmeyi, insan emeğiyle gerçekleşen bir etkinlik değil, çelişkili ve ters bir biçimde, sermayenin koşullandığı bir etkinlik olarak gördüğünden, düzene karşı çıkmak yerine kendisini burjuvazinin egemenliği altında çalışmaya mecbur hisseder. Bu nedenle Asker A özgürlüğünü yitirdiği ve kendi etkinliği üzerinde söz sahibi olmadığı bir toplumda yaşadığı için topluma yabancılaşır; kendisini güçsüzleştiren, Fontanelle ve Bodice’i zenginleştiren çelişkili çalışma etkinliğini doğal bir etkinlikmiş gibi gerçekleştirir. Yabancılaşmanın olmadığı bir çalışma etkinliği ise doğanın içinde konumlandırılan Mezarcının Oğlu’nun çiftliği aracılığıyla gösterilir.

Lear, İhtiyar Danışman’la birlikte yorgun ve aç bir şekilde ormanda gizlenirken Danışman’ı Lear’ı yalnız bırakarak kaçar ve yeni yönetime katılmaya gider (Bond, 1994: 30-31). Bu durum üst düzey yöneticilerin ayrıcalıklı varoluşlarını devam ettirebilmek için bir kapitalistle çalışmak zorunda olduklarını göstermektedir. Lear ise kimliğini gizleyerek ormanda rastladığı Mezarcının Oğlu’nun evine sığınır. Mezarcının Oğlu kırsal bir bölgede yaşayan, kendi üretim araçlarına sahip olup

kendisi için çalışan birisidir; bu nedenle sınıfsal konum bakımından küçük burjuvaziyi temsil etmektedir:

Mezarcının Oğlu: Babam köyün mezarcısıydı. [...] Öldüğünde buraya gelmiştim ve başladım mezarını kazmaya. Kazdığımda bir kaynak buldum. Düşündüm ki, burada su var, toprak var niye hayatım boyunca mezar kazmak isteyim? Böylelikle burada yaşıyorum ve bu çiftliği inşa ettim.[...]

Mezarcının Oğlu: Eşim domuzlarla ilgileniyor. İki tane tarlam var ve arada bir şeyler de avlıyorum.[...]

Mezarcının Oğlu: Domuzların hiç masfarı yoktur. Bırakıyorum etrafta bütün gün bir şeyler yiyorlar ve gece olunca da bağlıyorum. Kendi kendilerine büyüyorlar (Bond, 1994: 32-33).

Mezarcının Oğlu kırsal bir alanda sistemin dışına çıkmayı başararak basit üretim araçları aracılığıyla kendisi ve ailesi için üreterek yaşar. Böylelikle Mezarcının Oğlu çalışırken üretim etkinliğine yabancılaşmamıştır; çalışmanın süresine ve biçimine kendisi karar verir. Bu nedenle, egemen üretim ilişkilerinin dışında gerçekleşen bu üretim etkinliği insanın organik bedeni olan doğa ile bir bütünlük içinde gerçekleşir; yabancılaşmanın egemen olduğu tek yanlı kapitalist üretim etkinliğinin aksine çok yanlı bir etkinliktir. Mezarcının Oğlu kendi belirlediği zaman dilimlerinde hayvanlarıyla ilgilenir, avcılık yapar veya çiftliğinde çalışır. Bu anlamda, Marx'ın komünist toplumun olanaklı kıldığını belirttiği ve yabancılaşmanın aşıldığı özgür çalışma etkinliğine benzemektedir:

Hiç kimsenin belirli bir etkinlik alanıyla sınırlı olmadığı ve herkesin istediği dalda kendisini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler. Böylelikle komünist toplum, bana -daima avcı, balıkçı, çoban veya eleştirmen olmak zorunda kalmadan - bugün bir işi yarın ise başka bir işi yapma olanağını, istediğim gibi, sabah avlanma, öğleden sonra balık tutma, akşam hayvan besleme ve yemekten sonra da eleştiri yapmayı mümkün kılar (Marx, 1998: 53).

Özgür çalışma olanağına sahip olan Mezarcının Oğlu'nun üretim etkinliği ve türsel yaşamı bir insanın artı değer üretme aracına dönüşmemiştir. Mezarcının Oğlu ve eşi kendilerine yetecek kadar çalışıp kendileri için ürettiklerinden sermaye biriktirmeyi amaçlamazlar; bu üretim etkinliği doğayı ve insanı maksimum üretim için zorlamadığı ve en üst dereceden kâr elde etmeyi amaçlamadığı için insan ve doğa üzerinde kapitalist üretim tarzı gibi olumsuz bir etkiye sahip değildir. Yabancılaşmanın olmadığı böyle bir çalışma etkinliği insanın gelişimine olanak tanır (Bottigelli, 2011: 66). Bununla birlikte, Mezarcının Oğlu'nun çalışması, kendisine karşıt olan bir sınıfı zenginleştirmez, aksine özgür çalışma etkinliğinin sonucunda ortaya çıkanların sahibi kendisidir. Tüm bunlar, Mezarcının Oğlu'nun çalışma etkinliğinin proletaryanıninki gibi çelişkili olmadığını göstermektedir.

Toplumun dışında yaşayan Mezarcının Oğlu ideolojik çağrılardan uzak olduğu ve yabancılaşmadan etkilenmediği için Lear'la bir nesne veya çıkar elde edebileceği bir varlık olarak değil insan olarak ilişki kurar; yaşlı olduğu için onu evine davet eder; ormanda yaşayan Warrington'a ise karşılıksız yemek verir (Bond, 1994: 32-34). Özel mülkiyetin gerekli olmadığının farkında olan Mezarcının Oğlu, Lear'ın gidecek yeri olmadığını öğrendiğinde kendileriyle kalıp iş birliği içerisinde çalışabileceklerini söyler:

Lear: [...] Şimdi nereye gideceğim ben? Nasıl yaşayabilirim?

Mezarcının Oğlu: Burada kal. Domuzlarla ilgilenebilirsin. Sana karşılığında para veremem ama bizimle yiyebilir, burada uyuyabilirsin (Bond, 1994: 39).

Mezarcının oğlu, insanın kendi emeği ile geçim ihtiyaçlarını doğada çalışarak üretebileceğinin farkındadır, dolayısıyla sermaye veya para Mezarcının Oğlu için

insana iş ve geçim araçlarını sağlayan gizemli bir varlık değildir. Bu nedenle Mezarcının Oğlu, Lear'a, kendisi için çalışması karşılığında belirli bir ücret veya yiyecek önererek Lear'ın yaptığı işten artı değer elde etmek yerine yanında kalması durumunda işi ve yiyeceği paylaşmayı teklif eder. Kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olmadığı bu kırsal alanda insan ile insan arasında, bir insanın ötekinden çıkar elde edebileceği yabancı ve sömürüye dayanan bir ilişki kurulmaz; tam tersi, işbirliğine dayalı bir ilişki kurulur. Bu nedenle, Lear veya Mezarcının Oğlu çalıştıkça birisi yoksullaşırken diğeri zenginleşmez, aralarında uyumlu bir ilişki kurulur; çelişkili bir şekilde yaşamak zorunda kalmazlar.

Yabancılaşmanın, özel mülkiyet ilişkilerinin ve bu ilişkileri üreten ideolojik ve baskı aygıtlarının egemen olmadığı serbest bir çalışma sürecinde çalışma etkinliği insanı mutlu eden bir etkinlik olur. Cordelia eşinin mutsuz olduğunu belirttiğinde Mezarcının Oğlu bunun doğru olmadığını söyler:

Kadın: [...] Neden seni mutlu edemiyorum?

Mezarcının Oğlu: Mutluyum (Bond, 1994: 35).

Ailesiyle birlikte devlet aygıtları ve özel mülkiyete dayalı üretim ilişkilerinin dışında yaşayan Mezarcının Oğlu uyumsuz bir toplumda yabancılaşarak öteki insanlarla sürekli rekabet etmek yerine serbestçe çalışma olanağı olduğu için kendisini özgür ve mutlu hisseder. Kapitalist üretim ilişkilerinde işçi çelişkili bir şekilde çalışarak kendi mutsuzluğunu ve zayıflığını da üretir. Mezarcının Oğlu ise bu çelişkiden uzak bir şekilde çalışarak üretir ve mutlu olur. Cordelia ise egemen ideolojiyle yetiştirildiği için böyle bir hayatın insanı mutlu edemeyeceğini ve insanın fazlasına sahip olması gerektiğini düşünür:

Mezarcının Oğlu: [...] Babasının evlenmemizi istemediğini biliyorum. Çağırdım onu ama bizi görmeye hiç gelmedi. Bu durumdan hiç hoşlanmıyorum, insanı kötü hissettiriyor. Babası rahiptir ve her şeyi kızına kendisi öğretmiştir. Çok zeki bir kadın ama benim nasıl yaşadığımı anlayamıyor. Evim, çiftliğim ve eşim var. Her gece eşime onu sevdiğimi söylüyorum. Nasıl mutsuz olabilirim ki? Eşim değişeceğinden korkuyor ve istiyor ki etrafımıza bir çit çekelim ve kimseyi içeri almayalım (Bond, 1994: 39-40).

Cordelia babasının uyarısına rağmen evliliği gerçekleştirmiş ve beklenenin aksine kapitalist toplumdan ve DİA'ların pratiklerinden uzakta mutlu olmuştur (Bond, 1994: 35). Buna rağmen Aile aygıtının etkisi devam etmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Aile aygıtı bireyi henüz dünyaya gelmeden özne olarak çağırır ve sonrasında özneyi egemen ideolojinin pratiklerine uygun bir şekilde kurar (Althusser, 2014a: 83). Cordelia doğduğunda Aile aygıtı içerisinde özne olarak dünyaya gelmiştir ve Dinsel DİA görevlisi tarafından büyütülmüştür. Bu nedenle Cordelia'nın bilincinde bireycilik ve özel mülkiyetin gereklilik olduğu fikri yer alır. Cordelia'nın herkesi kendilerinden uzakta tutmak istemesi sistemin dışında olsa da insanın insana yabancılaşmasının ve ideolojilerin etkisinin devam ettiğini göstermektedir. Coult da Cordelia'nın din görevlisinin çocuğu olmasına dikkat çekerek diğer insanlardan rahatsız olduğunu; Bond'un insanın mutsuzluğunun toplumsal kökenini gösterdiğini belirtir (Coult, 1979: 56). Burjuvazi tarafından topluma dayatılan egemen ideolojiye göre "öteki insan" tehlikelidir ve insan bireysel yaşamalıdır. Bu fikir, sosyal bir varlık olan ve işbirliği içerisinde çalışabilme yeteneği olan insanı birbirine karşı düşman gösteren ve proletaryanın bir araya gelmesini engelleyen ideolojidir. Bu nedenle, aynı sınıftan olan insan çelişkili bir biçimde, her gün karşılaşmadığı için "burjuvazi"yi değil, iş arkadaşını veya komşusunu "tehlikeli" görebilir; böylelikle proletaryanın aktif mücadelesi başlamadan engellenmesi amaçlanır. Bu bağlamda, ideolojinin

etkisinden tamamen kurtulamayan Cordelia öteki insanları, birlikte dayanışma içinde çalışıp yaşayabileceği kişiler olarak değerlendirmek yerine tehdit olarak algılar; yaşadıkları yeri çitle çevirerek kendi özel mülkü gibi olsun ister. Bu nedenle Cordelia, Lear veya bir başkası ile ortaklaşa çalışmak yerine bireysel çıkarlarını düşünür; Lear'ın gitmesini ister fakat yaşadığı ideoloji ve vicdan çatışması sebebiyle bunu doğrudan eyleme geçiremez (Bond, 1994: 35-41). Eşi ise yaşayabilmeleri için gereken her şeye sahip oldukları ve özgürce yaşadıkları görüşündedir. Kapitalist üretim ilişkilerinde insan makine gibi bir üretim aracına dönüşür ve yabancı koşullarda makine gibi çalışarak ezilip mutsuz olur (Marx, 2014: 22-23). Tüm bunların dışında olan Mezarcının Oğlu, bir işi olduğu için değil, eşiyle birlikte serbest bir şekilde çalışabildikleri, yabancılaşmayı aştıkları ve özgür oldukları için mutludur. Başka bir ifadeyle, Mezarcının Oğlu, eşiyle birlikte, sistemin ideoloji ve baskıyla yeniden üreterek dayattığı yapay ve yabancı çalışma koşullarının ezici etkisine maruz kalmayıp, çelişkili bir şekilde değil, doğanın içinde kendi doğalarına uygun bir şekilde yaşadıkları ve için mutludur.

Özel mülkiyet ilişkilerinin egemen olmadığı kırsal bir bölgede yaşamak Lear'ı huzurlu hissettirir; baskıcı toplumdan uzaklaştığı için çiftlikte kendisini daha iyi hissetmeye başlamıştır:

Lear: [...] Bu sessizlikte tüm gün bebek gibi uyudum. Böyle bir uyku uyumayalı çok uzun zaman oluyor, unutmuşum... Daha da iyi olacağım. Burada her şey sade ve basit (Bond, 1994: 39).

Çiftlikte “sade” ve “basit” olarak nitelendirdiği yaşamda Lear artık bir yönetici veya mülk sahibi değildir. Lear kendi ve diğerlerinin işbirliği içerisinde emek gücünün

ortaya çıkardığı ürünleri paylaşarak tüketeceği bir hayatın başlangıcındadır. Burada Lear, en düşük dereceden maliyetle en üst dereceden kâr elde etmek için insanları kontrol etmek ve bu çelişkili çalışma koşullarını yeniden üretmek zorunda değildir. Diğer taraftan, devlet aygıtlarının etkisinden uzakta olan Lear üretim etkinliğine yabancılaşarak çalışmak ve bir başkasını zenginleştirmek zorunda da değildir. Bu nedenle sürekli sınıf mücadelesi vermek zorunda kalmadığı ve sistemin dayattığı çelişkili yaşamdan uzak olduğu için geçim ürünlerini ürettikten sonra dinleneceği ve özgürce istediğini yapacağı boş zamana sahip olur. Marx’a göre özel mülkiyet insanı “sersemletmiş” olduğu için bir “nesne” sadece “sermaye olarak var olduğunda ya da doğrudan doğruya sahip olunduğunda” insanın olabilir algısı yaratmıştır (Marx, 2014: 115). Özel mülkiyetin olmadığı Mezarcının Oğlu’nun evinde Lear’ın yaşamı bu sersemletici etkiden uzak olduğu için Lear daha önce tatmadığı bir huzura kavuşur:

Lear: Burada yeni bir hayatım olabilir. Beni korkutan her şeyi unutabilirim... Zıyan ettiğim yıllarımı, düşmanlarımı, öfkemi, hatalarımı...[...]Hepsini unutmaliyim, hepsinden kurtulmalıyım. Evet, Burada yaşamama ve senin için çalışmama izin ver (Bond, 1994: 39).

Lear yabancılaşmanın ve devlet aygıtlarının egemen olmadığı, sistemin getirdiği yapay değerlerden uzak olan insanın, dayanışma içinde çalışarak yaşayabileceği çiftlikte özgürlüğü fark etmeye başlayınca geçmiş yıllarını zıyan ettiğini düşünerek çiftlikte kalıcı olarak yaşamak ister. Burada dikkat çeken nokta, Lear’ın artık ülkenin yöneticisi ve üretim araçlarının sahibi olmak için uğraşmaya son vermesidir. Kapitalist üretim ilişkilerinde, burjuvazi de insanlığını yitirerek sermayenin mantığında hareket ettiği için ne kadar sermaye biriktirirse biriktirsin duracağı bir nokta yoktur ve dolayısıyla sürekli rekabet halindedir. Lear bu çelişkili koşulların

kendisini insanlıktan çıkardığını ve yaşamını değersizleştirdiğini fark ettiği için kalmak ister. Böylelikle bu sahnede, kapitalist üretim ilişkilerinin yalnızca proletarya için değil – zenginliği ele geçirmesine rağmen- burjuvazi için de nihai olarak ideal bir sistem olmadığı gösterilmektedir. Lear'ın başlamak istediği yeni hayat baskı aygıtı tarafından engellenir.

Burjuvazi, egemenliğinin yeniden üretilmesi için tehdit olan Lear, Mezarcının Oğlu ve Cordelia'yı baskı aygıtı aracılığıyla yok etmeyi amaçlar:

Çavuş: Evin altını üstüne getirin.

Asker D ve E eve girerler.[...]

Çavuş: Domuzları öldürün.[...]

Çavuş ve Asker F Warrington'u kuyuya atarlar.

Asker F: İşte bir tane daha

Çavuş: Kaldır!

Mezarcının Oğlunu kuyuya atarlar. Lear'ı işaret eder.

Şunu da arabaya götürün (Bond, 1994: 42-44).

Askerler kendilerinin üstü olan Çavuş'un emirlerini anında ve eksiksiz bir şekilde yerine getirirler. Askerler karar verme yetkileri olmadığı için görevlerine yabancılaşmışlardır. Çalışma ideolojisi üstlerin emirlerine itaat etmeyi “görev” olarak gösterir ve kurallara uyulması gerektiğini dayatır (Althusser, 2005: 72). Bu nedenle askerler komutanın “sözü” ile verilen emri yerine getirirler. Diğer taraftan, işleyişin devam etmesine baskı da yardımcı olur (Althusser, 2005: 72). Askerler üstlerine karşı çıktıklarında sert baskı ile karşılaşacaklarının farkında oldukları için de itaat etmektedirler. Askerler'in yabancılaşmaları aynı zamanda öldürme eylemini “görev” olarak dayatan ideolojinin etkili olmasına yardımcı olur. İşin kendilerinin olmaması

askerlerin öldürmeyi görev olarak görmeleri için zemin hazırlamaktadır; böylelikle yabancılaşma “görev” görünümü kazandığı için meşrulaştırılır. Bu nedenle ideoloji ve baskının birlikteliği işlerine yabancılaşan askerleri burjuvazinin çıkarlarına uygun bir şekilde işletmektedir. Bu birliktelik nihai olarak toplumdaki insanların bir kısmını “asker” olarak özneleştirerek Bodice-Fontanelle yönetiminin verdiği mücadelede istedikleri an istedikleri insanları öldürmeleri için hazır hale getirerek onların emirlerine tabi kılar. İdeolojiyle işletilen askerler insanlıktan çıkıp burjuvazinin çıkarı için başka bir insanı öldüren makinelere dönüşmüşlerdir. Askerler dünyaya bunun için gelmediklerinden öldürmeyi dayatan işleri ile kendi doğal varoluşları çelişmektedir. Bu çelişki, görev ve çalışma ideolojisiyle gizlenir. Böylelikle, insanın insana yabancılaşması da çalışma ideolojisiyle gizlenmiş olur. Askerler için, kendi halinde yaşayan Mezarcının Oğlu, yönetim tarafından aranan bir kişiyi evinde saklayan ve onların görevlerini engelleme potansiyeline sahip “yabancı” bir varlıktır. Askerler ile Mezarcının Oğlu ve Cordelia arasındaki ilişki insan ile insan arasında kurulan bir ilişki değildir; görev ideolojisi gereğince her ikisi de cezalandırılacak kişilerdir. Bununla birlikte, Mezarcının Oğlu ve Cordelia kendi kurdukları çiftlikte sistemin ve üretim ilişkilerinin dışında olmaları nedeniyle Bodice-Fonanelle yönetimi için “tehlikeli” insanlardır. Tüm bu nedenlerden dolayı, Fontanelle ve Bodice’in mülkünü koruyan askerler Mezarcının Oğlunu öldürüp hamile olan Cordelia’ya tecavüz eder ve çiftliğe zarar verirler. Toplumun tamamının güvenliğini ve özgürlüğünü sağladığını iddia eden ordu, buna ters bir biçimde Bodice ve Fontanelle’in çıkarlarını korur. Bu nedenle proletaryanın güvenliği ile ordunun amacı birbiriyle uyumlu değil, aksine çelişkilidir: “Durum, burjuva-demokrat devletinin

iddia ettiği gibi, insani özgürleşme ve herkesin istediği, yetenekli olduğu işi yapıp istediği hayatı yaşaması için hiç de uygun değildir” (Yılmaz, 2011: 65). Devletin amacıyla işleyişteki çelişkisi baskı aygıtı tarafından özgür bir şekilde kimseye zarar vermeden yaşayan Mezarcının Oğlu’nun öldürölmesi ve Cordelia’ya tecavüz edilmesiyle sahneye taşınır. Diğer taraftan, Althusser’in de ifade ettiği gibi, üretim ilişkilerinin işleyiş baskının koruması altında ideolojik işleyişe bağlıdır (Althusser, 2005: 71-72). Bu nedenle, Bodice-Fontanelle yönetiminin giderek daha fazla sert baskı kullanmaya başlaması üretim ilişkilerini yeniden üretmede başarısız olacaklarını ve egemenliklerinin yıkılacağını gösteren ön bildirimidir. Üretim ilişkileri temelde ideolojiyle işlese de ideoloji yeniden üretimi gerçekleştirmede başarısız olduğuunda ideolojinin özneleştirmediği insanlara baskı aygıtı sert baskı ve şiddet uygulayarak işleyiş devam ettirir (Althusser, 2014b: 140-141). Bu sahnede bu durum ele alınarak özgürlük için devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtının kaldırılması gerektiği gösterilir. Mezarcının Oğlu’nun kırsal yaşamı ideolojinin işletemediği ve özne olarak kuramadığı özgür insanı göstermektedir. Bond’a göre, Mezarcının Oğlu egemen sınıfın yozlaşmış gücünden, yabancılaşmadan ve sınıf mücadelesinden uzakta olup özgürce yaşamaktadır, fakat özgürlüğüne kendisinin ve öteki insanların sorunları için mücadele etmek yerine kaçarak ulaşmıştır. Bond’a göre, sistemden kaçarak çelişkilerin ve sınıf çatışmasının üstesinden gelinemez ve bu nedenle ideolojinin işletmede başarısız olduğu Mezarcının Oğlu baskı aygıtı tarafından öldürölür; kurduğu özgür hayat yok edilir (Bond, 2014a: 2). Bu bağlamda, çiftliğin yok edildiği sahne, insanın özel mülkiyet olmaksızın emek gücünü kullanarak işbirliği içerisinde ortaklaşa üretip tüketebilmesi ve yabancılaşmayı aşarak özgürce

yaşayabilmesi için sistemin tüm toplumu kapsayan bir şekilde değiştirilmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir. Tüm bunları gerçekleştirmek için mücadele etmeyen Mezarcının Oğlu öldürülerek, Cordelia ise tecavüz edilerek cezalandırılır.

Bond, “Cordelia” karakterini bilinçli bir şekilde çiftliğe yerleştirmiştir. Bond’a göre dramının amaçlarından biri de belirli karakterlerin, içinde bulundukları koşulları algıladıklarından farklı bir şekilde algılamalarına olanak sağlayacak durumlar yaratmaktır (Bond, 2014a: 1). Bond baskıcı yönetime karşı proletaryanın savaş başlatabileceğini göstermek için Cordelia’nın ölümüne izin vermez; sahneyi Cordelia’nın yaşayacağı biçimde tasarlar. Böylelikle, Asker F Lear’ı yönetime teslim etmek üzere arabaya götürmek için çıktığında Cordelia’ya ilgi duyan Marangoz sahneye girerek Asker E’yi öldürür; eve girer ve askerleri vurarak Cordelia’yı kurtarır (Bond, 1994: 45). Rahip kızı olan ve toplumdan uzakta, diğer insanlarla ilişkilerini kopararak mutlu bir şekilde yaşayacağına inanan Cordelia baskı aygıtının kendisine uyguladığı şiddetten sonra içinde bulunduğu koşulları ve toplumu farklı açıdan değerlendirir. Sistemden kaçarak bireyci bir şekilde yaşamaya çalışan Cordelia’nın farklı bir bakış açısı geliştirerek sisteme karşı “gerilla” savaşı başlatan bir öndere dönüşmesinde Lear ve Bodice-Fontanelle’in baskıcı yönetimi belirleyici bir etkiye sahiptir (Coult, 1979: 54). Benzer bir şekilde, koşulların dayanılmaz olması, Marangoz’un çevresini algıladığından farklı bir şekilde algılamasına zemin oluşturması ve Marangoz’un kaçmak yerine mücadele etmedeki tercihi Marangoz’un baskı aygıtına karşı çıkmasına yol açmıştır. Bu sahnede, Bond seyirciye ordunun burjuvazi için işlemesi gibi çelişkileri göstererek bu çelişkileri düzeltmenin

kaçarak değil, mücadele ederek mümkün olabileceğini göstermektedir. Hukuk da ordu gibi yalnızca görünürde toplumun tamamını korumaktadır.

Hukuk burjuvazinin çıkarlarını kanunlar aracılığıyla teminat altına alarak burjuvazinin egemenliğinin devam etmesine ve toplumun buna uygun bir biçimde işlemesine yardımcı olan aygıttır. Bodice ve Fontanelle, egemenliklerine tehdit oluşturan Lear'a doğrudan baskı ve şiddet uygulamak yerine, hukuki ideolojinin adaleti sağladığını iddia ettiği hukuki bir aygıt aracılığıyla yargılaması sonucunda cezalandırarak toplumun bilinci ve vicdanında baskı aygıtının uygulayacağı baskı ve şiddeti meşrulaştırır. Bu nedenle, siyasi tehdit olarak gördükleri için Lear'ın öldürülmesini isteyen Fontanelle ve Bodice, askerlere emir vererek Lear'ı yakalandığı an çiftlikte öldürtmek yerine mahkemede yargılatarak idama mahkûm ettirmeyi amaçlar:

Bodice: Talimatları çalıştınız mı?

Yargıç: Evet efendim.[...]

Bodice: Bırakın durmadan konuşsun ve kendisini suçlu çıkarsın. İşe yararsa onu kışkırtın... Fakat açıktan değil.

Yargıç: Anlıyorum efendim.

Yargıç yerine geçer. Lear muhafızlar eşliğinde getirilir.

Bodice (Fontanelle'ye): Perişan olmuş. Gardiyanın adını onur listesine yazmalıyım (Bond, 1994: 46-47).

Fontanelle ve Bodice, mahkeme aracılığıyla Lear'ın delirdiği için ülkeyi yönetemeyeceğini ve idam kararının verilmesini amaçlarlar. Lear'ın daha önce kendi kendine anlamsızca konuşması akıl sağlığının yerinde olmadığını düşündürebilir (Bond, 1994: 32-34). Burada dikkat çeken önemli nokta Fontanelle ve Bodice'in,

Lear yönetimdeyken toplumun bir kısmının Lear'ın kişisel kararlarından rahatsız olduğunun farkında olup Lear'ın artık çıldırdığı düşüncesi üzerinden kendilerinin tüm toplumun iyiliği için yönetimde olmaları gerektiği düşüncesini toplumda egemen kılma amaçlarıdır (Bond, 1994: 17-78). Bu gerçekleşirse insanların bilincinde sınıflı toplum ve emek sömürsü gibi çelişkiler meşru bir zemine oturtulacak ve toplum kendi rızasıyla Bodice ve Fontanelle'in yönetimine tabi olacaktır. Marx ve Engels'e göre kapitalist toplumda "ayrıcalığın" yerini "hukuk" almıştır (Marx&Engels, 1956: 157). Bond ise, hukuk karşısında herkes eşit gibi görünmesine rağmen gücün Hukuk aygıtına etki ettiğini; Hukuk aygıtı karşısında yoksul ve güçsüz bir insanın zengin ve güçlü bir insanla eşit olmadığını ifade eder (Bond, 2000b: 60-61). Bodice ve Fontanelle sınıfsal konumlarının ve mülkiyetlerinin sağladığı güç sayesinde Hukuk aygıtına ve bu aygıtın pratiklerini gerçekleştiren Yargıç'ın kararlarına doğrudan etki edebilme ayrıcalığına sahiptir. Bu nedenle Bodice-Fontanelle tarafından sömürülen proletaryanın çalışma koşulları, yabancılaşmanın neden olduğu özel mülkiyet ve artı değer sömürsü gibi toplumun çelişkili yaşamı hukuk tarafından meşru olarak kabul edilirken, burjuvazinin çıkarlarını engelleyen Lear gibi kişiler suçlu olarak nitelendirilerek cezalandırılır. Buna rağmen, Hukuk aygıtı toplumda eşitliği ve adaleti sağlamak için var olması gerektiğini topluma dayatır. Bu nedenle Hukuk aygıtının görünürdeki amacı ile pratikteki işleyişi birbiriyle çelişmektedir; toplumun adil bir şekilde yaşaması için gerekli olduğu öne sürülen Hukuk DiA'sı pratik işleyişte, sistemi, emek sömürsünü yeniden üreterek proletaryanın çelişkili varoluşunu devam ettirir. Bu nedenle Hukuk aygıtı, artı değer sömürsü veya sisteme karşı çıkanların öldürülmesi gibi çelişkilere hukuki bir zemin yaratarak toplumun

bilincinde burjuvazinin sınıf mücadelesini adalet adı altında gizler. Hukuk aygıtında çalışan baskı görevlilerinin varoluşları burjuvaziye bağlıdır.

Hukuk aygıtında çalışanların çıkarı burjuvazinin çıkarlarının yeniden üretilmesine bağlıdır. Hukuk aygıtı sistemi meşrulaştıran bir kurum olduğu için sistemin üzerinde yükselen bir kurumdur. Hukuk aygıtı Bodice ve Fontanelle'in uyguladığı baskı ve şiddeti meşrulaştıran bir işleve sahip olduğu için Bodice ve Fontanelle, Yargıç gibi karar verme yetkisine sahip olan makamlara kendi çıkarlarını gözeterek insanları yerleştirirler:

Yargıç: Eski kral sen misin?

Lear: Sen benim kim olduğumu biliyorsun. Ben sana işini verdim.
[...]

Yargıç: Otur (Lear oturur) Eski kızları olduğunu beyan...

Lear: Onlar benim kızlarım değil! [...]

Yargıç: Yemin et.

Lear: Sana işini ben verdim çünkü rüşvet yiyen birisiydin!

Yargıç: Yemin et (Bond, 1994: 47-49).

Yargıç Lear'ın egemenliği boyunca onun çıkarlarına uygun bir şekilde karar verdiği ve Lear'dan rüşvet aldığı için zenginleşmiştir. Buna karşın, Lear mülkünü kaybederek proleterleştiği ve yeni işi Bodice ile Fontanelle verdiği için onlara hizmet etmeye başlar. Karar verme yetkisine sahip olan Yargıç bu yetkiyi –konumu gereği- burjuvazinin çıkarlarını korumak için kullanır ve sınıf mücadelesinde Fontanelle ve Bodice'in tarafında yer alır; sınıfsal konum bakımından nihai olarak burjuvaziye dâhil olur. Sermaye Yargıç için gizemli bir görünüm kazanarak işini veren güç olarak görünür. Yargıç, Lear'ın iddialarını görmezden gelerek taraflı bir biçimde duruşmayı

yönetir; yetkilerini ve becerilerini kullanarak çelişkileri gizlemeye çalışır. Bürokrasinin çıkarları kapitalist toplumun işleyişine bağlıdır (Savran, 2014: 34). Bu nedenle Yargıç ayrıcalıklı konumunu devam ettirebilmek için zaten burjuvazinin çıkarlarını korumak istemektedir. Burada dikkat çeken bir nokta ise Okul aygıtının “nitelikli” insanları toplumdan seçip ilgili konum için burjuvazinin kullanımına hazırlamasıdır. Okul aygıtı toplumdan insanları seçerek egemen ideolojiyi aşılır ve özneleştirerek en yetenekli kişileri yeteneklerine göre en uygun işlere yöneltir; tüm bunlar burjuvazinin çıkarlarını devam ettirecek bir şekilde gerçekleşir (Althusser, 2014a: 61-63). Althusser, Okul aygıtının baskı görevlilerine “tartışmaya yer bırakmadan” karşıdaki insanı itaat ettirebilme becerisini öğrettiğini belirtir (Althusser, 2014a: 62). Yargıç’ın mahkemeyi Bodice ve Fontanelle’in çıkarları doğrultusunda yönetme becerisi Okul aygıtında öğretilmiştir. Bu nedenle, Okul aygıtı da Hukuk aygıtı gibi çelişkili bir ikili yapı içerisinde işler. Toplumu eğitmek ve geliştirmek için var olması gerekliliğini dayatan Okul aygıtı, pratik işleyişte Bodice ve Fontanelle’in emek sömürsünü devam ettirebilmesi için insanları yeteneklerine göre toplumdan seçer ve burjuvazinin kullanımına hazırlar. Okul aygıtı, Yargıç gibi sömürüyü devam ettiren görevlileri rollerine uygun bir şekilde yalnızca mesleki bakımdan değil, ideolojik olarak da hazırlar. Yargıç, Okul aygıtında kanunlara karşı çıkanların gerekirse öldürülebileceğini dayatan ideoloji ile eğitildiği için gerektiğinde Bodice ve Fontanelle’in çıkarlarına karşı olanların öldürülme kararını rahat bir vicdanla verebilir. Okul aygıtı, toplumun bilincinde proletaryanın çelişkili varoluşunu ve yabancılaşmasını “doğal” olarak gösterir. Başka bir ifadeyle, Okulda insanlara artı

değer sömürüsü veya proletaryanın çalıştıkça yoksullaşması gibi çelişkiler öğretilmez. Üst düzey yöneticiler de Yargıç'a benzer bir konumdadırlar.

Burjuvazi için çalışan üst düzey yöneticilerin varoluşları kapitalistin varoluşuna bağlıdır. Oyunda üst düzey yöneticilerin temsilcilerinden biri İhtiyar Danışman'dır. İhtiyar Danışman, Yargıç gibi, mahkemede burjuvazinin istediği şekilde tanıklık etmektedir:

İhtiyar Danışman: Doğruyu söyleyeceğim. (Not defterini çıkarır)
Beni tanıyorsunuz efendim. [...]

Lear: Ve sonumun geldiğini anladın, geri buraya koştun.

İhtiyar Danışman: Vicdanlı bir adam olarak görevimi yaptım...

Lear: Çıkar için! [...]

İhtiyar Danışman: ...akıl sağlığınız yerinde değil...

Lear: ... Bana ihanet ettin! (Bond, 1994: 48).

Üst düzey yöneticilerin kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu toplumsal üretim içerisinde sahip oldukları konumu devam ettirebilmeleri kapitalistin üretim ilişkilerini yeniden üretebilmesine ve kapitalistin çıkarlarını korumalarına bağlıdır (Savran, 2014: 28-34). İhtiyar Danışman, Lear'ın sahip olduğu mülkiyeti ve gücü kaybedeceğini anladığında gücü ve mülkiyeti ele geçiren Bodice ve Fontanelle için çalışıp onların çıkarlarını korumaya çalışır. Bu bağlamda, burjuvazinin ve proletaryanın verdiği sınıf mücadelesinde İhtiyar Danışman konumu ve varoluşu gereği burjuvazi tarafındadır. Bu nedenle, İhtiyar Danışman, mahkemede Lear'ın akıl sağlığının yerinde olmadığını belirterek yönetimde olmaması gerektiğini belirtir; Fontanelle ve Bodice'in ideolojik bakımdan toplumu kurmalarına yardımcı olmaya çalışır. İhtiyar Danışman öncesinde Lear ile yakın bir şekilde çalıştığı için Lear'ın

delirdiğinin İhtiyar Danışman tarafından vurgulanması önemlidir. İhtiyar Danışman, Siyasal ideolojiyi dile getirerek toplumun ideal bir sistemde yaşaması ve yönetilmesi için Lear'ın yönetimde olmaması gerektiğini ve Bodice ve Fontanelle'in yönetimde kalması gerektiğini örtük bir biçimde belirtir. Bu bakımdan, İhtiyar Danışman'ın sözlerinin altında yatan anlamda, her “vicdanlı” ve “merhametli” insanın, sisteme karşı çıkıp Bodice ile Fontanelle'e karşı mücadele etmesi gerektiği değil, herkesin çıkarına uygun bir toplum düzeni için onların yanında yer alıp onları desteklemesi gerektiği düşüncesi yer almaktadır. Özel mülkiyete dayalı üretim ilişkileri olduğu sürece sınıflı toplum ve emek sömürsü de var olacağından proletarya için bu çözüm önerisi işlevsiz ve çelişkilidir. Diğer taraftan, danışmanın sözleri bu çelişkileri düzeltmek için insanları, sistemi değiştirmek yerine burjuvaziyi desteklemeye davet eden ideolojik bir çağrı olduğu için burjuvazinin çıkarlarıyla uyumludur. İhtiyar Danışman da, Yargıç gibi, hitap etme ve toplumu yönlendirme, yönetme becerilerini Okul aygıtında geliştirmiştir.

Duruşma, Lear ile kızları arasındaki ilişkiyi değiştirmiştir. Lear, kızlarına karşı verdiği savaşta yenilerek üretim araçlarını kaybetmiş ve proletaryaya dâhil olması sonucunda kızlarına yabancılaşmıştır:

Yargıç: Ve bu hanımlar da senin kızların.

Lear: Hayır.[...]

Lear: Ne kadar çirkin bir ses bu! Bu kızımın sesi değil. Hapishane duvarındaki zincirlerin sesine benziyor[...]

Lear: Kızlarım katledildi ve bu canavarlar onların yerine geçti!
(Bond, 1994: 47-49).

Lear ile kızları arasında var olan ilişki yabancı bir ilişkiye dönüştüğü için Lear artık onları tanımaz. Fontanelle ve Bodice, yönetimi ve mülkiyeti ele geçirdikten sonra Lear, onlar için –baba değil- egemenliklerini tehdit eden bir varlığa dönüşerek yok edilmesi gereken bir “şey” olur. Fontanelle ve Bodice, Lear’ın egemenliği altında aile ideolojisi ve egemen ideoloji içerisinde büyümüşlerdir. Aile aygıtı bireye bir kimlik vererek onu özneleştirir; özneleştirilen birey Aile aygıtının pratiklerini gerçekleştiren aile fertleri tarafından eğitilir (Althusser, 2014a: 83-84). Fontanelle ve Bodice de üretim araçlarının özel mülkiyet altında olması ve sürekli sermaye birikiminin artırılıp gücün elde tutulmasına inanan Lear’ın ailesinde dünyaya gelmişlerdir. Bu nedenle, Fontanelle ve Bodice, yönetimin olmadığı, üretim araçlarının ortak mülkiyette olduğu ve toplumdaki herkesin emek gücünü kullanarak üretip tükettiği bir toplumun mümkün olduğunu kavrayamazlar; bunun yerine bireyci düşünerek öteki insanı kendilerine rakip, yabancı varlık olarak görür ve gerektiğinde yok etmekten çekinmezler. Bodice ve Fontanelle, babaları Lear’ı da öldürmekten çekinmezler ve kararları sermayenin mantığı çerçevesinde alırlar. Bu nedenle Lear kızlarını tanıyamaz ve onların canavar olduğunu söyler. Bu noktada, kızlarına yabancılaşan Lear kendi yarattığı ve devam ettirdiği sistemin “kurbanı” olur; kızları ile aralarındaki ilişkiyi yabancı bir ilişkiye, kızlarını ise “canavar”a dönüştüren etmenin sistem olduğunu kavrayamaz. Bu sahnede, kapitalist üretim ilişkilerinin ve özel mülkiyetin, insanlar arasında düşmanca bir rekabet yarattığı, bir baba ile çocuğu arasındaki ilişkiyi dahi bu rekabetin bir parçası haline getirerek yabancı bir ilişkiye dönüştürebileceği gösterilir. Bununla birlikte sistemin, sosyal ve işbirliği

içerisinde yaşamaya uygun bir şekilde evrilen insan doğasıyla geliştiği gösterilmektedir.

Hukuk aygıtının reddettiği sınıflı toplum yapısı mahkemede kendisine yabancılaşan Lear tarafından dile getirilir:

Lear: Kral daima yeminlidir! (Aynaya bakar.) Hayır, Bu kral değil... İçinde bir hayvanın olduğu, demir parmaklıklı küçük bir kafes bu. (Yakından bakar) Hayır, hayır, bu kral değil. (Aniden öfkelenir. Mübaşir aynayı alır.) Kim bu hayvanı kafese kapattı? Çıkarın onu. Demir parmaklıkların arkasında yüzünü gördünüz mü? Yüzünden aşağıya yaşlar akan ve başında kan olan zavallı bir hayvan var. Bunu ona kim yaptı? Bir kuş mu yoksa at mı? Kanatları kırılmış tozda yatıyor. Kim kırdı kanatlarını? Parmaklıklara dokunamam diye kim kesti ellerini? Burnuyla camı ittiriyor. Kim kapattı bu hayvanı camdan kafese. Tanrım, dünyada merhamet yoktur. İşkencecilerden gizlenecek bir yeri yok. Bırakmışsınız, kafesin köşesinde saçındaki kanı yalıyor. Ne bir gölge ne de bir delik var! Bırakın çıksın hayvan kafesinden dışarı.(Aynayı alır ve etrafa gösterir) Bakın! Bakın! Merhamet edin. Kafesi açmaya çalışan pencerelerine bakın. Kırılmış vücudunu yerde sürüklüyor. Siz zalimsiniz! Zalim! Köşesinde yatarken bakın ona! Akli durmuş, kesiklerle yaralanmış; titriyor ve akan kanlarını yalıyor. (Mübaşir Lear'dan aynayı tekrar alır.) Hayır, hayır! Nereye götürüyorlar onu şimdi? Gözümün önünden ayırmayın! Ne yapacaklar ona? Tanrım, verin bana onu! Verin de tutayım, seveyim, kanlarını sileyim. (Bodice aynayı Mübaşirden alır) Hayır!

Bodice: Her gün silip parlatacağım onu ve kırılmasını diye gözümün önünden ayırmayacağım.

Lear: Öldür öyleyse onu. Öldür onu. Öldür. Ona işkence etmesine izin vermeyin. Bu ıstırapla yaşayamam.

Yargıç: Kral'ın delirdiği açıkça görülmektedir (Bond, 1994: 49).

Lear'ın kendisini aynada tanıyamaması kendisine yabancılaştığını göstermektedir.

Mülk sahibiyken Lear'ın egemenliğini güçlendiren üretim ilişkileri ve onların yeniden üretimini sağlayan DİA'lar ve baskı aygıtı ironik bir biçimde Lear'ın yabancılaşmasını yeniden üretmektedir. Lear içinde bulunduğu koşullara yol açan etmenlerden birinin

de kendisinin geçmişteki kararları olduğunu henüz kavrayamamıştır. Buna rağmen Lear, toplumun baskı altında olduğunu bilincine ulaşmaya başlar ve bunu demir parmaklıklarla çevrili kafeste hapis olan hayvan üzerinden dile getirir. Scharine’e göre, kafesteki hayvan, Lear ve toplumdaki diğer insanları göstermektedir. İnsanların yaşadığı toplum kafestir; toplumsal kurumların insan hayatına getirdiği kurallar ve sınırlamalar ise demir parmaklıklardır (Scharine, 1976: 204). Smith’e göre ise, kafese konulmuş hayvan, ihtiyaçlarını karşılamayan toplumsal ve politik yapının içine hapsedilmiş insanı simgeler (Smith, 1979: 77). Bu bağlamda aynadaki kafese hapsedilmiş hayvan, kendisine yabancı bir toplumda yaşamak ve yaşamını devam ettirebilmesi için burjuvaziye zenginleştirmek zorunda olan insanın çelişkili varoluşunu göstermektedir. Hayvanın “zavallı” bir şekilde “gözyaşları” akararak yaşaması, ağır çalışma koşulları altında çalışmasına rağmen temel insani ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan proletaryanın çelişkili durumunu vurgulamaktadır. Kafesin içi, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu sınıflı toplumu, demir parmaklıklar ise kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üreterek insanın yabancılaşmasını devam ettiren ve insanı artı değer üreten bir makineye dönüştüren devlet aygıtlarını göstermektedir. Hayvanın başındaki kan proletaryaya dayatılan ideolojiyi, ellerinin kesilmesi ise, karşı çıktığında burjuvazi tarafından uygulanan baskı ve şiddeti göstermektedir. Lear tüm bunları duruşma esnasında dile getirip aynayı etrafına tutarak yalnızca kendisinin değil toplumun da özgürlükten mahrum olduğunu, toplumun büyük bir kısmının çalışmasına rağmen yoksulluk içindeyken ayrıcalıklı sınıfın bu zenginliğe el koyarak çalışmadan refah içinde yaşadığını anlatmaya çalışarak toplumun özgürleşmesi gerekliliğini vurgular. Özel mülkiyete dayalı üretim

ilişkilerinde, yoksulluk yaratılmadan zenginlik yaratılması mümkün değildir (Eagleton, 2011: 15). Bunu fark edemeyen Lear çelişkileri yok edip özgürlüğe ulaşmak için gerçekleşmesi zorunlu devrimin ve sınıf mücadelesinin bilincinde değildir. Bu nedenle, Bodice aynayı asla kırmayacağını söylediğinde, burjuvaziden yardım isteyen Lear bu koşullar altında var olmaktansa “ölümün” daha iyi olacağını belirtir (Scharine, 1976: 205). Diğer taraftan, Lear’ın ayna üzerinden dile getirdiği toplumsal sorunlar burjuvazi tarafından delirdiğinin işareti olarak kabul edilerek Yargıç tarafından açık bir şekilde dile getirilir. Bu durum, sistemi eleştirenlerin “deli” şeklinde tanımlandığını ve “akılcı” sistemin mevcut sistem olduğunun Hukuk aygıtı tarafından onaylandığını göstermektedir. Çelişkili bir biçimde Hukuk aygıtı proletaryanın yabancılaşması ve emeğinin sömürülmesini “normal” kabul ederken burjuvazinin çıkarlarıyla çatışanları “akıl dışı” olarak nitelendirir. Bond bu sahnede Lear aracılığıyla, topluma özgürlük getirdiği iddia edilen kapitalist üretim ilişkilerinin ve bunun teminatı olduğunu dayatan devletin özgürlükle çeliştiğini seyirciye sembolik bir şekilde anlatır. Hukuk aygıtı toplumun tamamını ideolojik olarak sistemle uyumlu bir şekilde yaşamaya ikna edemez.

Bodice ve Fontanelle koşullara katlanamayarak aktif bir şekilde sınıf mücadelesi vermek için örgütlenen proletaryayı baskı ve şiddet aracılığıyla engellemeyi amaçlar:

Bodice: [...] Kötü haberlerim var. Casuslarım her köyde provokatörler ve koşullardan şikâyet eden insanlar olduğunu tespit etti. Ciddi çatışmalar olacak... İç savaş gibi.

Fontanelle: Güzel! Madem öyle, kökünü kazıyalım. Hemen doğrudan. Biliyor musun bu ayaktakımına bir kadın liderlik ediyormuş. Adı da Cordelia. [...]

Bodice: Ordunun işe yaramazlar askerlerden arındırılması gerekiyor (Bond, 1994: 50-51).

Fontanelle ve Bodice baskı aygıtının içerisinde kendilerine karşı oluşabilecek potansiyel tehditleri veya mücadele hazırlıklarını eyleme geçilmeden önce engellemek amacıyla ajanlar çalıştırır. Bununla birlikte, Bodice kardeşini izlemesi içinde ajan çalıştırır (Bond, 1994: 50-51). Bu noktada proletaryanın nesneleşmiş emek gücü olan para sınıf mücadelesinde karşısına çıkar. Bodice toplumda gizemli bir varoluş kazanarak her şeyi satın alabilme özelliğine sahip para aracılığıyla kardeşinin ajanlarından da bilgi satın alır. Marx'ın vurguladığı gibi, kapitalist toplumda para hem "her şeyi alabilme özelliğine" sahiptir hem de "kafasız" bir insanın dahi akıllı ve güçlü olmasını sağlar (Marx, 2014: 148-150). Bodice mülk sahibi olduğu ve parayı kontrol ettiği için başkasının gücünü kendisi için kullanma ayrıcalığına sahiptir. Buna karşın, proletaryanın bir kısmı Cordelia tarafından örgütlenerek devrim yapmaya hazırlanır. Proletaryanın Bodice ve Fontanelle'e karşı savaş başlatmasının temel sebebi ideolojik olarak ikna edilmemiş olmasıdır. Althusser, toplumun işleyişinin baskı aygıtının koruması altında ideoloji ve DiA'lar tarafından sağlandığını belirtir (Althusser, 2014b: 140-141). Fontanelle-Bodice egemenliğinde ise toplum devamlı sert baskıya maruz kaldığı için savaşa hazırlanır. Bu hazırlık proletaryanın, çelişkiler karşısında sınıf bilinci geliştirmeye başladığını ve mücadelede istekli olduğunu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda Bodice ve Fontanelle'i de yönetime geldiklerinden beri birlikte hareket etmeye zorlar; sistem kardeşler arasında dahi insanın insani ilişkiler kurması yerine çıkar ilişkileri

kurmasına neden olur. Fontanelle ve Bodice ise devletin en sert baskı aygıtı olan orduyu kullanarak proletaryanın sınıf mücadelesi hareketini engellemeyi amaçlar. Ordunun büyük bir kısmı karar verme yetkisinden yoksun ve üstlerin emirlerine itaat eden rütbesizlerden oluşur. Bu çelişkili durum, burjuvazinin, proletaryanın başlatacağı aktif sınıf mücadelesini, egemen ideolojinin içinde olan veya şiddetten korktuğu için ordunun pratiklerini yerine getiren mülksüzler aracılığıyla engellemeye çalıştığını göstermektedir; tüm bunları gerçekleştirmek içinse proletaryadan sömürülen artı değerin bir kısmı kaynak olarak kullanılmaktadır. Bodice ve Fontanelle kendi sınıf mücadelelerine aktif bir şekilde katılmazlar; proletaryaya karşı proletaryayı kullanırlar. Böylelikle bu çelişkili mücadeleye dikkat çekilmektedir.

Hukuk aygıtının kararları işlerine yabancılaşan proletarya tarafından uygulanır. Lear'ın davasını bir sonraki duruşmaya erteleyen ve hapse gönderilmesini içeren mahkeme kararını baskı aygıtı gerçekleştirir:

Asker G: Eğer kötü kokusu olmasa, hayatını kazanmak için fena bir iş sayılmaz.

Asker H: Hep böyle devam etmez.

Asker G: Ötekilerle birlikte gönderecekler bizi de cepheye (Bond, 1994: 51).

Askerler üretim araçlarına sahip olmadıklarından yaşamlarını devam ettirebilmek için orduda çalışırlar ve hapishanede mahkûmlardan sorumludurlar. Orduda görevli Asker G ve Asker H çalışma süresi boyunca karar verme yetkisi olmaksızın üstlerin verdiği karara uymak zorundadırlar ve bu nedenle yabancı çalışma koşulları altında emirleri yerine getirirler. Althusser'in belirttiği gibi, ordunun işlevlerinden birisi de Hukuk aygıtının verdiği kararların uygulanmasını sağlamaktır (Althusser, 2014b:

143). Böylelikle, Burjuvazinin isteği doğrultusunda Hukuk aygıtının verdiği Lear'ın hapis cezası Asker G ve Asker H aracılığıyla ordu tarafından uygulanır. İşe yabancılaşan askerler aynı zamanda kendilerine de yabancılaşmıştır ve bu nedenle zihinsel-bedensel güçlerini kendi istedikleri gibi kullanamazlar; aksine Bodice ve Fontanelle emrettiği zaman onlar adına cepheye gidip savaşmak için kullanmak zorundadırlar. Burjuvazi çalışmaya ve kendilerine yabancılaşan askerleri –tıpkı kendi bedenlerini kontrol ediyormuş gibi- kontrol ederek sınıf mücadelesinde kendi çıkarları için kullanabilir. Marx'ın da dikkat çektiği üzere bir insanın ağır ve yabancı koşullar altında çalışması kendi güçsüzlüğü olurken başka bir insan için güç olur (Marx, 2014: 85). Bu bağlamda, proletaryanın işe ve kendisine yabancılaşması, bu yabancılaşmanın devlet aygıtları tarafından yeniden üretilmesi burjuvaziye çok sayıda insanın zihin ve beden gücünden –kendisininmiş gibi- yararlanma olanağı sunar. Askerlerin güçsüzlüğü Bodice ve Fontanelle'in gücüdür. Bu çelişkinin bir ucunda, Bodice ve Fontanelle emek gücü harcamadan güçlenirken diğer ucunda Asker G gibi askerler emek gücü harcamalarına rağmen ezilirler. Çelişkinin bir diğer boyutunda ise askerlerin istekleri dışında cepheye gönderileceklerinin farkında olmaları vardır. Bu durum onların ideolojik bakımdan ikna edilmemiş olduklarını ve burjuvazinin sınıf mücadelesi için zorla gönderileceklerini gösterir; özgürlük ve bireyciliği savunduğu iddia edilen sistemin, insanlar burjuvazinin çıkarlarına uygun hareket etmediğinde bunları askıya aldığı anlamına gelir. Tüm bunlar aynı zamanda askerlerin birbirlerine yabancılaşmalarına da zemin hazırlar.

Ordunun işleyişinde askerler birbirlerine yabancılaşmıştır. Bu işleyişte baskı aygıtına yeni katılan acemiler, deneyimli askerler tarafından eğitilirler ve böylece orduya yeni katılan askerlerin hiyerarşik düzene itaat etmeleri sağlanır:

Asker H: Dikkatlice izle ve kafana sok.

Asker I: Emredersiniz komutanım.

Asker H: Döşeğin altı ve köşeler. (Asker G nasıl arayacağını gösterir.) Unutmazsın değil mi? Günde beş defa. Adamları geç. [...]

Asker I (Köşeleri ararken): Ne zaman gidiyorsun?

Asker G: Yarın. En azından şu deliğin dışında bir yer.

Asker I: Ne zaman olursa olsun savaştan uzak durmalı.

Asker H: Savaşla ilgili hiç bir şey bilmiyorsun. Bir savaş olduğunda herkes kendini savaşın içinde bulur (Bond, 1994: 54).

Asker I'ya- Asker G ve Asker H tarafından işleyiş ve kurallar öğretilir; Asker I görevini kendiliğinden yapabilecek şekilde eğitilir. Marx'ın vurguladığı gibi, üretim araçlarının özel mülkiyet olarak burjuvazinin kontrolünde olduğu kapitalist toplumda insanın insana yabancılaşması kaçınılmazdır (Marx, 2014: 83). Bu nedenle askerler arasında insanın insana yabancılaştığı bir ilişki vardır. Asker H ve Asker G için Asker I, hiyerarşik olarak kendilerinin altında olan ve orduda çalışabilmesi için eğitmeleri gereken bir yabancı olduğu için Asker H ile Asker I arasındaki ilişki doğal olmayan yabancı bir ilişkidir. Bu nedenle askerler arasında kurulan diyalog sadece işle ilgili ve kısadır. Asker I için ise Asker G ve Asker H kendisine işleyişi öğretecek insanlar olduğu için yabancıdır. Bu işleyişte, Asker H ve Asker G gibi, Asker I da iş hem işe hem kendisine yabancılaştığından tıpkı bir makine gibi kendisine söyleneni yerine getirir. Yaşamak için herkes kendi alanında burjuvazinin belirlediği işleri yapmak zorundadır. Türsel olarak sahip oldukları üretim ve çalışma yeteneği yaşamlarını

devam ettirmenin aracı olduğu için askerler türsel varlıklarına yabancılaşmışlardır. Bu durumun temelinde emeğe yabancılaşma vardır. Marx'ın da ifade ettiği gibi, emeğe yabancılaşma türsel yaşamı bireyin var oluşunun aracına dönüştürür; böylelikle emeğe yabancılaşma askerlerin birbirlerine ve topluma yabancılaşmasına neden olur (Marx, 2014: 82). Toplum mülksüz insanın özgürce çalışabileceği doğal bir toplum değildir bu nedenle askerler iş birliği içinde çalışmaya da yabancılaşmışlardır; kendileri istedikleri şekilde özgürce çalışıp paylaşamazlar. Yabancılaşma “insanın kendini gerçekten yaratmasına yol açan özgür, bilinçli” çalışma etkinliğini olanaksız kılar (Cornu, 2011: 252). Bu nedenle askerler Bodice-Fontanelle yönetimi altında sermaye tarafından bir araya getirilerek özgürlüklerini kaybedip burjuvazi için çalışırlar; savaşın kazanılması durumunda elde edilecek güç ve zenginlik askerlere ait değil, Bodice ve Fontanelle'e ait olur. Askerlerin gücü kendileri için güçsüzlük olurken yönetim için güç olur ve bu nedenle çalışmaları kendi çıkarlarıyla çelişir. Askerler egemen ideoloji ve baskı altında yaşadıkları için burjuvaziye karşı sınıf bilinci geliştirmek ve sınıf mücadelesi vermek yerine itaat ederek hayatta kalmayı, çelişkili koşullar altında yaşamayı tercih ederler. Askerlerin yanı sıra diğer çalışanlar da yabancılaşmanın etkisi altındadır.

Hapishanenin işleyişinde işçiler, iş bölümü ve yabancılaşmış bir şekilde çalışırlar. Bu durum Lear'a yemek getiren Ben ve Yaşlı Hademe aracılığıyla gösterilir:

Ben: Oyalanma be baba. Birazdan boşları toplamak için gelirler. İsteddiğin gibi değilse beni suçlama. Şef değilim, sadece uşağım.[...]

Yaşlı Hademe: Anlat sen, zarar vermeyeceğim sana. Tabak için geldim. (Dokunulmadığını fark eder) Ya, sonra mı geleyim?[...] Ben onların kadrosuna dâhil değilim. (Kısa duraksama) Genç pasaklıları

cepheye gönderiyorlar. Ölmüşler zaten. Mermi israfı. Ben buraya binlerce yıl, yüz binlerce yıl önce geldim. Niçin geldiğimi de bilmiyorum. Unuttum. Çoğu buraya niye geldiğini anlattı ben dinledim. Hepsi birbirine girdi kafamda. [...] benim suçum neydi bilmiyorum. Cinayet? Hırsızlık? Şiddet? Bilmek isterdim. [...] Ama kimse bilmiyor. Hepsi gitti. Yüzlerce yıl önce (Bond, 1994: 53- 55).

Hapishanede iş bölünerek parçalara ayrılmış ve her çalışanın yalnızca kendisine ait belirli bir görevi bulunmaktadır. Askerler işin -gerektiğinde baskı ve şiddet uygulayarak- kuralların uygulanması gibi baskı ile ilgili işlerde sorumluyken Ben ile Yaşlı Hademe gibi işçiler ise yemek ve temizlik gibi işlerde çalışırlar. İşleri üzerinde söz sahibi olmayıp işin yalnızca bir bölümünde görevli oldukları için Ben ve Yaşlı Hademe'nin etkinliği yabancılaşmanın devam ettiği bir etkinliktir. Yabancılaşma sebebiyle Yaşlı Hademe çalışırken ne yaptığını bilmemektedir. Her işçi kendi işinin sınırları dışına çıkamayacak şekilde Bodice ve Fontanelle için çalışmak zorundadır. Bu durum yarattıkları gücü ve zenginliği tam olarak kavramalarına engel olabilir. Proletarya için yabancılaşma ve toplumun bütünlüğünün parçalanması olan iş bölümü, Bodice ve Fontanelle'in sınıfsal ayrıcalığını devam ettiren parçalanmamış bir yapı gibi işler. Yaşlı Hademe veya Ben'in yabancılaşması ile güçsüzlüğü Bodice ve Fontanelle'in gücü olur; çıkarlarına tehdit oluşturanların cezalandırılmasını sağlar. Yaşlı Hademe veya Ben çalışma etkinliğinde özgür değildirler fakat Bodice ve Fontanelle işçilerin emeğini kullanmada özgürlerdir. Böylelikle Bodice ve Burjuvazi proletaryanın emek gücünü kendilerinin emek gücü gibi kullanırlar. Yabancılaşmanın aşılmadığı toplumlarda bu çelişkili durum kaçınılmazdır (Marx, 2014: 85-86). Bununla birlikte, Marx çalışma etkinliğine yabancılaşmanın kendine ve topluma yabancılaşmaya neden olduğuna da dikkat çeker (Marx, 2014: 75-83). Ben ve Yaşlı Hademe çalışma etkinliğine yabancılaştıkları için kendilerine ve topluma da

yabancılaşmışlardır. Yaşlı Hademe neden ve ne zaman buraya geldiğini hatırlamadığını, zihninin karıştığını söyler. Her gün hapishanede aynı işleri yaparak makineleşen Yaşlı Hademe kendisine yabancılaştığı için yüzyıllardır hapishanede çalışıyor gibi hissetmektedir. Bu nedenle kendisini tanıyamaz ve kendi bedenini ve zihnini özgürce kontrol edemez. Yaşlı Hademe'nin "binlerce" yıl gibi ifadelerinde kendine yabancılaşmanın yanı sıra kapitalist sistemin -insanı özgürleştiren bir sistem olmayıp- önceki toplumlarda olduğu gibi insanın insanı yönettiği ve sömürdüğü bir sistem olduğu örtük olarak yer almaktadır. Daha önce belirtildiği üzere, kapitalizmden önceki toplumlar ve kapitalist toplum emek sömürsünün ve sınıfların olduğu toplumlardır (Marx&Engels, 2012: 54). Bu bağlamda, insanın suçunun ne olduğu ve niçin yüz yıllardır insanın insanı sömürdüğü bir sistemde yaşamasının sorgulandığı yer olan hapishane, insanın kendisine yabancı bir toplumda ideoloji ve baskı aracılığıyla bir mahkûm gibi özgürlüğünü kaybederek yaşadığını gösteren bir metafordur. Yaşlı Hademe kendisini -onlardan olmadığını belirterek- işleyişin bir parçası olarak görmez fakat çalışmak zorunda olduğu için pratikte sistemin bir parçası olmaya devam eder. Yaşlı Hademe'nin sorduğu soruların cevabını bilmemesi aynı zamanda ideolojinin etkisinde olduğunu gösterir. Bond ideolojinin insanın içinde bulunduğu durumu anlamasına engel olduğunu belirtir (Nicolás, 2016: 265). Yaşlı Hademe -ve hapishanedeki diğer işçiler- baskı ve ideoloji altında olduğundan içinde bulundukları koşulları tam olarak anlayamayıp sınıf mücadelesi vermekte başarısız olurlar; bu başarısızlık Bodice ve Fontanelle'in başarısına dönüşür.

Lear'ın hapishanede kızlarının çocukluğunu görmesi yabancılaşmayı kavramasına ve politik bilinç kazanmasına zemin hazırlar. Mahkemede kızlarını tanımayan Lear bu kez kızlarını tanır:

Hayalet ısıklık çalar. Bodice'in hayaleti görünür.[...]

Lear: Dizime otur.(Fontanelle'i dizine oturtur) küçücük bir kız.

Bodice(Dinleyerek): Baba! Giyinmem gerekiyor! (Bond, 1994: 52).

Lear ile kızları arasında mahkemedeki yabancı ilişkinin aksine doğal bir ilişki vardır. Burada Bodice ve Fontanelle gücü ele geçirip sermayenin mantığına göre davranmadıklarından Lear ile insani bir ilişki kurarlar. Lear, Bodice ve Fontanelle için politik bir tehdit değildir. Kızların çocukluklarının hayaleti şeklinde getirilmesi kızların egemen ideoloji bilinçlerini tamamen işletmeden ve yönetimi ele geçirmeden önce Lear ile olan ilişkilerini göstermekte olup bu sahne ile yabancılaşmaya yol açan etmenin insan doğası değil, insan doğasıyla çelişen özel mülkiyet ve kapitalist üretim ilişkileri olduğu gösterilmektedir.

Sistemle uyumlu olmayan insanların yok edilerek toplumun dışına atılması

Mezarcının Oğlu'nun hayaleti aracılığıyla gösterilir:

Hayalet: Seninle kalmama izin ver Lear. Öldüğümde bir yere gittim. Neresi olduğunu bilmiyorum. Bekledim lakin hiç bir şey olmadı. Ve sonrasında, topraktaki ceset gibi çürümeye başladım. Ellerime bak, yaşlı bir adamın elleri gibi. Rengi soldu. Ben gencim fakat midem buruştu, saçlarım beyazladı. Bak kollarıma! Nasıl zayıf olduğumu hisset. (Lear kımıldamaz) Bana dokunmaktan korkuyor musun? [...]

Lear: Evet, Evet [...] Birbirimize yardım edeceğiz (Bond, 1994: 56).

Bond hayaletle insanın ölümü sonrasında yaşamın devam ettiğini değil sistemin, üretim ilişkilerini yeniden üreten ideoloji ve pratiklerin dışında olan insanın baskı

aygıtı tarafından yok edildiğini göstermektedir (Shaughnessy, 1992: 50). Diğer taraftan, hayalet Lear'ın eyleme geçmesini engellemek ve onu mücadeleden vazgeçirmek için uğraşır; bu nedenle Mezarcının Oğlu "hayalet" olarak var olduğu sürede Lear'ın ideolojiden etkilenen bireyci yanını göstermektedir (Jones, 1980: 507). Mezarcının Oğlu'nun hayaleti çelişkiler karşısında Lear'a çözüm olarak mücadele etmek yerine toplumsal sorunlardan kaçıp bireysel bir şekilde yaşamasını önerir; daha önce kendisinin yaptığı hatayı tekrarlamasını ister (Bond, 1994: 78-100). Böylelikle Bond; sistemin kendi halinde doğal ve özgürce yaşayan insanı dahi yok ettiğini, insan doğasıyla çeliştiğini ve ideolojinin insanı sistemle uyumlu yaptığını Mezarcının Oğlu'nun hayaleti aracılığıyla oyun sonuna kadar vurgular. Baskıcı yönetime karşı proletarya tarafından verilen mücadele devam etmektedir.

Cordelia önderliğinde burjuvaziye karşı eyleme geçen proletaryaya toplumun işleyişinden koparak katılanlar olur. Bu nedenle burjuvaziye karşı verilen sınıf mücadelesi giderek daha etkili olur:

Cordelia: [...] Ne getirdiniz?

Marangoz: Çay, patates iki battaniye. Para almayacaklar. Bize katılmak istiyorlar. [...]

Cordelia: Giderken onları alacağız. Neredeyse hazırız (Bond, 1994: 57).

İdeolojinin işletmekte başarısız olduğu proletarya Cordelia'nın önderlik ettiği mücadeleye aktif olarak katılır. Egemen ideolojinin dışında olan insan toplumun sınıflara ayrıldığı, burjuvazinin ayrıcalıklı sınıf ve proletaryanın ise ezilen sınıf olduğunun bilincine varır. Bunun gerçekleşmesinde koşulların ve yabancılaşmanın dayanılmaz olması etkilidir (Marx, 1998: 54). Bununla birlikte, proletaryanın egemen

ideolojinin dışına çıkmasına olanak sağlayan bir diğer temel etmen yan ideoloji üretmesidir (Althusser, 2014b 121). Cordelia; Bodice ve Fontanelle'nin baskıcı yönetiminde yaşamının katlanılmaz olduğunu yaşayarak öğrenmiştir. Bu durum Cordelia'yı egemen ideolojiden bir yan ideoloji üreterek sınıf mücadelesi vermeye yönlendirir. Cordelia'nın ürettiği yan ideoloji proletaryayı Bodice ve Fontanelle'e karşı mücadele eden devrimciler olarak çağırır ve bu ideolojiyi tanıyanlar "devrimci" özneler olarak Cordelia'nın gerilla mücadelesine katılırlar. Proletaryanın sınıf bilincine ulaştığına işaret eden etmen mücadeleye para karşılığı değil gönüllü olarak katılmasıdır. Cordelia ve arkadaşları çelişkili yaşamlarını değiştirmek için aktif bir şekilde Bodice ve Fontanelle'e karşı mücadele etmek zorunda olduklarını kavramışlardır. Proletaryanın eyleme geçmesinde aynı zamanda baskı aygıtından korkmaması ve sınıf mücadelesi başlatmak için istekli olması da etkilidir. Tüm bunların sonucunda burjuvazi ve proletarya arasında şiddete dayanan bir mücadele verilir.

Baskıcı yönetime isyan eden Cordelia ve arkadaşları devrimi gerçekleştirmek için fiziksel şiddet kullanırlar. Buna yol açan temel etmen Bodice ve Fontanelle'nin egemenliklerini devam ettirmek için proletaryaya şiddet uygulamalarıdır:

Cordelia: Bazı keşif erleri bizi buldular. Ama sorun yoktur, yakaladık onları.[...]

Marangoz(Asker l'yı işaret eder): Keşif erlerinden birisi mi?

Cordelia: Evet. Geri kalanı vuruldu. Önce onunla konuşmak istedim. Terry vuruldu (Bond: 1994: 57).

Bodice ve Fontanelle yönetimi, baskı aygıtının en sert fiziksel şiddet uygulayan orduyu kullanarak Cordelia ve arkadaşlarını sayıları daha fazla artmadan öldürmeyi

amaçlar. Aksi durumda, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi gerçekleşmeyecektir. Bu nedenle Bodice ve Fontanelle keşif erlerini Cordelia'yı bulmaları için gönderir. Yönetimi devirmeyi amaçlayan proletarya keşif erlerine benzer biçimde şiddetle karşılık verir. Bu noktada temel çelişkilerden birisi şu şekilde ifade edilebilir: Hukuk aygıtına göre, burjuvazinin egemenliği için çatışan askerlerin eylemleri "meşru" kabul edilirken, baskı yönetime karşı olan proletaryanın eylemi hukuka uygun değildir. Cordelia ve arkadaşları yan ideoloji üreterek devletin ideolojik aygıtlarının etkisinden çıktıkları için Hukuk aygıtının ve diğer DiA'ların pratiklerini yerine getirmezler. Bond'a göre, Cordelia ve arkadaşlarının gerilla savaşında uyguladığı şiddet Bodice-Fontanelle yönetimine karşı olup yönetimi ele geçirmeyi amaçladığı için bilinçli olarak kullanılan şiddettir (Bond: 1985: 15). Bu nedenle, Cordelia ve arkadaşları burjuvaziye karşı verdikleri mücadelede –gerekirse- şiddet kullandıklarında vicdanen rahatsızlık duymazlar. Bu bağlamda, Bond sınıf mücadelesinde zorunlu olarak proletaryanın da mülksüzlerden oluşan baskı aygıtına karşı fiziksel şiddet kullanabileceğini gösterir. Burjuvazi ve proletarya arasında gerçekleşen ve karşılıklı şiddeti de içeren sınıf mücadelesindeki diğer bir temel çelişki şudur: Proletarya sınıf mücadelesini kendisi eyleme geçerek verir, fakat burjuvazi devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtı aracılığıyla kontrol ettiği proletaryayı kullanarak verir. Bu nedenle proletaryanın emek gücü yalnızca artı değer elde etmek için değil, sınıf mücadelesinde de kullanılmaktadır. Çelişkili bir biçimde, ideolojinin içinde özneleştirilerek baskı görevlisi olan proletarya, kendisini sömüren sınıf olan burjuvazinin egemenliğini gerektiğinde ölerak korur.

Bodice ve Fontanelle proletaryanın baskı aygıtının pratiklerini gerçekleştirmesi ve ordunun işleyişinin devam etmesi için sert kurallar uygulayıp şiddet kullanırlar. Aşırı sert baskının temelinde Bodice-Fontanelle yönetiminin, Cordelia'nın başlattığı mücadele tarafından sarsılması vardır. Arendt'in de belirttiği gibi egemenliğin azalması ile baskının artması arasında ters bir ilişki bulunmaktadır: "Katıksız şiddete dayalı yönetim, iktidarın kaybedildiği bir süreçte devreye girer" (Arendt, 2014: 64). Bodice-Fontanelle egemenliği ideolojik bakımdan sarsılmaya ve Cordelia'nın mücadelesi giderek etkili olmaya devam etmektedir. Baskı aygıtının çözülüp dağılmasını engellemek için Bodice ve Fontanelle emirlere itaat etmeyenleri ölümle cezalandırırlar. Bu durum öldürülmeden önce Cordelia tarafından sorguya çekilen Asker I tarafından dile getirilir:

Asker I: Sizinkilerden daha çok bizimkilerden korkuyorum. Kaçardım ama sırtımdan vururlardı o zaman. Yoksa sizin çocuklarla niye çarpışayım. Durumu etrafıca düşündüğümde, neticede ben de sizden birisiyim. Eğer böyle uzak bir tarafta yaşasaydım, sizinle birlikte savaşıyor olurum öyle değil mi? (Bond, 1994: 58).

Asker I kendisinin de mülksüz olduğunu örtük bir biçimde ifade ederek aslında proletaryaya dâhil olduğunu belirtir. Buna karşın, Asker I, savaşmayı reddederek baskı aygıtından çıkmak istediğinde öldürüleceğini bildiğinden emirlere itaat eder ve proletaryanın karşısında savaşır. Althusser proletaryanın sınıf mücadelesi başlatmadığı "normal" zamanlarda dahi baskı aygıtının kendi içindeki görevlilerine karşı sert baskı uygulayarak işlediğini, asker kaçakları ve isyancıların kurşuna dizildiğini belirtir (Althusser, 2005: 116). Böylelikle ideolojik olarak ordunun pratiklerinin toplumun yararı için gerekli olduğuna ikna olmayan Asker I gibi işe yabancılaşmış askerler kendilerine şiddet uygulanmasından korktukları için

emredileni yapar; burjuvazinin egemenliğinin devam etmesini sağlarlar. Askerler sert baskıya maruz kalmamak için Bodice ve Fontanelle'in emirleri doğrultusunda kendi sınıflarına sert baskı uygularlar. Bodice ve Fontanelle, çıkarları gereği insanı insana öldürtmekten çekinmedikleri için Asker I gibi askerlerin hayatta kalmaları insan öldürmelerine bağlıdır. Askerlerin hayatta kalmasının koşulu çelişkili bir biçimde başka bir insanın yaşamını yok etmektir.

Cordelia'nın gerilla savaşı nefret ve intikam arzusundan beslenir; ölümler ideolojiyle meşrulaştırılır. Cordelia mücadele etmeye kendiliğinden istekli olmayan proletaryayı devrimci örgütlerine kabul etmez:

Marangoz: İzin ver katılsın bize.

Cordelia: [...] Onu yakalayana her şeyi anlatır. Bizim gibi savaşmak için nefret etmelisin. Nefret etmiyorsa birisi, ona güvenemeyiz (Bond, 1994: 58).

Yönetimden nefret edenlerin mücadeleye katılması Cordelia'ya göre devrimin başarılı olmasını sağlayacak etmenler arasında olduğu için yalnızca nefret edenler kabul edilir; canlı ele geçirilen askerler proletarya tarafında savaşmak isteseler bile öldürülürler. Bu durum Cordelia'nın gerilla savaşının intikam arzusundan beslendiğini göstermektedir. Bond'a göre, toplumun kendisi, intikamı adalet olarak nitelendirdiği için insanlarda intikam arzusu yaratır fakat intikam arzusu toplumların giderek daha fazla yıkıcı olmasına yol açar (akt. Allen, 2007: 116). Bu bağlamda, Cordelia ve arkadaşlarının nefret edenlerden veya intikam isteyenlerden oluşması, mücadeleye önderlik eden Cordelia'nın intikam için savaşması gücü ele geçirmeleri durumunda adil ve eşitlikçi bir toplumu inşa etmede yetersiz olacaklarına işaret etmektedir. Cordelia, yönetimi ele geçirene kadar Bodice ve Fontanelle için savaşan

proletaryayı öldürmek zorunda olduklarını ve bu süreçte proletaryanın da kayıplar verebileceğini belirterek şiddet eylemlerinin gerekli olduğunu vurgular:

Yaralı Asker: Bir kuş görecektir ve bana onun ne olduğunu soracak. Yağmur kuşu olduğunu söyleyeceğim ama bilmiyorum ki... Kim karıma öldüğümü söyleyecek? [...]

Cordelia: Gücü ele geçirdiğimizde, böyle şeylere gerek kalmayacak (Bond: 1994: 59).

Devrimci askerler mücadeleye devam edebilmek için Yaralı Asker'i bırakarak ilerlemek zorundadırlar. Cordelia, yönetime el koydukları zaman tüm bunların olmayacağını belirterek örtük bir biçimde sınıfsız bir toplum yaratacağını vurgulayıp arkadaşlarının mücadeleye isteklerini canlı tutar. Böylece, yönetimi ele geçirmenin gerekliliğini içeren ideolojiyle askerleri özdeşleştirir. Gücü ele geçirdikten sonra bu olayların tekrarlamayacağı fikri vicdanlarını rahatlatır. Bu durum aynı zamanda değişimin bireysel değil, toplumsal olması ve herkesi kapsamı gerektiğini göstermektedir. Buna karşın, Cordelia yönetimi ele geçirdikten sonra sorunların nasıl çözüleceği konusunda herhangi bir açıklama yapmaz. Bu durum devrim için mücadele edenlerin burjuvaziye karşı bilinçli bir sınıf mücadelesi vermelerine rağmen devrimden sonra çelişkileri ortadan kaldırmak için nasıl bir toplumsal düzen kuracakları konusunda bilinçsiz ve plansız olduklarına işaret eden bir ön bildirimdir. Bu sınıf mücadelesi ve üretim ilişkileri içerisinde burjuvazi de yabancılaşmadan etkilenmektedir.

Bodice, yönetimi ve üretim araçlarını ele geçirdikten sonra kendisine yabancılaştığını fark eder. Bu duruma yol açan temel etmen Bodice'in insaniliğini yitirerek sermayenin mantığına göre davranmasıdır:

Bodice: Savaş. Güç. [...] Kocamın yanında yürümek, kız kardeşimle çalışmak ve bu masaya oturmak zorunda kaldım. Buna, şuna karar ver diyorlar ama ben hiç bir şeye karar vermiyorum; kararlarım kendisini bana dayatıyor. İnsanların hayatlarını değiştiriyorum ve işleri yaptırıyorum... Bu bir dağın ileriye doğru gitmesine benziyor fakat ben söylediğim için değil.[...] Köşeye sıkıştım. [...] Şimdi bütün güç bende... Ve ben bir köleyim. [...] Çalışacağım. Düşmanlarımın yaptığı her hatayı kullanacağım.[...] Savaş şanslarla doludur. Benim de birazcık şansa ihtiyacım var (Bond, 1994: 62-63).

Bodice proletaryaya göre zengin ve ayrıcalıklı sınıfa dâhil olmasına rağmen tamamen özgür değildir. Sistem proletaryanın olduğu gibi burjuvazinin de üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. İnsanların özgürlüğünü sert baskı aygıtıyla yok eden ve yönetimi ele geçiren Bodice, kendi özgürlüğünü de kaybetmiştir. Marx'ın da ifade ettiği gibi "kapitalistin kendisi, ancak *sermayenin kişileşmesi* olarak gücü elinde tutar" (Marx, 2013: 352). Bu nedenle Bodice işçiye dönüşmemek için üretim ilişkilerini devam ettirerek sermaye birikimine devam etmek zorundadır. Bodice ülkede en güçlü kişi olmasına rağmen kararları nihai olarak sistem tarafından belirlendiği için kendisine yabancılaşmıştır. Bu bağlamda, sistemin işleyişi tüm toplumu olumsuz bir şekilde etkilemektedir; "egemenler" de sömürdükleri kadar baskı altındadır (Innes, 1993: 85). Böylelikle, Bodice'in egemen olmasını sağlayan sistem ve koşulların aynı zamanda Bodice'in kendisine yabancılaşmasına neden olduğu çelişkili işleyişe dikkat çekilir. Burjuvaziye dâhil olan insanlar kendiliğinden ait oldukları sınıfın çıkarlarını koruyan ideoloji tarafından işletildiklerinden Bodice'in, özel mülkiyet ilişkilerinin egemen olduğu Lear iktidarında sınıfsal olarak burjuvaziye dâhil olan bir ailede üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayan ideoloji ve ideolojik aygıtlar içinde büyümesi ve varoluşu gereği devrimci sınıftan olmaması tüm toplumu kapsayan eşitlikçi bir bakış açısı geliştirmesini engeller (Althusser, 2014c: 27). Bu bakımdan,

Bodice -ve Fontanelle- Lear’a karşı çıkararak yönetimi ele geçirseler de Lear yönetiminde egemen olan ideolojinin içindedirler (Klein, 1989: 73). Bu nedenle Bodice sınıfları ortadan kaldırmak yerine egemenliğini yeniden üretmek için daha sert bir şekilde mücadele etmeye karar verir.

Bodice ve Fontanelle’in kontrolünde olan ordunun rütbelileri, proletaryanın mücadelesi karşısında ideolojik bakımdan sarsılır. Cornwall ve North da proletaryanın mücadelesinde başarılı olacağına inandıklarından kaçarlar:

Bodice: Kurmay başkanlarıyla bu öğleden sonra toplantı yapmışlar. Ordu savaşı kaybedeceğimizi düşünüyor.[...]

Bodice: Sessiz olun! Halkın karşısına çıkarmak veya başka herhangi bir durumda ihtiyacımız olduğu müddetçe hücrelerde tutulacaksınız. (North konuşmak için ağzını açar) Sessiz ol! Hücrelerden çıktığınızda sivil giyimli adamlarım sizin yanınızda olacaklar. Herhangi bir yanlış yaparsanız, anında vurulacaksınız. (North konuşmak için ağzını açar) Sessiz olacak mısın sen! Vurulmanızı halka düşmanların suikastı olarak açıklayacağız (Bond, 1994: 60-62).

İdeolojinin etkisinden çıkan Cordelia ve arkadaşlarının kararlı mücadelesi sonucunda devletin en sert aygıtı olan ordu çözülmeye başlar. Proletaryanın aktif mücadelesi ve kayıplarına rağmen ordunun karşısında yer alması baskı ve ideolojinin birlikteliğiyle işleyen askerlerin orduya olan güvenlerini sarsar. Baskı aygıtı egemen sınıfın üretim ilişkilerini yeniden üretebilmesi için son teminatı olduğundan Bodice ve Fontanelle ordunun işlemesi için gerektiğinde kim olduğunun önemi olmaksızın en sert baskıyı uygulayabilirler (Althusser, 2005: 116). Bodice, Cornwall ve North’un emirlerin dışına çıkması durumunda baskı görevlileri tarafından öldürüleceklerini ve ölümlerinin suikast olarak halka duyurulacağını belirtir. Bu bağlamda, Haberleşme aygıtı halkın baskıya karşı vereceği tepkiyi farklı bir –yapay- hedefe yönlendirerek

burjuvazinin uyguladığı şiddeti gizler; kendisini tanıyan öznelerle gerçekte çelişen bir ilişki kurdurur. Bodice, mücadelesinin başarılı olması için tüm devlet aygıtlarını proletaryaya karşı kullanır. Bu bağlamda, vatanın ve devletin tüm topluma ait olduğunu dayatan ideoloji pratik işleyişle çelişmektedir; kapitalist bir devlet proletaryanın devleti değil, burjuvazinin sınıf mücadelesinde kullandığı bir araçtır. Bu nedenle, mülkün ve gücün topluma eşit bir şekilde yayılması olanaksızdır. Marx'ın da ifade ettiği üzere, zenginliğin ve gücün “bir iki elde *toplanması*” sistemin genel olarak kaçınılmaz sonucudur, dolayısıyla rekabet, bu süreçte belirleyici bir etkiye sahiptir (Marx, 2014: 42). Gücü kendi elinde toplamak isteyen Bodice baskı aygıtını kullanarak süreci hızlandırır ve toplumu tek başına kontrol etmeye başlar. Bu bağlamda burjuvazi ve proletaryanın verdiği sınıf mücadelesinin temelinde eşitsizlik vardır, Bodice sınıf mücadelesinde devletin ideolojik ve baskı aygıtlarını kullanma ayrıcalığına sahipken proletarya devlet aygıtlarını kendi çıkarları ve mücadelesi için kullanamaz. (Althusser, 2014c: 31). Bu çelişkili eşitsizliğe rağmen baskı aygıtı çözülmeye devam eder.

2.4. Cordelia-Marangoz Egemenliğinde Yabancılaşma ve Devlet Aygıtları

İdeolojinin ordudaki askerleri işletmekte başarısız olması ve proletaryanın kararlı sınıf mücadelesi ordunun içeriden çözülmesine yol açar. Askerler, Lear'ın da

dâhil olduğu mahkûmların öldürülmeleri için nakledilmeleri esnasında Asker L içinde bulunduğu koşulları sorgulamaya başlar:

Asker L: Gidip kayboldu deme bana şimdi. Biz niye tabanları yağlayıp kaçmıyoruz? [...]

Asker J: Bir dakika dur. Olabildiğince emirlere sadık kalmak en iyisi.

Asker L(Homurdanarak): Bu çöpleri daha fazla taşımayacağım, kendimiz güvende değiliz. (Aniden alçak ama şiddetli bir sesle Asker K'nın arkasından bağırır.) Billy? (Sessizlik.) Duymuyor. Tüymüş olmasın? (Bond, 1994: 64-65).

Egemen ideoloji Asker L'nin bilincinde çalışma koşullarını meşrulaştırmakta başarısız olur. Bu nedenle, ideoloji ile baskının birlikteliğiyle işleyen orduda ideolojik işleyiş sarsılmıştır. İdeolojinin etkisinden çıkmaya başlayan Asker L baskı uygulayacak herhangi bir görevli olmadığı için baskı aygıtının pratiklerini yerine getirmek yerine emirleri önemsemeyerek Asker J'ye kaçmayı önerir. Ordunun çözülmesine yol açan ikinci neden ise proletaryanın vermiş olduğu sınıf mücadelesidir. Asker L kendilerinin tehlikede olduğunu ve kendileri için savaşmadıklarını fark etmeye başlar. Böylelikle, çelişkiler karşısında bilinçlenmeye başlayan Asker L ilk fırsatta görevini bırakarak kaçmayı düşünür. Egemen ideolojinin içinde olan Asker J ise en iyi seçeneğin emirlere itaat etmek olduğunu düşündüğünden Asker L ile iş birliği yapmaz. Egemen ideoloji Asker J'nin -baskı görevlisi veya üst olmadan- kaçma fırsatı olmasına rağmen kendiliğinden emirlere itaat etmesini sağlar. İdeolojinin içinde olduğu için Asker J, kendi çıkarlarına ters düşen savaşta savaşıyor olmanın çelişkisini anlayamaz. Çalışma ideolojisi ve hukuki-ahlaki ideoloji Asker J'nin bilincinde üretim ilişkilerini yeniden üretmeyi başarır; verilen bir emirle, burjuvazinin çıkarlarına uygun pratikleri yerine getirmesini sağlar (Althusser, 2005: 72). Buna rağmen, ideolojinin işçilerin tamamı

üzerinde etkili olamaması ve çelişkileri kavramaya başlayan proletaryanın kararlı mücadelesi ordunun hiyerarşik bakımdan farklı rütbelerdeki askerleri de kapsayan bir şekilde sarsılmasına ve işleyişinin bozulmasına yol açar. Bu durum Bodice-Fontanelle yönetiminin yıkılmak üzere olduğunu göstermektedir (Althusser, 2005: 116-117).

Proletarya aktif sınıf mücadelesinin sonucunda burjuvazinin egemenliğini devam ettiren DİA'lar ve baskı aygıtını işlevsiz kılarak yönetimi ele geçirmeyi başarır.

Fontanelle ile birlikte askerler de yakalanarak kontrol altına alınırlar:

Marangoz: Nereye gitmeye çalışıyordunuz?

Asker J: Karargâha. Bu grubu götürüyorduk.

Marangoz: Artık karargâh diye bir şeyiniz kalmadı (Bond, 1994: 66).

Oyunun bu noktasında proletarya verdiği mücadele sonucunda hem Lear ve Fontanelle'i ele geçirmiştir hem de baskı aygıtının işleyişini neredeyse durdurmuştur (Bond, 1994: 66-67). Bodice sözünü dinleyen askerlerle savaşı devam ettirse de sürecin sonunda baskıcı devlet aygıtı daha fazla proletaryaya karşı koyamaz ve burjuvazi egemenliğindeki ordu tamamen işlevsiz kılınarak Bodice de proletarya tarafından ele geçirilir (Bond, 1994: 71). Althusser'e göre, sert baskı aygıtı burjuvazinin son silahı olduğu ve direk şiddet uyguladığı için proletarya önce ideolojik olarak sonra da baskı aygıtına karşı mücadele etmelidir (Althusser, 2005: 116-117). Cordelia ve arkadaşları da öncelikle DİA'larda başlattıkları ve DİA'ların pratiklerini yerine getirmeyerek eyleme dönüştürdükleri sınıf mücadelesini daha sonra devletin baskı aygıtını işlevsizleştirerek devam ettirip Bodice ve Fontanelle'in

iktidarını ortadan kaldırmayı başarmıştır; proletaryanın yabancılaşması ve çelişkili varoluşunun devam ettirilmesi durdurulmuştur. Buna karşın, Cordelia gücü ele geçirdikten sonra da şiddet kullanmaya devam eder.

Yönetimi ele geçiren Marangoz ve Cordelia önderliğindeki proletarya DİA'lar ve baskıcı devlet aygıtını ortadan kaldırmaz. Yönetimi ele geçirinca devlet aygıtlarını ortadan kaldırarak eşitlikçi bir toplum yaratmak yerine, devlet aygıtları aracılığıyla Cordelia-Marangoz egemenliğinin yeniden üretilmesi amaçlanır. Althusser, yönetimi ele geçiren proletaryanın amacının devletin “işlerini” yapmak değil, devletin yıkılış sürecini başlatmak olduğunu belirtir; aksi durumda sömürü ilişkileri devam eder (Althusser, 2014c: 23). Buna karşın, Cordelia ve Marangoz devleti yıkmak yerine işleyişi kendileri egemen olacak biçimde devam ettirirler:

Marangoz (Başını sallır): Hayır. Fazla kalamayacağım. İnfazın yapıldığını görmem gerekiyor. Cesedi teşhis etmek zorundayım.

Asker N Fontanelle'i arkasından vurur. Fontanelle yere yığılarak hemen ölür.[...]

Marangoz: Acele edin. [...]

Asker O Bodice'e üç kez süngü saplar. Kısa duraklama. Bodice acıdan kıvrılır. Asker O bir kez daha süngüyü saplar. Bodice kasılır ve ölür (Bond, 1994: 72-75).

Marangoz - daha önce Bodice ve Fontanelle'in yaptığı gibi- Hukuk aygıtını kullanarak hem kendisi istediği için hem de yönetimi ele geçirme ihtimaline karşı Fontanelle ve Bodice'i öldürtür. Fontanelle ve Bodice iktidardayken eşitliğe dayalı bir toplum yaratmak yerine kendilerinin egemenliklerini devam ettirmeleri için baskı aygıtı aracılığıyla insanları öldürmeleri ve sınıflı toplumu devam ettirmelerinin bedelini

kendilerine benzer bir yönetim tarafından öldürülerek öderler. Cordelia-Marangoz egemenliğinde de yönetimin çıkarları doğrultusunda işleyen baskı aygıtı mevcuttur. Baskı ve ideolojinin birlikteliğiyle işleyen baskı aygıtında Asker N, Marangoz'un sözlü emri ile Bodice'i öldürmek için harekete geçer. Siyasi ilişkileri sayesinde hapisten çıkan Dördüncü Mahkûm Fontanelle'e otopsi yaparak ölümünü kayıtlara geçirir (Bond, 1994: 72-73). Tüm bunlar Hukuk aygıtı tarafından "meşru" olarak kabul edilir. Böylelikle, devlet aygıtları Cordelia-Marangoz'un egemenliğini yeniden üretecek biçimde işlemeye başlar. Bu nedenle, Cordelia'nın gerçekleştirdiği devrim yeni yönetimde yer alanlar dışında yenilik getirmez; yöneten insanlar değişse de proletaryanın yabancılaşması ve çelişkili varoluşu yeniden üretilir. Bu durumun temelinde Cordelia ve arkadaşlarının burjuva devletin yıkılış sürecini başlatmamaları yer amaktadır. Althusser'e göre, sömürü ilişkilerinin ortadan kaldırılması için yönetimi ele geçiren proletaryanın amacı devletin işlerini "çekip çevirmek" değil, sınıf mücadelesini daha da yaygınlaştırarak devletin yıkılışını hazırlamaktır (Althusser, 2014c: 23). Cordelia ve Marangoz sınıfları ortadan kaldırmak yerine, kendi egemenliklerini üretecek şekilde devlet aygıtlarını işlettikleri için başlattıkları mücadelenin ve devrimin amacıyla çelişen bir sömürü egemenliği kurarlar. Bu süreçte, Fontanelle'in idamı sonrasında yapılan otopsiye tanık olan Lear sisteme farklı bir açıdan bakmaya başlar.

Lear sistemin insanı yabancılaştırdığını kavrayarak siyasi bilinç kazanma sürecine girer. Daha önce egemen kıldığı ve kendisinin de içinde olduğu ideolojiden ve yönetimi kaybetmesi sonucu ortaya çıkan öfkesinden arınarak yaptıklarının farkına varmaya başlar:

Lear: Ama nerede ... Zalimdi, öfkeliydi, acımasızdı...

Dördüncü Mahkûm: Rahmi.

Lear: [...] Nerede? Nerede?

Dördüncü Mahkûm: Neyi soruyorsun?

Lear: Canavar nerede? Kan bir göl kadar durgun. Nerede? Nerede?

Dördüncü Mahkûm (Asker O'ya): Ne soruyor bu adam? (Tepki vermez)

Lear: [...] Bu kadar güzel olduğunu daha önce bilseydim.[...]O'nu ne kadar çok severdim (Bond, 1994: 73).

Daha önce kızlarına yabancılaşan ve onları reddeden Lear, Fontanelle'e yapılan otopsi sırasında, yabancılaşmaya yol açan ve kızlarını yıkıma götüren temel etmenin kendisinin egemen kıldığı ve devlet aygıtları aracılığıyla yeniden ürettiği sistem olduğunu kabul eder. Başta Fontanelle'in içindeki canavarı arayan Lear, toplumda sürekli olarak devam eden çatışmanın insanın içindeki "canavar" tarafından devam ettirilmediğini, sınıflı toplumu yaratan sistemin, insanların birbirleriyle çatışmasına yol açtığını fark etmeye başlar. Böylelikle otopsi sahnesi –diğer şiddet sahneleri gibi- hem Lear'a hem de seyirciye sistemin insanı yabancılaştırdığını ve yabancılaşmanın insan doğasının bir parçası olmadığını, aksine insan evrimiyle çeliştiğini gösterecek bir şekilde kurgulanmıştır. Bu nedenle, Lear'ın baskı aygıtının şiddetine doğrudan tanık olması ve otopsi "siyasi bilinç" kazanmasına yardımcı olur (Garner, Jr., 1990: 162). Hatalarının farkına varan ve sorumluluğunu kabul eden Lear, yaptıklarından pişman olup acı çeker:

Lear: Onu ben yok ettim! Hiç bir şey bilmemişim, hiç bir şey görmemişim, hiç bir şey öğrenmemişim. Ahmak, ahmak. [...]

Lear: Bak! Ben öldürdüm onu! Ellerimde kanı var! Canı! Katil! Şimdi tekrar başlamalıyım (Bond, 1994: 74).

Lear kendi yönetiminin yıkıcı sonuçlarını düzeltmek için baştan başlaması gerektiğini fark eder. Scharine'e göre, Lear sorumluluğunu ilk defa kızları tarafından mahkemeye çıkarıldıktan sonra kaldığı hücrede fark eder ve yaptıklarının dehşetiyle bayılır; bu Lear'ın bilinç kazanma sürecinde ilk adımıdır (Scharine, 1976: 205). Otopsi sonrasında ise Lear, kendisinin hata yaptığını açıkça dile getirir. Bu noktada proletaryanın örgütlü bir şekilde mücadele etmesi ve yabancılaşmayı aşabilmesi için devlet aygıtlarının ortadan kaldırılması gerektiğinin bilinci mevcut değildir. Bu nedenle Lear, çelişkileri kavramaya başlama sürecindedir.

Yönetimin egemenliğine tehdit oluşturduğu için Lear'ın siyasi bakımdan etkisiz hale getirilmesine karar verilir. Cordelia, Lear'ı tanıdığı için öldürülmesine izin vermez. Bu nedenle Marangoz ve Komutan, şiddet kullanarak Lear'ı mücadele edemeyecek bir insana dönüştürmeye karar verirler. Komutan ve Marangoz, egemenliklerini teminat altına almak için hapisane doktoru olan Dördüncü Mahkûm'a Lear'a işkence etmeleri için izin verirler (Bond, 1994: 76). Böylelikle Marangoz hiyerarşik olarak örgütlenen devletin baskı aygıtını ve gücünü kendi çıkarları için kullanır. Karar verme yetkisine sahip olan ve baskı aygıtını yöneten Komutan da sınıfsal bakımdan burjuvaziye dâhildir. Komutanın ayrıcalıklı konumu Marangoz-Cordelia yönetiminin varlığına bağlı olduğu için Komutan baskı aygıtını onların egemenliğini yeniden üretecek bir şekilde kullanır. Bu işleyişte insanlar arasındaki ilişkiler yabancılaşmıştır. Bu nedenle, Dördüncü Mahkûm, Lear'la insan olarak değil, yönetimin beğenisini kazanmasını sağlayarak kendisini daha ayrıcalıklı konuma yükseltecek bir varlık olarak ilişki kurar (Bond, 1994: 76). Lear yönetim için

egemenliği tehdit eden bir varlık, Dördüncü Mahkûm içinse üst makamlara ulaşmak için bir “şans”tır:

Dördüncü Mahkûm: Bu bir işkence aracı değil, bilimsel bir alet.
Anladın mı? [...]

Dördüncü Mahkûm: Düzgün dur. (Lear’ın gözlerinden birisini çıkarır.) (Bond, 1994: 77).

Dördüncü Mahkûm’un yaratıcı yeteneği, ağır koşullarda çalışmak yerine daha iyi şartlarda yaşama erişebilmenin aracına dönüşmüştür. İnsanın yabancılaştığı kapitalist sistemde “insanın gözünde yaratıcı etkinlik bir araca indirgenir” (Lefebvre, 2006: 116). Yaratıcılık, toplumun tamamı için değil, yalnızca egemen sınıf için kullanılır. İnsanın yaratıcı yeteneği, insana düşman ve eşitlikle çelişen bir şekilde Marangoz-Cordelia yönetiminin egemenliğini yeniden üretmek için satın alınan bir araca indirgenmiştir. Bu nedenle, Dördüncü Mahkûm geliştirdiği aleti, Lear’ın gözlerini çıkararak etkisiz bir kişiye dönüşmesi için kullanır. Sadist bir amaç içermeyen göz çıkarma politik bir şiddet eylemi olup, Cordelia-Marangoz yönetiminin üretim ilişkilerini devam ettirebilmek için daha da acımasızlaşarak sert baskı uyguladığını göstermektedir (Hirst, 1985: 135). Bu noktadan itibaren, Warrington gibi politik bakımdan etkisiz hale getirilen Lear diğer insanlara ve onların yardımlarına çok daha fazla “bağımlı” olur (Scharine, 1976: 208). Buna karşın, Bond, Lear’ın gözlerinin kör edilmesinin “dramatik metafor” olduğunu ve Lear’ın gözlerini kaybedene kadar “kör” olup, bundan sonra “görmeye” ve “anlamaya” başladığını belirtir (Bond, 1994: 11). Bu sahne egemen sınıfın, insanın zihinsel ve bedensel emeği sayesinde ilerleyen teknolojiyi toplumun refahı için değil, toplumu baskı altına almak ve egemenliğini yeniden üretmek için kullandığını göstermektedir. Bu

bağlamda, Bond’a göre, “bilimsel alet” ile “işkence aracı” arasında fark bulunmamaktadır (Scharine, 1976: 208). Dördüncü Mahkûm’un göz çıkarma operasyonunu, Komutan ve Marangoz’un emri doğrultusunda Lear’ı öldürmeyecek şekilde gerçekleştirmesi burjuvazinin bilim üzerindeki kontrolünü göstermektedir (Bond, 1994: 76). Mangan’ın da vurguladığı gibi, sorun bilimsel gelişmelerin veya teknolojinin kendisi veya onların “kötü” olması değil, nasıl ve niçin kullanıldığıdır (Mangan, 1998: 26). Bu bakımdan, kapitalist toplumda ilerleme ve gelişim, anlamıyla çelişen bir biçimde proletarya için yoksullaşma ve baskı altında olma anlamına gelir. Lear’ın gözlerinin alınması sırasında Dördüncü Mahkûm’a yardım eden Asker M, Asker N ve Asker O Lear’a yapılan operasyonu “görev” olarak düşündüklerinden tepki göstermezler. Yabancı çalışma koşullarında, ideoloji ve baskının birlikteliğiyle işleyen askerler insanın, insan üzerindeki egemenliği için şiddet kullanmasını yadırgamayarak iş bitince çıkar giderler (Bond, 1994: 78). Bu durum sistemin insan doğal yaşamıyla çeliştiğini, insanı duyarsızlaştırarak makineleştirdiğini göstermektedir. Cordelia ve Marangoz, egemenliklerine tehdit olarak gördükleri Lear ve Lear gibi kişileri baskı aygıtı aracılığıyla doğrudan engelleyerek üretim ilişkilerini devam ettirirler.

Cordelia ve Marangoz yönetiminde yabancılaşma ve sömürü ilişkileri devam ettirilmektedir. Yaşlı Hademe yabancılaşma sebebiyle mutsuz bir şekilde çalışır:

Komutan: Bu yemek kovasının burada ne işi var?

Yaşlı Hademe: Emirlerle göre, yemek her zaman bu saatte verilir.
[...]

Yaşlı Hademe: Bunu yap, oraya yetiş, şunu getir, bunu taşı. Bitti mi? [...] (Gitmeye koyulur) Çalış. Çalış. Çalış (Bond, 1994: 69-70).

Yaşlı Hademe belirli bir alanda belirli işleri her gün aynı saatlerde yaparak devam eden bir rutinin içerisinde yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinde “çalışma/iş yabancılaşmıştır” (Lefebvre, 2010: 53). Bu nedenle Yaşlı Hademe gün içerisinde gerçekleştirdiği çalışma etkinliğini kendi istediği şekilde özgürce belirleme olanağına sahip değildir. Çalışmak onu geliştiren ve mutlu eden bir etkinlik değil, onu mutsuz eden, ezen, yabancı bir işte rutin içerisinde çalışmak zorunda bıraktığı için yaratıcılığını körelten bir etkinliğe dönüşmüştür. Çalışma etkinliği Yaşlı Hademe için istenmeyen ve zorunlu olarak gerçekleştirilen bir etkinlik olduğu için kendine yabancılaşma kaçınılmaz olur. Çalışmanın gerçekleşmesi baskı ve ideolojinin birlikteliğiyle sağlanır. Yaşlı Hademe ideolojinin içinde olduğundan kendisinin ve işçilerin var oluş koşullarıyla ilgili bilinçli bir bakış açısı geliştiremez. Bu nedenle Yaşlı Hademe ve diğer işçiler eyleme geçmek yerine çalışmaya devam ederler. Çelişkili bir biçimde Yaşlı Hademe ne kadar çok çalışırsa kendisi o kadar ezilip güçsüzleşir, Cordelia ve Marangoz ise o kadar güçlenir. Bu işleyişte toplumun büyük bir kısmı yabancılaşmanın etkisi altına girer.

Cordelia-Marangoz egemenliğinde, giderek sayısı artan proletaryanın emeğinin gerçekleşmesinin koşulu burjuvazi için çalışmasına bağlıdır. Böylelikle, ara sınıfların üretim araçlarını yitirerek işçiye dönüşmesi hızlanır:

Çiftçi: [...] Şimdi herkes duvarda çalışmak için çalışma kampına gidiyor.[...]

Çiftçinin Karısı: Kadınlar da gidiyor.

Çiftçi: Çocuk da asker olmaya gidiyor.

Çiftçinin Karısı: Artık yiyecek de giyecek de temin edemiyoruz (Bond, 1994: 79-80).

Cordelia ve Marangoz baskı aygıtı aracılığıyla topraklara ve küçük burjuvazinin mülküne el koyarlar. Bunun sonucunda sınıfsal olarak küçük burjuvaziye dâhil olan ve kendisi için çalışan Çiftçi gibi insanlar üretim araçlarını yitirerek işçiye dönüşürler. Üretim araçlarından koparılan çiftçi aile ve diğerleri sınıf mücadelesi vermek yerine açlıktan ölmek için ideolojinin de etkisiyle kendiliğinden duvara çalışmaya gittiklerinden toplumda proletaryanın sayısı giderek artar ve toplumun büyük bir kısmı egemen sınıfın sömürdüğü işçiye dönüşür. Bu süreçte, ara sınıflar ortadan kalkar. Bu durum Marx ve Engels'in öngörüsünü anımsatmaktadır: Kapitalist sistemde "proletaryaya, toplumun her sınıfından katılım olur" ve devrimden önce toplumun büyük bir kısmı burjuvazi veya proletaryadan oluşur (Marx&Engels, 2012: 50). Üretim araçlarının özel mülkiyet altında belirli bir sınıf tarafından sahiplenildiği ve üretim ilişkilerinin DİA'lar ve baskı aygıtı tarafından yeniden üretildiği toplumlarda "yabancılaşma giderek tüm yaşama yayılır" (Lefebvre, 2006: 116). Cordelia egemenliğinde de üretim ilişkileri devam ettiği için yabancılaşma toplumun giderek yaşam biçimi olur. Bu nedenle, çiftçi aile emek gücüne yabancılaşmıştır, çiftçi ailenin emek gücü, yalnızca egemen sınıf için çalıştığında ve artı değer ürettiğinde gerçekleşebilme olanağı bulur. Bu nedenle çiftçi aile ve diğerlerinin yaşamlarına devam edebilmeleri Cordelia ve Marangoz için çalışmalarına bağlıdır; dolayısıyla çiftçi ailenin türsel yaşamı varoluşunun aracına dönüşmüştür. Çiftçi aile ve diğer çalışmaya gidenler çalışmalarına paralel bir şekilde yoksullaşırken Cordelia ve Marangoz güçlü ve zengin olur. Marx'ın da dile getirdiği gibi işçi ne kadar üretirse o kadar yoksullaşır (Marx, 2014, 75). Diğer taraftan, Aile ideolojisinin içerisinde olan ve çocuk yapan çiftçi aile, sınıf mücadelesi vermek yerine Aile aygıtının pratiklerini

yerine getirmiştir. Aile aygıtının en temel işlevlerinden birisi de Cordelia ve Marangoz için çalışacak yeni işçiler üretmektir. Emek gücünün sürekli olarak yeniden üretilmesi yalnızca proletaryanın yabancılaşmış varoluşunun yeniden üretilmesini değil, aynı zamanda çocuklarının olmasını ve onların eğitimi de kapsar (Althusser, 2014a: 38-39). Aile ideolojisine uygun bir şekilde yaşayan çiftçi aile Çocuk'u Aile aygıtının ve egemen ideolojinin pratikleri içerisinde büyütmüşlerdir. Çocuk, ordunun asker ihtiyacını karşılamak için kendiliğinden asker olmaya gider; orduyu baskı aygıtı olarak algılamaz. Bu durum çiftçi ailenin bilincinin egemen ideoloji tarafından işletildiğini göstermektedir. Bu sahnede, baskı aygıtının askerleri tarafından topraklarından atılmalarına rağmen çocuklarını gönüllü olarak askere göndermelerindeki çelişkiye de dikkat çekilmektedir.

Cordelia ve Marangoz'un kontrol ettiği sermaye gizemli bir görünüm alır. Proletaryanın nesneleşmiş emeği olduğu için var oluşu emeğin gerçekleşmesine bağlı olan sermaye insana güçlü bir varlık gibi görünür:

Çiftçi: Acele etsek iyi olur. Yoksa bize iş kalmayacak [...]

Lear: Fakat çocuğu orduda öldürürler.[...]

Lear: Size yiyecek ve giyecek verecekler. Bu yüzden mi anlamıyorsunuz? Tüm canlar güvenliği için uğraşır. Bir kurt, bir tilki, bir at. Onlar kaçarlara, akıllılar. Neden siz kasaplarınızla bir araya gelmek için koşarak gidiyorsunuz? Neden? (Bond, 1994: 79-80).

Çiftçi aile öteki işçilerle rekabet içerisinde olduğundan bir an önce duvara ulaşmaya çalışır. Üretim araçlarının özel mülkiyet olarak belirli bir sınıf tarafından sahiplenilmesinin sonucu olarak işçiler birbirleriyle "rekabet" etmek ve açıklıkla mücadele etmek zorunda kalırlar (Marx, 2014: 21). Bir an önce duvarda çalışmak

isteyen çiftçi aile ve diğer insanlar, kendilerine yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçları temin eden ve toplumu işbirliği içerisinde çalıştıran gücün Cordelia ve Marangoz'un duvarı olduğuna inanırlar; Cordelia ve Marangoz'un toplumun emek gücünü sistemli bir şekilde sömürdüğünü algılamazlar. Çiftçi ailenin, diğerleriyle bir araya gelerek iş birliği içinde özgürce çalışma ve kendileri için üretme olanağı bulunmamaktadır. İşçiler yalnızca sermaye tarafından ve kendisine yabancı koşullarda bir araya gelebilir. Böylelikle, sermaye işçilere çalışma olanağı veren gizemli bir görünüme sahip olurken işçi yalnızca kendisine değil diğer işçilerle işbirliği kurarak özgürce çalışmaya yabancılaşır. Çiftçi aile ve diğerlerinin örgütlenerek mücadele etmek yerine Cordelia ve Marangoz için çalışmaya gitmesinin temel sebeplerinden birisi de emeğin koşulunu ideolojinin etkisiyle "doğal" olarak sermaye şeklinde görmeleridir. Bond'un ifade ettiği gibi, ideoloji, işletilen öznenin gerçeği kavramasını, gerçeklik algısını değiştirerek engeller (Bond, 2016c: 4). İşçinin nesneleşmiş ve birikmiş emeği olan sermaye Cordelia'nın kontrol ettiği sistemde karşılığında kendisinden aşkın bir güç olarak çıkar. Cordelia ve Marangoz, işçilerden sömürdüğü artı değerın küçük bir kısmını işçilere geri vererek onları tekrar sömürmek için çalıştırır. Böylelikle işçi ile nesneleşmiş emek arasında çelişkili ve ters bir ilişki kurulduğu sergilenmektedir. Bond, çiftçi aile gibi yiyecek vermeleri karşılığında egemen sınıfa itaat eden insanların durumunu kafese kapatılan ve kafeste beslenen bir hayvanın durumuna benzetir (Patterson, 2003: 138). Bu sistemi akıl dışı olarak değerlendiren Lear, aileyi ve diğerlerini kasabına koşan hayvana benzeterek çiftçi ailenin gitmesini engellemeye çalışır.

Lear proletaryanın Cordelia-Marangoz yönetimi tarafından sömürülmesi karşısında Cordelia'ya karşı eyleme geçmeye karar verir:

Lear(Sendeler): İnsan kendisini yok eder ve bunun adına görev der? [...] Cordelia ne yaptığını bilmiyor. Cordelia ile konuşmalıyım, ona yazmalıyım! (Bond, 1994: 81).

Lear, toplumun büyük bir kısmının işçi olarak Cordelia-Marangoz yönetimi altında çalışması ve özgürlüğünü yitirmesi karşısında acı çeker. Bu noktada, çalışma ideolojisini fark etmeye başlayan Lear, insanların burjuvazinin zenginleşmesi için “görev” adı altında sömürüldüğünü ve bunun ideolojiyle meşrulaştırıldığını kavramaya başlar. Bu nedenle kendisini sorumlu hisseden Lear, üretim ilişkilerinin işleyişini durdurmak için somut bir şekilde eyleme geçmeye karar verir; egemen sınıfın en üstünde yer alan Cordelia'yı ikna ederek egemen üretim ilişkilerinin işleyişini durdurmaya çalışır. Lear'ın şiddet içermeyen, bilinçlendirme ve ikna etmeye dayalı mücadelesi Bond'a göre akılcı yöntemlerle verilen sınıf mücadelesidir (Stoll vd., 1976: 417).

Lear'ın mektup aracılığıyla verdiği sınıf mücadelesi sömürü ilişkilerini engellemekte başarısız olur. Cordelia-Marangoz yönetiminde emek gücünü kullanarak artı değer üretmeyen-üretmeyen proletarya yaşamını devam ettiremez:

Minyon Adam: Hiç kimse! Duvarдан geliyorum elbette. Salak mısın? Kaçtım. Çalışamıyordum. Herkes hasta olduğumu biliyor. Kan kusuyorum. Bu nedenle beni ceza bölüğüne koydular. [...] Eğer çalışamazsan, yemek vermezler! Bu yüzden ben de kaçtım (Bond, 1994: 85).

İnsanlar arası ilişkiler metalar arası ilişkilere dönüştüğü için insanın insan olarak değeri yoktur; insanın yalnızca Cordelia-Marangoz yönetimi için çalıştığında ve artı

değer ürettiğinde sermayenin bir parçası olarak değeri vardır. Bu nedenle, Minyon Adam gibi, rahatsızlıkları sebebiyle istenen performansta çalışamayan ve artı emek süresinin kısılmasına neden olan insanlar sistemin dışına çıkarılarak cezalandırılır. Cordelia-Marangoz egemenliğinde, mülksüz proletarya var oluşunu devam ettirebilmek için emek gücünü meta gibi burjuvaziye sunmak ve Cordelia-Marangoz yönetiminin beğenisini kazanmak zorundadır. Toplumun giderek proleterleşmesinin de etkisiyle “işçi bir meta olmuştur ve kendine bir alıcı bulması bir talih işidir” (Marx, 2014: 18). İnsan insaniliğini ve doğal varoluşunu yitirmiştir; kendi emek gücünün yarattığı meta ile benzer varoluş koşulları altında doğasıyla çelişerek yaşar. Bu işleyişe karşı Lear’ın mektupla başlattığı sınıf mücadelesi üretim ilişkilerinin yeniden üretimini durdurma hususunda başarısız olmasına rağmen proletarya üzerinde etkili olur.

Cordelia-Marangoz yönetimi ideoloji ve ideolojik aygıtlar aracılığıyla proletaryanın bilincine etki etmesine rağmen toplumu kusursuz bir şekilde istedikleri gibi yönetemezler. Bu nedenle, egemen sınıfın sert baskısına rağmen ağır çalışma koşulları ve Lear’ın mücadele hazırlığında olduğu haberinin yayılması bazı işçilerin çalışmadan kaçarak Lear’ın yanına gitmelerine yol açar (Bond, 1994: 85-87). İdeoloji ve baskının birlikteliği proletaryanın bir kısmının Cordelia için çalışmasını ve artı değer üretmesini sağlar. Buna karşın, Minyon Adam ve Ben, çalışma koşullarının ve yaşamlarının daha farklı olabileceğini de fark ederek çalışma ideolojisinin etkisinden çıktıkları için kaçarlar (Bond, 1994: 85-87). Egemen ideolojiden yan ürün üretilmesi sömürü ilişkilerini yeniden üreten ideolojik işleyiş kavramının temel koşullarındandır (Althusser, 2014b: 120-121). Bu bağlamda, işçilerin ikna

edilmemesinin temelinde aynı zamanda işçilerin egemen ideolojiden yan ideoloji üretmeyi başarabilmeleri de yer almaktadır. Buna rağmen, Minyon Adam ve Ben sistemi devam ettiren devlet aygıtlarına karşı mücadele etme hususunda henüz sınıf bilinci geliştiremedikleri için ne yapacaklarını bilmez bir şekilde Lear'ın yanına giderler. Bu durum egemen ideolojinin işten kaçan işçileri, çalışmaya ve artı değer üretmeye ikna etme hususunda başarısız olmasına rağmen işçilerin sınıf bilinci geliştirerek burjuvaziye karşı örgütlü bir şekilde mücadele etmelerini engellemeye devam ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan, aile ideolojisi de bu mücadelenin engellenmesine kendi pratikleriyle etki eder.

Mezarcının Oğlu'nun boş kalan evine yerleşen Thomas ve Susan aile ideolojisinin kendilerini işletmesinden yan ideolojiyle kurtulurlar. Aile ideolojisi ve gelen işçilerin varlığı Thomas ve Susan'ın vicdanında çatışmalara yol açar (Bond, 1994: 83-95). Thomas ve Susan sistemin dışında yaşamalarına rağmen aile ideolojisinin etkisinde oldukları için Aile aygıtının pratiklerini yerine getirerek yaşarlar; bununla birlikte çocuk yapma planları vardır (Bond, 1994: 90). Bu nedenle ilk başta gelen işçilerle örgütlenip mücadele etmek yerine Thomas bireyci bir şekilde kendisini ve ailesini düşünür; kaçan işçiler yüzünden yönetim tarafından cezalandırılmaktan korkar. Susan ise, insanların gelmesine engel olamayınca kendisi ve eşiyle birlikte evden uzaklaşarak başka bir yere gitmek ister. Böylelikle, Aile aygıtı, sınıfsal olarak küçük burjuvaziye dâhil olan Thomas ve Susan'ın diğer işçilerle sınıfsal bakımdan birbirlerine yakın olduklarını, sistemin onları da proletaryaya dönüştüreceğini ve birlikte mücadele etme gerekliliğini kavramalarını engeller. Öteki işçi, Thomas için cezalandırılmalarına yol açacak yabancı bir varlıktır. Bu durum

insanın insana yabancılaşmasını ve Aile aygıtının, kendi pratikleriyle bu yabancılaşmanın yeniden üretimine katkı sağladığını göstermektedir. Bunlar karşısında Lear'ın kararlı davranışı, Thomas ve Susan'ın vicdan çatışması sonucunda farklı bir bakış açısı geliştirerek ideolojinin etkisinden çıkmalarını ve işçileri kabul etmelerini sağlar. Bu süreçte Lear'ın yanına sığınanların sayısı giderek artmaya başlar.

Lear kendisini dinlemeye gelenleri bilinçlendirmeye çalışır. Cordelia'ya yazdığı mektupla sınıf mücadelesini başlatan Lear, konuşmalarla toplumu bilinçlendirmeyi amaçlayıp ideoloji ve DİA'ları işlevsizleştirmeye çalışarak mücadeleyi devam ettirir:

Lear (Dinleyenlere): [...] Çok güzel ötüyormuş ve adam "Artık o kadar güzel okuyacağım ki zengin ve ünlü olacağım" demiş. Adam kuşu bir kafese kapatmış ve "Ben ağzımı hareket ettirdiğimde sen söyleyeceksin" demiş. Sonra, kralın yanına gidip "size methiyeler düzeceğim" demiş. Fakat adam ağzını açtığı anda, kuş kafeste olduğu için yalnızca inilideyip ağlayabilmiş. [...] Adamın sesinin kuşta kalması gibi, adamda da kuşun acısı kalmış. [...] Adam hayatının geri kalanını bir kafeste kilitli kalarak geçirmiş (Bond, 1994: 88-89).

Daha önce kızları tarafından çıkarıldığı mahkemede toplumun baskı altında tutulduğunu dile getiren Lear, Cordelia-Marangoz yönetiminde de bunun değişmediğini anlatır. Burada Lear'ın, kızları tarafından mahkemede yargılanırken dile getirdiği kafesteki hayvana benzer bir şekilde, burjuvazi "adam", proletarya "kuş", devlet aygıtları ise "kafes" aracılığıyla gösterilmektedir. Proletarya -kuşun kafeste yeteneklerini kullanamamasına benzer bir şekilde- doğal ve yaratıcı yeteneğini özgürce kullanma olanağını kaybetmiştir. Daha önce dikkat çekildiği

üzere, özel mülkiyete dayalı üretim ilişkilerinde insan türsel varlığına yabancılaşır (Marx, 2014: 79-81). Kuşun kafeste hapis olması, proletaryanın başta türsel varlığına yabancılaşması olmak üzere yabancılaşmasının çeşitli boyutlarını göstermektedir. Proletarya da kuşa benzer bir biçimde devlet aygıtları tarafından işletilen yapay bir uzamda doğasıyla çelişen koşullar altında yaşamaya zorlanmaktadır. Bu bağlamda, adamın kuşun doğal yaşamını yok ederek zengin olmayı amaçlaması gibi, Cordelia ve Marangoz da proletaryanın doğal yaşamını ideolojik ve baskı aygıtları aracılığıyla kontrol altına alıp emek gücünü sömürerek zenginliklerini artırmaya çalışmaktadır. Lear, kuşu mahkûm eden adamın sonunda kendisinin de mahkûma dönüştüğünü vurgulayarak Cordelia'nın sistemin işleyişini devam ettirmesi halinde kendisi gibi acı çekeceğine inanmaktadır. Lear'ın bakış açısında, özel mülkiyetin -burjuvazinin çıkarına uygun gibi görünmesine rağmen- uzun vadede burjuvazinin de özgürlüğüyle çelişeceği düşüncesi vardır. Bu sahnenin diğer bir önemli yanı ise Bond'un, Lear'ı dinlemeye gelenleri birkaç oyun karakterinin yanı sıra seyircinin kendisini de kapsayacak şekilde tasarlamasıdır. Başka bir ifadeyle, sömürüye karşı özgürlük için mücadele eden Lear'ı dinlemeye gelenler ve Lear'ın hitap ettiği yabancılar aslında seyircinin kendisidir: "[...] *Thomas, Lear'ı evden dışarı çıkarır, seyirciye götürür ve Lear'ı yüzü seyirciye bakması için çevirir*" (Bond, 1994: 88). Bu sahnede Bond, seyirciyi dolaylı bir şekilde oyuna dâhil eder ve oyundaki proletarya gibi seyircinin de insanın insanı baskı altına tuttuğu, sömürdüğü bir toplumda yaşadığını, seyirciyi Lear'ı dinlemeye gelen proletaryaya dönüştürerek anlatır. Lear'ın kissasını anlatmayı bitirmesiyle seyirci önceki konumuna geri döner ve oyun devam eder.

Lear'ın sürdürdüğü mücadele insanları Cordelia'ya karşı eyleme geçmeye yöneltir. Lear'ı dinlemeye gelenlerin sayısı giderek arttığından Thomas ve Ben mücadeleye örgütlü bir şekilde devam etmeleri gerektiği görüşündedirler (Bond, 1994: 89-90). Lear'ın konuşmaları toplumda giderek etkili olmaya başladığı için ideoloji ve ideolojik devlet aygıtlarının pratiklerini yerine getirenlerin sayısı giderek azalırken, Lear'ı dinleyerek bilinç kazanmaya başlayan insanların sayısı artmaktadır. Böylelikle, üretim ilişkilerinin yeniden üretimini zaten toplumun tamamının bilincinde ve vicdanında “kusursuz” bir şekilde başaramayan Cordelia ve Marangoz'un egemenliği giderek sarsılmaya başlamış olup egemen ideoloji işlevini yitirmektedir. Örneğin, daha önce aile ideolojisi ile vicdanı arasında çatışmalar yaşayan Thomas, ideolojinin etkisinden kurtulmuş olup “özgürlük” için örgütlü şekilde mücadele etmenin gerekliliğini dile getirir (Bond, 1994: 90). Bu durum Lear'ın akılcı mücadelesinin proletaryanın bilinçlenmesi hususunda başarılı olduğunu göstermektedir. Buna rağmen Lear, bu noktada doğrudan eyleme geçerek mücadele fikrini desteklemez. Althusser'in belirttiği gibi, proletarya devleti yıkmak için hazırlanmak ve eyleme geçmek zorundadır; dolayısıyla Lear'ın bu yaklaşımı devrimin gerçekleştirilmesinde başarısız olunacağına işaret eden bir ön bildirim olarak düşünülebilir (Althusser, 2014c: 23). Cordelia-Marangoz yönetimi ise, ideolojinin etkisinden giderek kurtulan ve baskı aygıtından korkmamaya başlayan proletaryayı eyleme geçmeden önce engellemeye çalışır. Bu nedenle sınıf çatışması eş zamanlı bir şekilde her iki sınıfın bilinçli çatışmasına dönüşür; proletarya çelişkili varoluşunu sonlandırmak için mücadele ederken, Cordelia ve Marangoz yönetimindeki burjuvazi proletaryanın yabancı koşullar altında yaşaması için

mücadele etmektedir. Bu nedenle, proletaryanın mücadelesi özgürlüğünü elde etmek için olurken, burjuvazinin belirli bir sınıfı baskı altına alıp onun emek gücü üzerinden zenginleşmeye devam etmek içindir.

Egemen sınıf, Hukuk aygıtı aracılığıyla proletaryanın bir kısmını kontrol altına alır. Hukuk aygıtı Cordelia-Marangoz yönetiminin çıkarlarını yeniden üretecek bir şekilde işlemektedir. Bu durum işten kaçarak proletaryanın mücadelesine katılmak isteyen Minyon Adam ve Ben'in askerler tarafından tutuklanması kararıyla gösterilmektedir (Bond, 1994: 91). Hukuk aygıtı burjuvazinin onayı olmadan çalışmayı bırakan işçilerin tutuklanmasına karar vererek işçileri cezalandırır; sert baskı aygıtı olan ordu ise kararın –gerektiğinde şiddet kullanarak- uygulanmasını sağlar. Althusser'in dikkat çektiği üzere, Hukuk'un en önemli işlevlerinden birisi üretim ilişkilerinin yeniden üretimini teminat altına almak; ordunun ise kararların belirtildiği şekilde uygulanmasını sağlamaktır (Althusser, 2014b: 143). Proletaryayı cezalandıran Hukuk aygıtı işçilerin yabancılaşmasını ve burjuvazi tarafından sömürülmesini sömürü ilişkileri olarak değerlendirmez ve hukuka uygun olduğunu kabul eder. Bu nedenle proletaryanın çalıştıkça yoksullaşmasına neden olan çelişkili üretim etkinliği Hukuk aygıtına göre “normal” olup, karşılığı ücret olarak ödenir. Diğer taraftan, Cordelia ve Marangoz Hukuk aygıtı aracılığıyla ticareti de kontrol eder. Cordelia-Marangoz yönetimi Hukuk aygıtını düzenleyerek kendilerinden izinsiz iş yapanlara idam cezası verilmesini sağlarlar (Bond, 1994: 91). Minyon Adam bu yasadan önce “izinsiz” iş yapmasına rağmen yasa geçmişe yönelik de uygulanarak Minyon Adam'ın asılmasına karar verilir. Cordelia Hukuk aygıtını kullanarak doğrudan kendisi için çalışanların yanı sıra diğerlerini de kontrolü altına almaya

çalışır. Toplumun tamamının üretim ve ticaret etkinliği, Cordelia-Marangoz yönetiminin kontrolünde onları zenginleştirecek şekilde gerçekleştirilir. Bu durum karşısında Lear, eşitliği sağlamak yerine burjuvazinin aygıtı olarak işleyip adaletsizliği ve eşitsizliği devam ettirdiği için Hukuk'un çelişkili işleyişine dikkat çeker ve onu çılgınlık olarak tanımlar (Bond, 1994: 93).

Cordelia toplumu kontrol altında tutmak için aynı zamanda üst düzey yöneticiler görevlendirir. Cordelia egemenliğinde, toplumda devam eden sınıf mücadelesinde üst düzey yöneticiler ve bürokratlar burjuvazinin tarafında yer alır:

İhtiyar Danışman: Çoğu meslektaşım gibi, ben de yeni düzenlenen sadakat yeminini ettim. İnsanlara her zaman hizmet etmeye çalıştım. Bunu asıl görevim olarak gördüm. Eğer yönetimi bırakırsak, kargaşa olur (Bond, 1994: 92).

Lear üretim araçlarının sahibi olup ülkeyi yönetirken Lear için çalışan, daha sonra Bodice ve Fontanelle egemen olduklarında onlar için çalışan İhtiyar Danışman Cordelia gücü ele geçirdiğinde Cordelia için çalışır. Bu durumun en temel sebebi İhtiyar Danışman ve diğer üst düzey yöneticilerin –proletaryaya göre- ayrıcalıklı konumunu devam ettirebilmelerinin üretim araçlarını kontrol eden sınıfa bağlı olmasıdır (Savran, 2014: 28-34). Bu nedenle, İhtiyar Danışman ve arkadaşları Cordelia yönetimi ele geçirince Bodice ve Fontanelle'i bırakarak Cordelia'nın egemenliğini ve üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi için çalışırlar. Diğer taraftan, Cordelia ve Marangoz ise tüm işleri yönetmekte yetersiz kaldıkları için danışmanlara zorunlu olarak ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, İhtiyar Danışman ile Cordelia arasında karşılıklı olarak çıkar ilişkisi kurulduğunu göstermektedir. İdeolojinin etkisiyle, İhtiyar Danışman, kendisi ve diğer üst düzey yöneticilerin sömürü ilişkilerinin

yeniden üretilmesine yardımcı olduklarını değil, toplumun çıkarı için çalıştıklarına inanır; kendi etkinliğiyle gerçekte çelişen bir ilişki kurar. İhtiyar Danışman’a göre kendisi insanlara hizmet etmektedir fakat pratikte nüfusun büyük bir kısmının sömürülmesi için çalışmaktadır. Böylelikle, ideoloji İhtiyar Danışman gibi üst makamda çalışanların bu mücadele esnasında “rahat” bir vicdanla konumlarının gereğini yerine getirmelerini sağlayarak sömürü ilişkilerinin yeniden üretilmesine yardımcı olur. Bu nedenle İhtiyar Danışman özverili bir şekilde Cordelia için çalışır.

Cordelia, Lear’ın mücadelesini engellemek için kendisi adına çalışan üst düzey yöneticilerden yararlanır. İhtiyar Danışman, Lear’ı konuşmalarına son vermeye ikna etmek için görevlendirilir. İhtiyar Danışman, Lear’a konuşmalara son vermesi ve siyasi meselelere karışmaması karşılığında kendisine yardımcıları tayin edileceğini ve rahat bir şekilde yaşayacağını belirtir (Bond, 1994: 92). Burada Cordelia’nın Okul aygıtından faydalandığı görülmektedir. Okul aygıtı diğer işlevlerinin yanı sıra üst kadrolarda çalışacak yöneticilere insanlarla ilişki kurup “ikna etmeyi” de öğretir (Althusser, 2014a: 62). İhtiyar Danışman’ın Okul aygıtı tarafından görevinin gereğini yerine getirmesi gereken role uygun ideolojiyle donatıldığı ve insanları ikna etme hususunda eğitildiği için Cordelia tarafından özellikle seçilerek gönderildiği düşünülebilir. Cordelia, İhtiyar Danışman’ı kullanarak kendisine ve sınıfına karşı başlatılan mücadeleye karşı, sert baskı uygulamak yerine mücadeleyi başlatan Lear’ı ikna etmeye dayalı bir karşılık verir. Böylelikle, proletaryanın örgütlenip burjuvaziye karşı aktif bir sınıf mücadelesi başlatmasının ve Lear’ın bu mücadeleye önderlik etmesinin önüne geçilmesi amaçlanır. Tüm çabalarına rağmen İhtiyar Danışman Lear’ı ikna edemez:

Lear: [...] Sizler suç işliyorsunuz ve buna hukuk diyorsunuz.[...] Ofisinde her gün işlediğin suçları bir düşün (Bond, 1994: 92).

Lear, toplumun hukuk ve adalet adı altında Cordelia, Marangoz ve onlar için çalışan üst düzey yöneticiler tarafından sömürüldüğünün bilincine ulaşmış olup bunu açık bir şekilde korkmadan belirtir. Lear’a göre, suçlu olan taraf egemen sınıf olmasına rağmen hukuku ve ideolojiyi kullanarak kendi eylemlerini meşrulaştırmaya çalışır. Lear, toplumun çelişkili işleyişinin bilincine ulaştığı için kendisine yapılan teklifi kabul ederek toplumun egemen sınıf tarafından sömürülmesine yardımcı olmayı reddeder:

Lear: [...] Harabeler inşa etmek için mi çalışıyoruz? İçinde kimsenin yaşamayacağı bir çöl için mi bu kadar hayatı ziyan ediyoruz? Bunu bana açıklayacak hiç kimse yoktur, adalet isteyeceğim kimse yoktur. [...] Hiç bir şey yapamıyorum. Ben bir hiçim. [...] Nasıl yaşıyor bu kadar insan? Karınları aç ama kimse yiyecek vermiyor onlara, yardım istiyorlar, kimse gelmiyor (Bond, 1994: 94).

İçinde kimsenin yaşamayacağı çöl kapitalist sistemde üretilen zenginlik ve refahın, kendisiyle çeliştiğini ve proletarya için sefalet olduğunu gösteren bir metafordur. Bu temel çelişkide, üreten proletaryanın karşısında kapitalistin hiç çalışmadan insani ihtiyaçlarından çok daha fazlasını karşılayacak bir zenginlik elde etmesi söz konusudur. Proletarya hiç elde edemeyeceği bir zenginlik üretmek için yaşamından vazgeçmek zorundadır. Bu nedenle çalışmak ve üretmek, proletarya için yoksullaşmak ve güçsüzleşmektir. Kapitalist sistem belirli bir sınıfa zenginlik yaratırken aynı zamanda milyarlarca insanın yoksulluğunu da yarattığı için toplumun büyük bir kısmı yoksulluk içinde yaşamaktadır (Eagleton, 2011: 8). Toplumun emek sömürüsüne dayalı, adaletten yoksun bir şekilde işlemesi ve insanların özgürlüğünü yitirerek sermaye birikimi için çalışıp karşılığında yoksulluk içinde yaşamlarını ziyan

etmesi Lear'ın acı çekmesine neden olur. İhtiyar Danışman'ın Lear'a susması karşılığında refah içinde yaşayacağını taahhüt eden teklifini reddetmesi Lear'ın birey olarak değil toplumsal olarak refah içinde yaşamaya önem verdiğini göstermektedir. Buna rağmen Lear burada proletaryanın devrimci gücünün farkında değildir. Bu nedenle Lear, proletaryayı örgütleyerek aktif ve gerektiğinde baskı aygıtının şiddetine karşılık şiddet içeren bir mücadele başlatmak yerine kendisini çaresiz hissetmektedir. Cordelia ve Marangoz ise, danışmanlarının başarısız olması sebebiyle Lear'ı kendi sistemlerinin toplumun çıkarına uygun bir şekilde işlediğine ikna etmek için gelirler.

Cordelia, Lear'a mücadelesine son vermesi için ideolojik çağrıda bulunur. Bu çağrı aynı zamanda Cordelia-Marangoz yönetiminin toplumda egemen kılmak istediği ideolojiyi göstermektedir:

Cordelia: [...] Yeni bir hayata başlayacağız ve birbirimize yardım edeceğiz. Hükümet bu yeni yaşamı tesis ediyor. Bize karşı konuşmaya son vermelisin.[...]

Cordelia:[...] Sana söylenmeyen şeyler var. Başka düşmanlarımız var, senden daha gaddarlar. Böyle bir durumda, iyi bir hükümet güçlü olmalıdır. [...] Senin yalnızca hayal ettiğin toplumu biz yaratacağız (Bond, 1994: 97-99).

Cordelia yönetiminde, Lear veya Bodice-Fontanelle yönetimlerinde olduğu gibi baskıcı ve şiddete dayalı burjuvazi egemenliği devam etmektedir (Spencer,1992: 82). Bu nedenle, yönetimin üretim ilişkilerini yeniden üretebilmesi toplumun baskıcı yönetimin gerekli olduğuna ikna edilmesine bağlıdır. Aksi takdirde, sadece baskıya dayanan bir yönetim biçimine karşı önünde sonunda toplumun bir kısmı mücadele başlatacaktır. Cordelia toplumu kusursuz bir şekilde ideolojik olarak işletmeyi

başardığı zaman insanlar özneleşerek “kendiliklerinden işleyip yürürler” ve artı değer üretirler (Althusser, 2014a: 89). Bu nedenle Cordelia, kendi yönetimlerinin toplumun refahı için gerekli olduğunu içeren ideolojiyi egemen kılmaya çalışır. Cordelia’nın dayattığı ideolojide, toplumun başa çıkacak sorunlarının olmadığı “yeni hayat” a ulaşana kadar mevcut çelişkiler ile sıkıntılara katlanması ve yönetimi desteklemesi gerekliliği yer almaktadır. Cordelia’nın siyasi gücü ele geçirdiğinde egemen sınıfın çıkarlarını tüm toplumun çıkarı gibi sunması toplumu ideolojik olarak burjuvazinin öznesine dönüştürmesine yardımcı olur; Marx’a göre de, egemen olmak isteyen her sınıfın siyasi gücü ele geçirdikten sonra kendi çıkarını toplumun çıkarı gibi göstermesi gereklidir (Marx, 1998: 52-53). Cordelia’nın yaptığı ideolojik çağrıda toplumun emek gücünü sömüren Cordelia ve Marangoz, kendilerini toplumun “kurtarıcısı” olarak konumlandırırlar. Böylelikle, toplumun bilincinde ve vicdanında, “yeni hayat” için çalışmak ve düşmanlarla savaşması için hükümeti desteklemenin bir gereklilik olarak üretilmesi, insanların özneleşerek bu gereği yerine getirmeleri hedeflenir. Cordelia’nın ideolojik çağrılarla dayattığı siyasal ideoloji “Ulusal Çıkar” için toplumun çalışması gerektiğini topluma dayatır (Althusser, 2014b: 136). Özne işçi olarak işletilen insan Cordelia’ya zenginlik üretmek için değil “yeni hayat” ve ulusal çıkar için çalıştıklarına inanır; ideoloji ise çalışma eyleminde maddileşir (Althusser, 2014a: 69-74). Bu nedenle Cordelia’nın topluma dayattığı ideolojiye inanan insanlar, toplumda egemen olan üretim ilişkilerinin yabancılaşma ve artı değer sömürsünden oluştuğunu, çelişkili bir biçimde çalıştıkça yoksullaştıklarını, devletin ise ideolojik ve baskı aygıtları aracılığıyla bu ilişkileri yeniden ürettiğini kavrayamaz. Böylelikle, Cordelia,

proletaryanın ideoloji aracılığıyla ikna edilerek aktif ve bilinçli bir sınıf mücadelesi vermesini hiç başlamadan engellemeye çalışır. Diğer taraftan, Cordelia'nın Lear'a vicdanı izin vermese de işleyişi devam ettirmesi gerektiğini belirtmesi, dayattığı ideolojinin kendisini de etkisi altına aldığını göstermektedir. İdeolojinin işleyişi gereği burjuvazinin kendisi ideolojiyle bilinçli ilişki sürdüremez. Bununla birlikte, Cordelia'nın dayattığı ideolojinin insanları işletmesi ve ikna edici olması için öncelikle kendisinin inanıyor olması gerekmektedir (Althusser, 2015: 287). Cordelia, ideoloji ve baskının birlikteliğiyle toplumu kontrol altında tutup sömürmeye çalıştığını değil, gerçekten de kurtarmaya çalıştığını inanır fakat Cordelia'nın inancı üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini engellemez aksine sermayedar ve yönetici olarak bulunduğu konumun gereğini "rahat" bir vicdanla yapmasını sağlar. Cordelia toplumun yabancılaşmasını yeniden üretirken toplumu özgürleştirdiğini düşündüğü için inancı pratikle çelişmektedir. Cordelia'nın çağrılarını tanımayan Lear, sessiz kalmayacağını belirtir ve Cordelia'dan insanların dinlemeye gelmesini engelleyebiliyorsa kendisinin engellemesini ister. Cordelia –sert baskı ve şiddet uygulamadan – insanları ikna edemediğini itiraf eder (Bond, 1994: 97-98). Bond'a göre, Lear, bu noktada Cordelia'dan daha güçlü olduğunu fark eder (Jones, 1980: 508). Bu nedenle Cordelia, Lear'ı baskı ile durdurmaya karar verir.

İdeolojik olarak özneleştirilip ikna edilmeyen Lear'ın Hukuk aygıtı tarafından engellenmesine karar verilir (Bond, 1994: 99). Lear'ın konuşmaları toplumda giderek ideolojiyi işlevsizleştirdiğinden ve Cordelia'nın egemen kılmaya çalıştığı ideoloji başarısız olduğundan Marangoz ve Cordelia baskı ve şiddet kullanarak egemenliklerini devam ettirmeye çalışırlar. Althusser gibi, Bond da ideolojinin nihai

olarak şiddete tabi olduğunu belirtir (Bond, 2014b: 3). Cordelia, Lear'a karşı şiddet kullanarak egemen kılmaya çalıştığı ideolojiye alan açar. Cordelia tarafından dayatılan ideoloji siyasal alanda Hukuk ve baskı aygıtı tarafından teminat altına alınır. Buna karşın, Lear, Cordelia'nın yargılama kararına karşı, hukukun topluma suçtan daha çok zarar verdiğini, egemen ahlakın şiddetin bir biçimi olduğunu söyleyerek Hukuk aygıtının çelişkili işleyişini vurgular (Bond, 1994: 99). Hukuk aygıtına göre, sömürü ilişkileri meşru olurken Lear gibi bu ilişkileri eleştiren ve değiştirmek isteyenler suçludur. Burjuvazi kendi sınıfının çıkarları için ifade özgürlüğüne sahipken, proletarya kendi sınıfının çıkarlarını ifade ettiğinde "suçlu" olur.

Lear toplumu bilinçlendirmeye dayalı verdiği mücadelesinin baskı aygıtı tarafından engellenmesi sonucunda sömürü ilişkilerinin ortadan kalkması için proletaryanın zorunlu olarak doğrudan egemen sınıfa karşı mücadeleye başlaması gerektiğinin bilincine ulaşır. Bu durum, Mezarcının Oğlu'nun hayaletinin ikinci kez öldürülmesiyle gösterilir. Hayalet, bireyci bir şekilde yalnızca Lear ile yaşamak istediği ve Lear'ı politik problemleri göz ardı etmeye yönlendirdiği için "tehlikeli" bir arkadaştır (Trussler, 1976: 24). Buna rağmen, hayalet, Lear'ın sınıf bilinci ve mücadele etme isteği karşısında etkili olamadığından ikinci kez ölür. Bu noktada Lear, ideolojinin etkisinden kurtulmuş ve değişim için doğrudan sisteme karşı eyleme geçmenin zorunlu olduğu bilincine ulaşmıştır. Bond'a göre bir insanın gerçek anlamda özgür olabilmesi için yalnız bedenlen değil zihnen de özgür olması gerekmektedir (Bond, 2013: 3). Bu bağlamda, Lear özgür bir Bond karakterine dönüşmüştür. Lear baskı aygıtı tarafından öldürülmeden önce eyleme geçer:

Çiftçinin Oğlu: Oo, tanıyorum seni. Ne yapıyorsun orda?

Çiftçinin Oğlu tabancayla nişan alır

Lear(Ellerine tükürür ve küreği alır): Eskisi gibi güçlü değilim. Ama yine de gücüm yeter bu dünyada bir iz bırakmaya.

Lear küreği toprağa saplar. Çiftçinin Oğlu ateş eder. Lear o an ölür ve aşağı düşer. Kürek toprağa saplı bir şekilde kalır. Bazı işçiler merakla Lear'ın cansız bedenine doğru gelir.

Çiftçinin Oğlu: Bırakın şunu. Götürecekler. Çıkın.

İşçiler çabuk ve düzenli bir şekilde giderler. İşçilerden birisi giderken arkasını dönüp bakar [...] (Bond, 1994: 101-102).

Lear politik bir şekilde ölmeyi seçerek proletaryanın mücadele etmesine yardımcı olmaya çalışır (Castillo, 1986: 80). Lear'ın bu tercihi belirleyen temel etmenlerden birisi Cordelia'nın sert baskı kullanmakta ısrarcı olmasıdır. Yabancılaşma ve yabancılaşmanın sert baskı ve şiddetle yeniden üretilmesi toplumun mücadele etmesine zemin hazırlar. Arendt bu konuyu şu şekilde açıklar: "İktidarın yerine şiddeti koymak zafer getirebilir, ama bunun bedeli çok yüksektir. Zira bu bedeli yalnızca yenilenler ödemez, muzaffer olanlar da iktidarlariyla öder bu bedeli" (Arendt, 2014: 64). Lear ise bu zemin üzerinde proletaryayı mücadeleye yönlendirmeye çalışır. Topluma yönelik konuşmalarıyla ideolojinin etkisini sarsan ve proletaryayı örgütlemek için zamanı kalmayan Lear, duvarda baskı aygıtı tarafından öldürülmeyi seçerek topluma duvarın mücadele edilirse ortadan kaldırılabilceğini göstermeyi amaçlar. Başka bir ifadeyle, Lear'ın duvarı yıkma girişimi topluma Cordelia'nın egemenliğinin ve üretim ilişkilerini gösteren duvarın sarsılmaz bir yapıdan oluşmadığını gösterir. Susan döndüğünde insanlara Lear'ın duvara zarar vermeyi başardığını ve duvarın yıkılmaz olmadığını anlatacağından Lear'ın politik eylemi proletaryanın mücadele etmek için motive olmasına ve örgütlenmesine

zemin hazırlayacaktır. Diğer taraftan, Lear'ın duvarı yıkma eylemi Cordelia için çalışan işçileri de etkilemiştir. İşçilerden birisi, Lear'ın cansız bedeninin olduğu yerden emir üzerine ayrılıp çalışmaya devam etmek için giderken arkasını dönüp Lear'a bakar. Lear'ın duvara zarar vermesi, işçilere de duvarın yıkılabileceği, üretim ilişkilerinin değiştirilebileceği ve sistemin sarsılmaz olmadığını göstererek toplumu mücadele etmeye yöneltir; devrimin olanaksız olmadığını gösterir. Cohn da Lear'ın öldürülmesiyle mücadelenin sona ermeyeceğini ve diğerlerinin yönetime karşı çıkabileceklerini belirtir (Cohn, 1976: 266). Lear'ın akılcı yollarla Cordelia'yı ikna edememesi ve sonrasındaki politik ölümü, proletaryanın çelişkileri ortadan kaldırmak ve sistemi değiştirmek için eyleme geçerek mücadele etmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir (Jones, 1980: 505). Bu sahne aynı zamanda Bond'un seyirciye, mücadelede kararlı olduğu takdirde politik sorunların üstesinden gelebileceğini de göstermektedir; Bond'a göre insan -mücadele etmesi koşuluyla- sistemi değiştirecek güce sahiptir (Bond&Loney, 1976: 37). Bu bağlamda Lear, adaletsiz ve baskıcı bir toplumda bilinç kazanıp sistemi akıl dışı olarak değerlendirerek ve akılcı ve özgür bir toplum için eyleme geçme cesaretini göstererek gerçek bir Bond kahramanı olur (Jones, 1980: 508). Lear, özgür bir toplumun olanaklı olduğunu, Cordelia-Marangoz egemenliğinin ve yabancılaşmayı yeniden üreten devletin yıkılabileceğini göstermek için ölür.

III. BÖLÜM

“Yaratık: Eğer sahnede olup bitenlere gerçek dünyada insanların asla izin vermeyeceğini düşünüyorsanız, geçmişi ve içinde bulunduğunuz çağı hiç bilmiyorsunuz demektir.”

Edward Bond, *Red, Black and Ignorant*

3.1. Sistem-Toplum Analizin Sahnelenmesi: *The Bundle*

The Bundle’ın uzamı doğrudan kapitalist bir toplum olmasa da kapitalist toplum ve kapitalist üretim ilişkilerini ele almaktadır. Boon’a göre, *The Bundle*, Bond’un başyapıtları arasında yer almasına rağmen hak ettiği değeri göremeyen bir oyundur (Boon, 1998: 130). *New Narrow Road to the Deep North* alt başlığıyla yayınlanan *The Bundle*, *Narrow Road to the Deep North* adlı oyunun yeniden yazımıdır. *Narrow Road to the Deep North* uzam olarak 17., 18. ve 19. yüzyıllar dolaylarında geçmektedir. Cohn, zaman olarak seçilen bu tarihlerin, aynı zamanda “batı” kapitalizminin ve özellikle Britanya emperyalizminin ortaya çıkış tarihleri olduğuna dikkat çeker (Cohn, 1995: 45). Benzer bir biçimde, *The Bundle* uzam olarak kapitalist Britanya’dan veya batılı toplumlardan uzakta 20. yüzyıl öncesi Asya’da yaşayan bir toplumda geçmektedir. Bond, sorunları, çelişkileri ve çözümü net bir

şekilde göstermek için seyirciyle oyun arasına mesafe koymanın gerekli olduğunu ve bunu sağlamak için de uzam olarak “Asya”yı seçtiğini ifade eder (akt. Hay&Roberts, 1978: 26). Bond, *The Bundle*’da nehir kıyısında yaşayan insanların yaşamının nehir tarafından yok edildiğine dikkat çeker; oyundaki nehrin, “fabrikalar”, “ofisler” ve sistemi temsil ettiğini belirtir (akt. Hay&Roberts, 1978: 26). Billingham’a göre de, *The Bundle* -genelde kapitalist toplumla ilgili olsa da – özellikle 20. yüzyılın sonlarındaki kapitalist toplumun politik ve toplumsal sorunlarını ele alarak onlara çözümler üretmeyi amaçlar (Billingham, 2014: 11). Oyunda üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi ele alınmaktadır.

The Bundle’da kapitalist toplumda insanların yaşamına egemen olan yabancılaşma, emek sömürsü ve yabancılaşmayı yeniden üreten devlet aygıtlarıyla birlikte mülksüzlerin bunlarla nasıl mücadele edebileceği gösterilmektedir. Başka bir ifadeyle, *The Bundle* insanların örgütlenerek kararlı bir şekilde mücadele edebileceğini ve devlet aygıtlarına rağmen devrimi gerçekleştirebileceğini gösteren bir oyundur. Bond’un önceki oyunlarında görülen “neden-sonuç” ilişkisinin yanı sıra *The Bundle*’da “sorun-çözüm” ilişkisi de belirgin bir biçimde görülmektedir (Spencer, 1992: 126). Örneğin, *Lear*’da yabancılaşmanın devam ettirilmesi sonucunda egemen sınıfın zenginleşip proletaryanın güçsüzleşmesi gibi olaylar neden sonuç ilişkisi içerisinde sunulur; oyunun sonunda Lear’ın bireysel mücadelesi ile mücadele etme zorunluluğu dışında net bir çözüme yer verilmez. Buna karşın *The Bundle*’da sorunlar farklı karakterler tarafından farklı bakış açılarıyla dile getirilir; Wang aracılığıyla sistem sorgulanarak eşitlikçi ve akılcı bir toplumu yaratacak devrimin gerçekleşmesi için eyleme geçip örgütlü bir şekilde mücadele edilmesi gerektiği

oyunun içinde gösterilir. Mücadeleye dayanan bu devrimci çözüm önerisi, nesnel koşullar altında tarihin yaratıcısını insan olarak belirleyen Marksist dünya görüşünü yansıtmaktadır (Spencer, 1992: 126). Bununla birlikte, *The Bundle* toplumdaki eşitsizlik ve çelişkiler ile insanın bunları değiştirme gücünü göstermesi bakımından Marksist dünya görüşünü yansıtmakta olup, toplumdaki yoksulluk sorununu ve ideolojik yeniden üretimi Marksist bir bakış açısıyla ele alır (Gritzner, 2015: 75-76). Devrimi gerçekleştirmek için insanın yeterli potansiyele sahip olduğunu vurgulayan *The Bundle*, sistemin sorunları karşısında Bond'un yazmış olduğu ilk "çözüm" oyunları arasında gösterilir (Mangan, 1998: 49). Billingham'a göre de, *The Bundle* siyasi ve toplumsal sorunlara, dolayısıyla çelişkilere çözüm getirmeyi amaçlar (Billingham, 2014: 11). Oyunun ilk bölümünde nesnel koşullar, sorunlar ve işçilerin içinde bulunduğu çelişkili varoluş ele alınırken, ikinci bölümünde çelişkilerin üstesinden nasıl gelinebileceği doğrudan, açıkça ve didaktik bir şekilde gösterilir. Bond *The Bundle*'da seyirciye, içinde bulunduğu koşulları, bu koşulları değiştirip değiştirmemek hususunda sahip olduğu seçenekleri ve akılcı bir toplumu inşa etmek için izleyebilecekleri yolu öğretmeyi amaçlar (Jones, 1979: 311). Bu nedenle "Sorun-Çözüm" şeklinde iki bölümden oluşan yapının altında diyalektik yöntemi içeren ve üç bölümden oluşan bir yapı vardır. Bunların ilkinde, seyirci şiddete ve yoksulluğa yol açan sosyal ve ekonomik koşulları izler; ikincisinde, Wang'ın yaşadıklarının ve koşulların etkisiyle değişim süreci ve sınıf bilincine ulaşması yer alır; üçüncüsünde ise, Wang'ın verdiği mücadelenin sonuçları yer alır (Spencer, 1992: 126-127). *The Bundle*'da devrimin nasıl başarılabileceği gösterilmektedir. Bu bağlamda Bond egemen ideolojinin içinde olan karakterlerin karşısına çelişkileri sorgulayan ve analiz eden

karakterleri çıkararak onlara sistemi analiz ettirir ve ideolojinin içinde olan bazı karakterlerin ideolojinin dışına çıkması üzerinden bilinçlenmenin mümkün olduğunu gösterir; böylelikle seyirciyi de sorgulamaya yönlendirir.

Bond *The Bundle*'da sistem-toplum üzerine yaptığı analizleri oyunlaştırmıştır. Bond'a göre sanat, toplumda var olan bir olayı, durumu veya insanların içinde bulunduğu koşulları yalnızca olduğu şekliyle göstermek değildir; sanat, söz konusu şeyi analiz ederek göstermektir. Bond bunu anlatmak için bir çiçeğin resmedilişini örnek verir; sanat çiçeğin resmedilerek gösterilmesi değil, çiçeğin nasıl gösterildiği, analiz edildiği ve yorumlanmasıdır (Bond, 1978: xv-xvi). Bu nedenle Bond, *The Bundle*'da "hikâye yerine analizi" oyunlaştırmayı tercih eder (Bond, 1978: xx). Bu analiz Marksist bakış açısına dayanmaktadır (Mangan, 1998: 50). Bu bağlamda, Bond'a göre, sahneler arasında birlik olmalıdır; bu birliğin temelinde neden sonuç ilişkisini gösteren analiz yer almaktadır. *The Bundle*'daki sahneler buna uygun bir şekilde yazılarak sıralanmıştır (Bond, 1978: xx). Oyundaki olaylar analizin bir parçasıdır. Olaylarda karakterlerin verdiği kararlarla birlikte, karakterlerin içinde bulunduğu toplumsal koşulların kararları üzerindeki etkisine de yer verilir. Aynı zamanda bu kararların sonucunda ödenen duygusal ve fiziksel bedeller de gösterilmektedir; sonraki sahnede ise tüm bunların neden olduğu sonuçlara yer verilir (Spencer, 1992: 127). Bond'un analizi oyunlaştırması ve bunu dikkat çekiçi bir biçimde oyuna yerleştirmesi, seyirciye oyunu nasıl analiz edeceğini öğretir (Jones, 1979: 312). Bond, *The Bundle*'ın Wang'ın hikâyesi olarak anlaşılmayacağını vurgulayarak oyunda "iyi", "kötü" ve diğer ahlaki kavramların toplumda çelişkili bir biçimde nasıl işlediğini gösterir. Bununla birlikte, insanın; teknoloji, doğa ve insanla

akılcı bir ilişki kurarak yaşaması durumunda söz konusu kavramların nasıl işleyecekleri gösterilmektedir (Bond, 1978: xviii). Örneğin, Bond'un analizini oyunlaştırılmasına verdiği örneklerden biri Wang'ın yedinci sahnede ağzından kan akarken yaptığı sistem eleştirisidir. Burada Wang egemen ahlakın çelişkilerine değinerek eşitlik için sınıfların ortadan kaldırılmasının gerekliliğini sembolik bir dille hem oyundaki karakterlere hem de seyirciye anlatır (Bond, 1978: xviii). Analizini oyunlaştırılıp bir karakter tarafından dile getirildiği anlarda, bir olay veya durum seyirci için bir karakter tarafından yorumlanır ve analiz edilir; akılcı bir toplumda olması gereken ahlaki değerler ile sömürü ilişkilerini yeniden üreten egemen değerler arasındaki fark gösterilir (Jones, 1979: 314). Bu nedenle analizin bir karakter tarafından ifade edildiği anlarda aynı zamanda ideolojinin insanları özneleştirerek üretim ilişkilerini devam ettirdiği ve bunun gerçekleşmediği durumda insanın akılcı ve özgür bir şekilde yaşayabileceği gösterilir. Bond'a göre, ideoloji insanın kendisini bilmesini, neyi niçin yaptığını, içinde bulunduğu koşulları ve dolayısıyla yabancılaşmayı anlamasını engeller (Bond, 2015: 13-14). Bond'a göre drama yalnızca teorik değil aynı zamanda pratik hayattan da neden-sonuç ilişkilerini göstererek seyircinin içinde bulunduğu koşulları anlamasına yardımcı olur; seyirciyi bilinçlendirir. Bu nedenle oyunlarda analize yer vererek seyirciyi ideolojinin dışına çıkarmayı amaçlar (Bond, 1978: xi-xii). Bond insanların sistemin sorunlarına çözüm üretecek güçte olduklarını vurgular; yazarların yalnızca sorunu dile getiren oyunlar değil, aynı zamanda sorunların çözümünü açık bir şekilde gösteren oyunlar yazmaları gerektiğini ve çözümün sosyalist bir toplumu amaçladığını belirtir (akt. Hay&Roberts, 1978: 75). Bu nedenle *The Bundle*'da ideolojinin içinde olan

karakterler ve ideolojinin dışına çıkan karakterler tarafından farklı bakış açıları dile getirilir; analiz aracılığıyla seyirciye sistemin sorunlarını nasıl çözebileceği gösterilir.

3.2. Sorunların Analiz Edilerek Sahnelenmesi: Yabancılaşma ve Yabancılaşmayı Yeniden Üreten Devlet Aygıtları

The Bundle insanların içinde bulunduğu koşulları ve insanların ideoloji tarafından egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda kendiliğinden işlediklerini gösteren bir sahne ile başlar. Aydınlanmayı arayan ve bu nedenle seyahate çıkmaya karar veren Şair Basho'nun karşıya geçmek için Feribotçu'nun yanına gelmesiyle oyun başlar. Basho, Toprak Sahibi'nin, kendisini bölgenin yargıcı olarak tayin etmek istediğini fakat öncelikle aydınlanmayı bulması gerektiği için teklifi reddettiğini anlatır. Bölgedeki köyleri yöneten ve bölgesinde egemen sınıfın lideri olan Toprak Sahibi zenginlik ve refah içerisinde yaşarken toplumun büyük bir kısmı yoksulluk içerisinde yaşamaktadır. İnsanlar bebeklerini büyütecek maddi güce sahip olmadıkları için çocuklarını, geçen yolcuların yardım edeceklerini umarak nehir kenarına bırakırlar. Feribotçu toplumun içinde bulunduğu durumu Basho'ya anlatırken belirli bir kişiden bahsetmez, "ebeveynler" veya "onlar" gibi çoğul özneler kullanır (Bond, 1978: 2). Bu durum toplumun büyük bir kısmının çocuklarına bakamayacak kadar maddi zorluklar içerisinde yaşayan işçilerden veya işsizlerden oluştuğuna işaret etmektedir. Aile ideolojisi tarafından işletilen insanlar içinde bulunduğu koşulları değiştirmek için mücadele etmek yerine Aile aygıtının

pratiklerine uygun bir şekilde davranıp insanın üretimi için “çocuklar” dünyaya getirmişlerdir. İşleyişin devam etmesi insanın üretilmesine bağlı olduğundan bu durum Aile aygıtının temel işlevini yerine getirdiğini göstermektedir (Marx, 2014: 18). Feribotçu’nun dile getirdiği ailelerin yoksul olmasının temel sebeplerinden birisi aile ideolojisinin çocuk yapma pratiğini devamlı yerine getirmeleridir. Bu durum mevcut nüfusun egemen sınıfın ihtiyaç duyduğu işçi sayısından fazla olmasıyla sonuçlanır. Marx’ın da dile getirdiği gibi, işçilerin sayısı ne kadar artarsa yoksulluk da o kadar yaygınlaşır, toplumun bir kısmı açlık ve yoksulluk içinde kalır (Marx, 2014: 18). Aile aygıtının pratiklerini yerine getiren öznel Toprak Sahibi’nin daha hızlı zenginleşmesini sağlarken kendilerinin ise daha hızlı bir şekilde yoksullaşmalarına neden olurlar. Dolayısıyla, Aile aygıtının pratikleri işçilerin çıkarı ile çelişmektedir. İşçilerin yanı sıra kendi üretim araçlarına sahip olup kendi hesabına çalışanlar da yoksulluk içerisinde yaşamaktadır. Bu durum, bot sahibi olan ve kendi emek gücünü kendisi için kullanan Feribotçu ile gösterilmektedir. Feribotçu bebeği bırakan aileler gibi kendilerinin de “yoksul” olduğunu ifade eder (Bond, 1978: 2). Bond, nehir kıyısına terk edilen bebek aracılığıyla işçilerin içinde bulunduğu koşulları anlamadan pasif bir şekilde yaşadıklarını göstermekle birlikte akıl dışı bir toplumda sanatın ve sanatçının yozlaştığına dikkat çeker.

Şair Basho’nun ideolojinin de etkisiyle terk edilen bebeğe yardım etmek yerine bireysel istekleri doğrultusunda hareket etmesi toplumun içinde bulunduğu koşulları görmezden gelen ve –istemedi de olsa- sistemin yeniden üretilmesine katkı sağlayan sanatçıları gösterir. Bond’a göre, 1850’li yıllardan itibaren tiyatro – istisnaların dışında- metalaşmış ve yozlaşmıştır. Bunun temel sebepleri arasında

tiyatronun toplumun sorunlarını içeren önemli ve ciddi meseleleri sahneye önemsiz ve basit meseleler gibi taşıması, insanların içinde bulunduğu koşulları anlamasına yardımcı olmaması ve sorunlara çözüm getirmemesi yer almaktadır (Bogdanov, 1996). Bununla birlikte Bond, insanların eşitlikçi bir toplumda yaşamak yerine bireysel amaçları için çalıştığını ve buna yönlendirildiklerini belirtir (Bogdanov, 1996). Basho kendi bireysel amacı olan aydınlanmayı keşfetmek için yolculuğa çıkar; bilgiyi toplumun sorunları için değil, bilginin kendisi için öğrenmek ister (Bond, 1978: 2). İşçilerin içinde bulunduğu koşullara eserlerinde yer vermeyen Basho, Feribotçu'nun ısrarına rağmen bebeği kurtarmayı reddeder (Bond, 1978: 2). Basho kararlarını ve eylemlerini ideolojik söylemlerle insanların vicdanında meşrulaştırmaya çalışır:

Basho: [...] Eğer çocuk yeterince büyük olsaydı, o zaman bohçamı taşıyabilirdi. Böylelikle, Tanrı'nın amacı da daha net olurdu. Fakat çocuk yolculuğumun başında beni geri döndürmek için konulmuş. Acaba bilge kapı eşliğini bile geçmeden geri dönecek mi? (Bond, 1978: 2).

Basho, bireysel isteklerini din ideolojisiyle birleştirerek Feribotçu'ya yaptığı bu açıklamada kendisini toplumun üzerinde konumlandırmaktadır. Basho'nun, çocuğun büyük olması durumunda kendisine hizmet etmesi için yanına alacağını dile getirmesi onun bireyci ve kendi çıkarlarını düşünen bir kişi olduğunu göstermektedir (Spencer, 1992: 127). Bu durum aynı zamanda insanın öteki insana yabacılaşmasına da örnektir. Basho çocuğu insan olarak değil, fayda sağlayabileceği bir varlık olarak görür; fakat çocuktan herhangi bir çıkar elde edemeyeceği için tereddüt etmeden çocuğu almayı reddeder. Basho verdiği kararı din ideolojisiyle hem kendi vicdanında hem de Feribotçu'nun vicdanında meşrulaştırır. Bireysel amacı olan seyahatiyle

Tanrı'nın ilgilendiğini belirterek kendi kararına "kutsal bir ideolojik" temel oluşturur. Bununla birlikte çocuğa, "sabırlı" bir insan olmasını öğrenmesi gerektiğini tavsiye eder (Bond, 1978: 3). Benzer bir biçimde Feribotçu geçiş ücreti talep ettiğinde de Basho azizlerden ücret talep etmesinin günah olduğunu belirterek ücret ödemeyi reddeder; maddi zorluklar karşısında acı çekmenin erdem olduğunu söyler (Bond, 1978: 1-2). Tüm bunlar Basho'nun toplumun içinde bulunduğu koşulları değiştirmek yerine itaatkâr olmayı ve ağır koşullara rağmen mücadele etmek yerine de pasif bir şekilde beklemeyi önerdiğini göstermektedir. Bu nedenle, Basho'nun ideolojik çözüm önerileri, çağrışı kabul eden insanları pasif ve itaatkâr bir şekilde yaşamaları için özneleştirir. Bu işleyişte özneleşen insanlar gerçekte ters bir ilişki kurarlar. Özneler mücadele ederek değil bekleyerek ve boyun eğerek sorunların düzeleceğine inanırlar. Bu nedenle, Basho'nun çağrısını tanıyıp özneleşen Feribotçu, Basho ayrıldıktan sonra bebeğe sabırlı olmanın önemli olduğunu belirterek çelişkiler karşısında boyun eğer (Bond, 1979: 3). Din ideolojisinin işlevlerinden biri de Feribotçu gibi, insanların sorunlarını sabr ederek çözebileceklerine inandırmaktır (Althusser, 2014a: 61). Feribotçu dinsel ideolojinin içinde olduğu için "beklemenin" çözüm olduğuna inanır. Diğer taraftan, ideolojinin içinde olan bir kişi ideolojinin dışında olduğuna inansa da ideoloji tarafından işletilmekte olduğu için Basho'nun kendisi de din ideolojisinin içindedir (Althusser, 2014a: 82). Bu durum ideoloji ve ideolojik aygıtların sanatı ve sanatçıyı da üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesine uygun bir biçimde işlettiğini göstermektedir. Bond bu soruna oyunun açılışında dikkat çekerek yazarların bilinçli olması gerektiğini gösterir. Bond'a göre yazarlar, sınıflı toplumun ortadan kaldırılması için verilen mücadelenin içinde yer almalıdır

(akt. Hay&Roberts, 1978: 75). Bond’a göre, Basho bu mücadelenin içinde yer almadığı için insanlıktan uzak, zorba bir siyasi lider gibi görülmelidir (Grecco, 1979: 683). Basho’ya benzer bir şekilde Feribotçu da ideolojilerden etkilenmiştir.

Feribotçu ideolojiyle işletildiği için kendisinin ve toplumun içinde bulunduğu koşulları anlamamasına rağmen yaşadığı “vicdan krizi” nedeniyle terk edilen çocuğu alır. Feribotçu aynı anda din, aile ve bireyciliği dayatan ideolojinin öznesidir. İdeolojiler insanları devamlı çağırarak özneleştirdiği için insanlar aynı anda birden fazla ideolojinin öznesi olabilirler (Althusser, 2014b: 129-130). Bununla birlikte, farklı ideolojiler tarafından aynı anda işletilen özne kendiliğinden işlemeye devam ederken ideolojilerin arasında kaldığı için “vicdan krizi” yaşayabilir (Althusser, 2014b: 139). Bu bağlamda, Feribotçu bebeği alıp almama hususuna öncelikle bireyci ideoloji ve aile ideolojisinin bakış açısıyla yaklaşır. Kendilerinin de yoksul olduğu için bebeği alması durumunda geçinemeyeceklerini belirterek bebeği almamaya karar verir (Bond, 1978: 3). Bu noktada, Aile aygıtının özneleştirmesi sonucunda özne bu aygıtın pratiklerinin yerine getirilmesi gerektiğine inandığı için Aile aygıtının öznesi olan Feribotçu bireyci davranarak kendisini ve eşini düşünür (Althusser, 2014b: 146). Bu nedenle Feribotçu öncelikle ailesinin daha fazla yoksullaşmaması için bebeği almak istemez. Bebeğin zengin bir ailenin çocuğu olması durumunda ailesinin kendisiyle ilgileneceğini fakat ailesi yoksul olduğu için onu bıraktığını belirten sözleriyle Feribotçu toplumun sınıflara ayrıldığını ve egemen sınıfın zengin olduğu, işçilerin ise yoksulluk içinde yaşadığı çelişkili toplum yapısını dile getirir. Buna karşın, bireyci ideoloji ve aile ideolojisi Feribotçu’nun çelişkilerin işleyişini kavramasını engellediği için Feribotçu yoksul insanların neden yoksul olduklarını anlayamaz,

içinde bulunduğu koşulları değiştirmek için mücadele etmek yerine eşini koruduğunu sanarak işleyişi devam ettirir (Bond, 1978: 3-4). Bu duruma din ideolojisi de kendi pratiğiyle etki eder. Dinsel ideolojiyle de işletilen Feribotçu, koşulları değiştirmek yerine sabırlı olmak gerektiğini, böylelikle Tanrı'nın insanlar için bir amacı olduğuna inanır (Bond, 1978: 3-4). Bu noktada Feribotçu Tanrı'ya inanıp sabrettiği, kendisini ve ailesini düşünerek bebeği reddettiği için yaptığının doğru olduğuna inanır. Her üç ideoloji de kendi dayatmasıyla Feribotçu'yu toplumdan koparıp bireyci yaşamında yalıtarak ve diğer insanlara yabancılaştırarak onun mücadele etmesini engeller. Althusser'in belirttiği gibi her bir DİA üretim ilişkilerinin işleyişine kendi pratikleriyle yardımcı olur (Althusser, 2014a: 60). Bu noktada ideolojinin Feribotçu'yu ve diğer insanları "işletiyor" olması Toprak Sahibi'nin kendi sınıf mücadelesinde başarılı olduğunu ve sömürü ilişkilerini gizlemeyi başardığını göstermektedir (Althusser, 2014b: 109). Buna karşın, Feribotçu'nun, çelişkileri anlamasını sağlayacak kadar şiddetli olmayan vicdan çatışması, bebeği almasını sağlar (Bond, 1978: 4-5). Feribotçu'nun bebeği almadan giderken, duyulan kuř sesi ile geri dönüp alması, vicdan krizine yol ačan duygusal yönünü sembolize eder (Spencer, 1992: 128). Bu durum, Feribotçu'nun bireyci ideolojinin ve aile ideolojisinin tamamen etkisi altında olmadığının göstermektedir.

Toprak Sahibi'nin egemenliğinde mülksüzlerin sayısı giderek artmaktadır. Bu durum oyunun ikinci sahnesinde gösterilmektedir. Aradan 14 yıl geçer ve Feribotçu sahip olduğu botu, vergi borçlarına karşılık vermek zorunda kalmıştır:

Wang: Bizim değil bot.

Feribotçu: Artık değil.

Wang: Niçin?

Feribotçu: Bot vergiye gitti (Bond, 1978: 5).

Kendi çalışma aracına sahip olan ve kendisi için çalışan Feribotçu ödeyemediği vergi borçlarının sonucunda çalışma aracını yitirerek mülksüzleşmiştir. Marx ve Engels de ara sınıfların çalışma araçlarını yitirerek mülksüzleşmelerinin kaçınılmaz olduğunu belirtirler (Marx&Engels, 2012: 50). Bu nedenle, Feribotçu çalışmaya ve kendi emeğine yabancılaşmıştır; iş ve ortaya çıkan değer artık kendisine ait değildir. Çalışmaya yabancılaştığı için Feribotçu makineleşmiştir, bu nedenle çalışma etkinliğinde bilincini kullanamaz, mekanik ve rutin bir şekilde kullandığı botun bir parçası gibi çalışır. Bu nedenle Feribotçu'nun çalışma etkinliği boyunca iş aletleriyle kurduğu ilişki terstir. Marx'a göre de, yabancı çalışma koşulları altında çalışan bir işçi, bilinçli etkinlik gerçekleştiremez, üretim aracının bilinçli bir eklentisi şeklinde hareket eder (Marx, 1973: 620). Buna karşın, insan aslında bilinçli ve özgür bir şekilde çalışabilen bir varlıktır fakat yabancılaşmış emek bu çalışmayı tersine çevirir (Marx, 2014: 81). Bu nedenle Feribotçu'nun çalışma etkinliği aynı zamanda insanın doğal ve türsel varlığıyla da çelişmektedir. Kendisine yabancılaşan Feribotçu bu noktadan itibaren çalıştıkça yoksullaşır; onun güçsüzlüğü ve yoksulluğu Toprak Sahibi'nin zenginliği olur. Bu nedenle Feribotçu'nun çalışma etkinliği refahı ve mutluluğu ile çelişmektedir. Kapitalist sistemde, çalışma etkinliği işçinin bireysel "sefaleti"ni artırdığı için Feribotçu'nun yoksulluğunun temelinde yabancılaşma ve özel mülkiyet vardır (Lafargue, 2014: 24). Bu süreçte, Feribotçu'nun evrimine uygun bir şekilde özgür ve bilinçli üretim yapabilme yeteneği, niteliklerini kaybederek

varoluşunun aracına dönüşmüştür; dolayısıyla Feribotçu özgürlüğünü ve yaratıcılığını yitirerek Toprak Sahibi için artı değer üreten bir makineye dönüşmüştür. Daha önce de belirtildiği üzere, emeğe yabancılaşmada insanın özgür etkinliğinin kısıtlanarak fiziksel varoluşunun aracına indirgenmesi kaçınılmazdır (Marx, 2014: 82). Bu sahnede dikkat çeken önemli noktalardan birisi ise, yoksulluk, emek sömürüsü ve toplumun çelişkili var oluşu karşısında insanın beklemesiyle çözümün gelmeyeceğidir. Birinci sahnede toplumun zenginler ve yoksullardan oluşması ve insanların giderek yoksullaşması karşısında “beklemeyi” ve “sabırlı olmayı” öğütleyen Feribotçu’nun içinde bulunduğu koşul 14 yıl sonra daha kötüleşmiştir. Bond’a göre, çelişkiler ve sorunlar karşısında durumu kabullenmek sorunları çözmez (akt. Cartelli, 2002: 160). Diğer taraftan, Wang’ın bilinçlenme süreci Feribotçu ile yaptığı sorgulayıcı diyaloglarla başlar. Bu diyaloglar aynı zamanda seyirciye, yoksulluğa neden olan toplumsal ve ekonomik koşulları gösterir (Spencer, 1992: 126). Böylelikle hem Wang ve arkadaşlarının vereceği mücadelenin nesnel koşulları sahneye taşınır hem de seyircinin şiddet de içeren mücadelenin gerekli olduğunu düşünmesine zemin hazırlanır. Egemen sınıf vergiler aracılığıyla, aynı zamanda ara sınıfları da sömürür. Buna rağmen Toprak Sahibi, toplumu ideolojiyle işletmeyi başarmaktadır.

Siyasal DİA toplumun güvenliği için en ideal sistemin Toprak Sahibi yönetiminde mevcut sistem olduğuna toplumu ikna ederek insanların bilincinde sistemi yeniden üretilmesini sağlar:

Wang (Kısa bir sessizlik): [...] Vergi ne demek?

Feribotçu: Vergi ülkenin iyi yönetilmesinin teminatıdır.

[...]

Feribotçu (Kısa bir sessizlik): Açıklamaya çalışayım. [...] Bota iki tane çam yarması bindi. [...] Nehrin ortasında gülerek dediler ki: “Hâsılatı bize ver”. Ben de dedim ki: “Çocuklar, bu hafta yalnızca siz bindiniz ve şu ana kadar bana hiçbir şey vermediniz”. Bunun üzerine, hem sinirlendikleri için hem de eğlence olsun diye “hadi botu batıralım” dediler. Ben “çocuklar, bu bot Toprak Sahibi’nin botu” dediğim an tavırları hemen değişti. Eğer bot benim olsaydı, batıracaklardı [...] İşte vergi budur” (Bond, 1978: 5-6).

Feribotçu’nun görüşleri Siyasal aygıtın insanları nasıl özneleştirdiğini örneklemektedir. Althusser’in vurguladığı gibi, Siyasal aygıt, bireyi devletin siyasal ideolojisi içinde tutarak çelişkileri gizler (Althusser, 2014a: 60-61). Bond da benzer biçimde, sistemin iddia ettiği gibi insanın özgür olmadığını belirtir; diktatörlükte – sınıfsal bağlamda- insanın düşmanını tanıdığına fakat kapitalist toplumda düşmanın siyasal sistem ve politikacılar tarafından gizlendiğine dikkat çeker (Bond, 2001: 114). Siyasal ideolojinin içinde olan Feribotçu kendisinin mülksüzleşerek daha yoksullaştığını ve çalıştıkça Toprak Sahibi’ni zenginleştirdiğini kavrayamaz. Bununla birlikte, Feribotçu, bota binenlerle arasında sistemin neden olduğu yabancı ve bireyciliği dayatan bir ilişki kurulduğunu da anlayamaz. Siyasal ideolojinin öznesi olduğu için Feribotçu kendisinin üretim araçlarına sahip olmamasının, Toprak Sahibi’nin ise botun sahibi olmasının kendi yararına olduğuna inanır. Devletin egemen sınıfın egemenliğini yeniden üreten ideolojik ve baskı aygıtının merkezi olduğunu göremediği için ülkeyi birisinin yönetmesi gerektiğine ve bunun için de vergi vermenin gerekli olduğuna inanır. Siyasal ideoloji Feribotçu’nun, toplumun büyük bir kısmının çelişkili bir şekilde çalıştıkça yoksullaştığını ve yabancılaşmanın giderek tüm toplumda egemen olduğunu kavramasını engeller; ülkenin “iyi”

yönetilmesi için mevcut koşullara itaat etmenin gerekli olduğuna onu ikna eder. Althusser'in dikkat çektiği üzere, siyasal ideoloji, işlettiği insanı toplumun genel çıkarı için çalışmanın önemli olduğuna inandırdığından Feribotçu, üretim ilişkilerini sömürü ilişkileri olarak görmez (Althusser, 2014b: 136). Buna karşın, egemen sınıf halkın refahı için değil, devlet aygıtlarının işlemesi için "halkın sırtına her türden vergiler" yükler (Boguslavski vd., 2012: 272). Bu nedenle, siyasal ideoloji Feribotçu'nun gerçekte çelişen bir ilişki kurmasına yol açar. Feribotçu çalıştıkça ve vergi ödedikçe, egemen sınıfı zenginleştirdiğini değil, kendisinin güvenliğini sağladığına inanır. Böylelikle çelişkiler ideoloji sayesinde "tutarlı" bir görünüm kazanır. Hukuk aygıtı ise doğayı Toprak Sahibi'nin kontrolüne sunar.

Hukuk aygıtı işçilerin açlık sınırında yaşadığı, Toprak Sahibi'nin ise üretim araçlarının ve doğanın mülkiyetine sahip olduğu çelişkili toplum yapısını "meşru" kabul eder:

Wang: Balıklar kimin?

Feribotçu: Ne balığı?

Wang: Niçin geceleri balık tutuyoruz?

Feribotçu: Toprak Sahibi, nehrin ve balıkların sahibidir. Balık tutmak için ruhsat çıkaracak paramız yoktur.

Wang: Öyleyse balıkları çalışıyoruz.

Feribotçu (Kısa ara): Açıklamaya çalışayım. Toprak Sahibi botun, nehrin ve balığın sahibidir. Bizim de sahibimiz olduğunu düşünebilirsin – yaşamamız için gereken her şeyin sahibi. Karşılığında bizi güvende tutuyor. [...] Eğer Toprak Sahibi bizi hırsızlardan korumasaydı, hırsızlar bacadan girer ağzındaki lokmayı bile çalarlardı! Biz onun malıyız. Bizimle ilgilenmesi kendi çıkarına (Bond, 1978: 6).

Feribotçu bütün gün çalışmasına rağmen kendisinin ve ailesinin geçim ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Doğa ise Hukuk aygıtı tarafından Toprak Sahibi'nin mülkiyetinde olduğu için Feribotçu özgürce çalışamaz; böylece Hukuk aygıtı türsel varlığına ve doğal çalışma etkinliğine yabancılaşmayı yeniden üretir. Bu nedenle Hukuk aygıtı kurallar ve gerektiğinde şiddetle insanı doğasına uygun olmayan çalışma koşulları altında çalışmaya mahkûm eder. Marx'ın da belirttiği gibi, doğa insanın inorganik bedenidir ve insan – türü ve doğası gereği- doğada özgürce çalışıp doğayı dönüştürerek yaşamını devam ettirir (Marx, 2014: 80). Hukuk aygıtı ise insanın bu özgürlüğünü elinden alıp Toprak Sahibi'nin kontrolüne verir. İnsanın doğada üretim etkinliği yapabilmesi, Toprak Sahibi'nin kontrol ettiği Hukuk aygıtından para karşılığı izin almasına bağlıdır. Böylelikle Hukuk, egemen sınıfa hem doğanın kullanımını sunar hem de henüz çalışma etkinliği gerçekleşmeden önce çalışma izni adı altında doğrudan kendisine çalışmayan insanı da sömürme olanağı verir. İnsanın güvende olması için Toprak Sahibi'nin yönetimde olması gerektiğini ve üretim araçlarının onun mülkiyetinde olması gerektiğini dayatan Siyasal DİA ise bunları meşru ve yasal olarak kabul eden Hukuki DİA'nın işleyişine mevcut sistemin ideal sistem olduğunu dayatarak kendi ideolojisi ve pratikleriyle yardımcı olur. Althusser'e göre de, DİA'ların birbirinden farklı pratikleri olmasına rağmen işleyişte hedefleri üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlamaktır (Althusser, 2014a: 60). Feribotçu DİA'ların dayattığı ideolojilerin etkisinden kurtulamadığı için çalışmasına rağmen yiyecek ihtiyacını dahi karşılayamadığı çelişkili var oluşunu aşmak için sınıf mücadelesi vermek yerine, balık “çalarak” hayatta kalmaya çalışır. Feribotçu tamamen egemen ideoloji tarafından işletilseydi, Hukuk aygıtının “çalmak” olarak

nitelendirdiği balık tutma eylemini gerçekleştirmezdi. Bu durum Feribotçu'nun –ve toplumun- ideolojiyle “kusursuz” bir şekilde işletilmediğini de göstermektedir. Fakat Feribotçu yan ideoloji üreterek ideolojiden çıkıp sınıf bilincine ulaşamaz, kendilerinin de zaten Toprak Sahibi'nin “mal”ı olduğunu düşünerek vicdanını rahatlatır. Diğer taraftan, eleştirel bir bakış açısı geliştirmeye başlayan Wang durumun çeliştiğinin farkında olduğu için aslında yaptıklarının “çalma” olmadığını düşünür. Wang'a göre, vergi ödemek için hayatta kalmak gerekir, hayatta kalmak içinde “çalmak” zorunda olduklarından aslında balık tutmak çalmak değildir (Bond, 1978: 6). Bu sahne Wang'ın toplumun adil olmadığını farkına varmaya başladığını göstermektedir. Bu noktada Wang, toplumun akıl dışı olduğunu ve eşitlikçi bir toplum için mücadele edilmesi gerektiğini öğreneceği sürecin başındadır. Bond, Feribotçu ile ideolojinin ve onun dayattığı egemen ahlakın sömürü ilişkilerini insanın bilincine nasıl yansıttığını, Wang aracılığıyla da ideolojinin içinden çıkmak için sorgulamanın önemini gösterir. Hukuk aygıtının pratiklerinin bu şekilde işleminde baskı görevlileri kullanılır.

İdeolojik olarak ikna edilmeme ihtimaline karşı, Toprak Sahibi baskı aygıtını kullanarak işleyişi teminat altına alır ve bekçiler aracılığıyla nehrin kontrol edilmesini sağlar. Seyahatinden dönen Basho'nun, Feribotçu'dan balık aldığını düşünen ve Hukuk aygıtının kurallarının uygulanmasını gerektiğinde şiddet kullanarak sağlamakla görevli olan bekçiler, Basho'nun yargıç olarak görevlendirildiğini öğrendikleri an sert davranışlarına son verirler (Bond, 1978: 9-10). Bu noktadan itibaren Basho aktif bir şekilde şiddet uygulayan baskı görevlisi olur (Innes, 2002: 157). İşçinin emek gücünden sömürülen artı değer ve vergilerle kaynak yaratılan

baskı aygıtı ve hukuk Basho'nun yönetimindedir. Bu aygıtlar toplumda eşitliği sağlamak için değil, sömürü ilişkilerinin devam ettirilmesi için kullanılır.

Feribotçu ve diğer işçilerin yarattığı artı değere karşılıksız el koyan Toprak Sahibi işçi sınıfının önemli bir kısmı olan “ev kadınları”nın emeğini ise hiçbir ücret ödemedi ele geçirir. Başka bir ifadeyle, Feribotçu çalışma etkinliğinde ücret elde eder fakat yarattığı artı değeri hiçbir karşılık almadan Toprak Sahibi'ne kaptırır. Feribotçu'nun eşinin evde gerçekleşen çalışma etkinliği ise sistemde çelişkili bir biçimde çalışma olarak değerlendirilmez. Fakat “ev kadınları”nın çalışma etkinliği sistemin işleyişi için belirleyici bir etkiye sahiptir. Ev kadınları insanın üretimini gerçekleştirerek büyük bir emek sarf etmelerine rağmen bu emek ücretlendirilmez (Savran, 2014: 28). Oyunda bu durum çocukları olmamasına rağmen Wang'ı çocuğu olarak kabul eden ve onu büyüten Eş ile gösterilir. Bununla birlikte, Feribotçu uzun süre çalıştığı için ev işlerini Eş – Eş'in uzun süre çalışması durumunda ise Feribotçu üstlenmek zorunda kalacaktır- üstlenir. Aile aygıtı içinde harcanan ve işçinin yeniden üretilmesinde belirleyici bir etkide yardımcı olan bu emek Toprak Sahibi tarafından ücretlendirilmez. Kapitalist sistem, evdeki emekçi kadını “ev kadını” olarak değerlendirir, onun emeğini etkin olarak değerlendirmez; böylelikle cinsiyetçiliği kurumsallaştırır (Wallerstein, 2012: 26). İdeolojinin etkisiyle, kadının yaptığı ev işleri Aile aygıtının pratikleri olarak yapılması gereken “doğal” işler şeklinde bir görünüm elde eder. Feribotçu ve Eş gibi bu ideolojinin içinde olanlar ideolojinin işleyişi gereği bu pratikleri sömürü ilişkileri olarak değil, “doğal” yaşam şeklinde algırlar; işleyişle çelişen bir ilişki kurarlar (Althusser, 2014a: 82). İşçinin aldığı ücrette emeğin gerçek değeri olmadığı için Feribotçu'ya ödenen ücrette kendisinin yeniden üretilmesini

sağlar (Althusser, 2005: 59). Böylelikle, Toprak Sahibi Feribotçu'nun yarattığı artı değerın yanı sıra Eş'in de emek gücünü dolaylı yoldan sömürür. Eş ev işlerini üstlenmediği zaman Feribotçu Toprak Sahibi'nin istediği gibi uzun saatler çalışamayacağı için Eş'in evde harcadığı emek gücü aslında Toprak Sahibi'ne artı emek süresini uzatma olanağı yaratır. Bu nedenle tüm aile çalışmasına rağmen çalışmanın amacıyla çelişen bir biçimde daha da yoksullaşırlar. Eş'in ve Feribotçu'nun çalışmasına rağmen yiyeceklerini dahi temin edememeleri Feribotçu'nun eşi için gizlice balık tutmaya çalışmasıyla vurgulanır (Bond, 1978: 6). Eş'in özel bir isminin olmaması, söz konusu sömürü ilişkilerinin ve çelişkili yaşamın diğer insanlar için de geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Üçüncü sahnede yabancılaşmanın egemen olduğu üretim ilişkileri, sınıflı toplum yapısı ve nesneleşmiş emeğin insanın karşısına güç olarak çıkıp insanları yönetmesi gösterilir. Nehir sel sonucu taşıdığı için insanlar yaşam alanlarından kaçarak tepelere sığınmış, altı gündür suların dinmesini beklemektedirler. Birlikte bekleyen Feribotçu, Wang, Eş, Lu, Pu-Toi, Yaşlı Adam ve Yaşlı Kadın yoksul ve sömürülen insanlardan oluştuğu için toplumdaki sömürülen mülksüzleri temsil etmektedir (Jones, 1979: 323). Diğer tepelerde yardım bekleyen insanların varlıkları da yardım çığlıklarıyla seyirciye duyurularak sorunun yalnızca sahnedeki insanları ilgilendirmediği, toplumsal bir sorun olduğu vurgulanmaktadır (Bond, 1978: 12-21). Toplumu sömüren sınıf ise, nehrin doğal gücünü kendi çıkarı için kullanan, tahliye kanalları veya nehir seti yapmak yerine nehrin taşmasını kullanarak kendisini insanlara kurtarıcı gibi gösteren ve karşılığında insanları sömüren, nehrin kontrolünü elinde tutan Toprak Sahibi aracılığıyla gösterilir. Bond'un da belirttiği gibi, Nehir

kapitalist üretim ilişkilerini ve özel mülkiyeti gösteren bir metafordur (akt. Hay&Roberts, 1978: 26). Bu bakımdan nehir, üretim araçlarının toplumun yerine kişinin özel mülkiyetinde olduğu ve toplumun büyük bir kısmının yaşamak için mülk sahibine çalıştığı çelişkili kapitalist üretim ilişkilerini de göstermektedir. Bu bağlamda, işçiler nehri özgür bir şekilde kullanıp tahliye kanalları açamaz veya nehir seti yapamaz, nehri istediği gibi kullanamaz. Bu durum doğada özgürce çalışıp dönüştürerek yaşamını üreten insanın doğal yaşamına yabancılaştığını göstermektedir. Sermayenin aşkın bir güç olarak kapitalistin kontrolünde olması gibi, nehir de toplumun karşısına aşkın bir güç olarak çıkar ve yalnızca Toprak Sahibi'ni zenginleştirir. Nehir insanların üzerinde çalışarak yaşamını zenginleştireceği yer değil, insanları Toprak Sahibi'nin egemenliği altına iten sermaye olarak aşkın bir güç şeklinde insanın karşısındadır. Böylelikle, mülksüzler yoksulluk içinde yaşarken Toprak Sahibi büyük bir evde nehrin neden olduğu sorunlardan etkilenmeden yaşar (Bond, 1978: 13). Bu işleyişte insanlar arasındaki ilişki de şeyler arasındaki ilişkiye dönüşür.

Toprak Sahibi'nin egemenliği altında özel mülkiyete dayalı üretim ilişkilerinde yabancılaşma yaşama yayılır; insanlar arasındaki ilişkileri nesneleşmiş emek yönetir. Yabancılaşmanın aşılamadığı bir toplumda "insanlar birbirleriyle ilişkiye ancak ürünlerin [...] paranın aracılığıyla girer" (Lefebvre, 2006: 63). "Bu toplumda para, insanların içinde kendi yabancılaşmış varlıklarına taptıkları gerçek Tanrıdır" (Cornu, 2011: 246). Toprak Sahibi için çalışan bekçiler tepeye sığınan insanları yalnızca para veya değerli eşya karşılığında kurtarır. Örneğin, Yaşlı Adam ve Yaşlı Kadın bekçilerin botuna binmek için para ve eşyalarını verirler (Bond, 1978: 15). Kung Tu ise istenilen

bedeli nakit ödediği için bekçiler onu saygıyla bota kabul eder ve “ödeme” yaptığı için sandalyede oturturlar (Bond, 1978: 16-17). Bu işleyişte insanlar birbirine yabancılaşmıştır. Bekçiler için yardım bekleyenler para kazanabilecekleri insanlardır; onlar içinse bekçiler para karşılığı kendilerini kurtaracak görevlilerdir. Bekçiler ile insanlar arasındaki ilişkiyi insanın nesneleşmiş emeği olan eşyalar ve para yönetir. Kung Tu’nun insani olarak bir değeri yoktur, parası olduğu için saygıdeğer biri olarak kabul edilir; Kung Tu ise bu nedenle kendisini güvende hisseder ve diğer insanlara duyarsız olmayı seçerek ödemeyi yaptığı için gitmeleri gerektiğini belirtir. Kung Tu ile diğerleri arasında yabancı bir ilişki olduğu için Kung Tu parası olmasına rağmen diğerleri için ödeme yapmaz. Kung Tu aracılığıyla bireyci ideolojinin içinde olup yalnızca kendi çıkarını düşünen insan gösterilerek, bu ideolojinin toplumsal sorunlara çözüm getiremediği vurgulanır (Bond, 1978: 17-18). Çelişkili bir biçimde, nesneleşmiş emek kendi sahibinden daha değerli olduğu için insanın karşısına bir güç olarak çıkar ve insanlar arasındaki ilişkileri belirler. Bu nedenle Feribotçu ve diğerleri kendi emek ürünlerini kontrol edemezken nesneleşmiş emek tarafından yönetilirler; kendilerine ve topluma yabancılaşırlar. Bunların sonucunda çalışırken Toprak Sahibi tarafından sömürülen işçiler yaşamak için çalışma dışında da sömürülmeyi kabul etmek zorundadır. Bekçilerin istediği miktarı ödeyemeyenler bota binemez. Daha önce de vurgulandığı üzere, özel mülkiyetin olduğu sistemde insanın ihtiyaçlarını karşılamasının koşulu çalışması değil, mülk ve para sahibi olmasıdır (Marx, 2014: 150-151). Bu nedenle bekçiler, insanların içinde bulunduğu koşulları dikkate almazlar. Feribotçu ödeme yapamadığı için daha önce kendisinin olan bota binemez (Bond, 1978: 17).

Hukuk aygıtı kanunlarla ve sözleşmelerle Toprak Sahibi'nin insanları sömürmesine kendi pratikleriyle yardımcı olur. Bekçiler, Wang'ın bir avukatın hazırlayacağı ve 10 yıl bedelsiz Toprak Sahibi'ne çalışacağını gösteren sözleşmeyi kabul etmesi karşılığında Feribotçu, Eş ve kendisini kurtarmayı teklif ederler (Bond, 1978: 18). Bekçiler görünürde sözleşmeyi “zorla” imzalatmadıkları için Wang teklifi kabul edip etmeme hususunda özgür gibi görünmektedir. Fakat bu özgürlük yanıltıcı ve özgürlük kavramının kendisiyle çelişmektedir. Wang ya teklifi reddedip ailesiyle birlikte ölmeyi bekleyecektir ya da yaşamının 10 yılını gözden çıkararak hayatta kalmayı başarabilecektir. Böylelikle Wang, oyunun başında Feribotçu'nun kendisini kurtarıp kurtarmama hususunda yaşadığı ikilemin bir benzerini yaşar. Wang'ın hayatı oyunun başında Feribotçu'ya bağlıyken bu noktada ise Feribotçu ve Eş'in hayatı Wang'ın tercihiyle bağlıdır. Bu durum aynı zamanda “özgür” işçi ile kapitalist arasındaki iş sözleşmesinde kapitalistin avantajlı olduğunu da göstermektedir. Bu süreçte, Marx'ın da dikkat çektiği üzere, kapitalist sermayesi olan taraf olduğu için işçi olmadan da bir süre yaşayabilir fakat işçi kapitalist olmadan yaşayamaz (Marx, 2014: 17). Bu nedenle, iki yıllık çalışmayı öneren ve köle olmadığını dile getiren Wang, sonunda dokuz yılı kabul etmek zorunda kalır (Bond, 1978: 21). Bu pazarlık sürecinde Bond, akıldışı ve adaletsiz bir toplumda “doğru” kararı vermenin zorluğunu gösterir (Jones, 1979: 324). Diğer tepelerden gelen yardım çılgınlıklarıyla sorunun yalnızca Wang'ın değil, tüm toplumun olduğu vurgulanır. Uzun bir pazarlık sonucu, seyirci Wang'ın içinde bulunduğu koşullar hakkında düşünmeye zorlanır (Jones, 1979: 324-325). Wang'ın, bekçiler giderken, tekliflerini kabul ettiğini “beni satın alın” şeklinde ifade etmesi buna yardımcı olur (Bond, 1978: 21). Wang, alınıp

satılan bir nesne gibi, meta ile aynı koşullar içinde olduğundan onun içinde bulunduğu durum insani varoluş ile çelişmektedir. Satın alınan Wang, henüz çalışmaya başlamadan yarattığı artı değeri kaybetmiştir. Hukuk aygıtına göre, Toprak Sahibi ile Wang arasında yapılan bu sözleşme karşılıklı rızaya dayanmakta olup yasaldir (Bond, 1978: 18). Althusser'in belirttiği gibi, vurgulandığı üzere, Hukuk'un işlevlerinden biri çalışmanın işleyişini düzenlemektir (Althusser, 2014b: 139). Bu nedenle, Hukuk aygıtı Wang'ın özgür bir şekilde sözleşmeyi onayladığını kabul eder ve dokuz yıl boyunca hiç ücret almadan Toprak Sahibi için çalışmasını "yasal" olarak düzenler; Toprak Sahibi'nin sistemi işletmesini "özgürlükçü" bir görünüm altında meşrulaştırır; sömürü ilişkilerini gizler. Wang bu işleyişi ve insanların insan olarak değerinin olmadığı adil olmayan bir toplumda yaşadığını fark etmeye başladığı için öncelikle bekçilere direnmeye çalışır, uzun süren bir ikilemin sonrasında ise ölmek için adil olmayan teklifi kabul eder (Jones, 1979: 325).

Dördüncü sahne Wang'ın ailesinin kurtarılmasının karşılığı olarak dokuz yıllık köleliğinin son günü ile başlar. Bu sahnede gösterilen ilk nokta Hukuk aygıtının üretim ilişkilerini Toprak Sahibi'nin çıkarları doğrultusunda düzenlemesidir. Yargıç olarak görevlendirilen ve sınıfsal konum bakımından egemen sınıfa dâhil olan Basho mülksüzlerin çalıştıkça yoksullaşan çelişkili varoluşu ve sorunlarını göz ardı ederek egemen sınıfın egemenliğini yeniden üretecek biçimde yönetmektedir. Bunun karşılığında refah içinde yaşayan Basho'ya Wang dokuz yıl boyunca hizmetçi olarak Toprak Sahibi tarafından görevlendirilmiştir. Toplumun büyük bir kısmı yoksulluk içinde yaşarken ve bebekler nehir kenarına bırakılırken, Basho hem bu sorunları görmezden gelerek şiirler yazmaya devam etmektedir hem de bir yargıç olarak

işleyişi meşru ve “doğal” görmektedir (Bond, 1978: 22-25). Basho’nun şiirleri Kültürel DİA kapsamında değerlendirilebilir. Althusser’in de ifade ettiği gibi, Kültürel aygıt insanlara alçak gönüllü veya itaatkâr olmak gibi dayatmalarla sistemin işleyişine yardımcı olan ideolojileri topluma ulaştırır (Althusser, 2014a: 61). Basho’nun şiirleri de insanın kendisini bekleyen sondan kaçamayacağına vurgu yaparak, zengin ve fakir arasındaki çelişkilerin doğal olduğunu ve değişecekse bunun kendiliğinden olacağını topluma dayatarak onları sabırlı olmaya yöneltir (Bond, 1978: 24). Dahası, Basho, insanların cahil bir biçimde hayatlarına devam etmeleri gerektiğini ve bunun havaya atılan bir taşın yere düşmesi gibi doğal olduğunu belirtir; kararlarının tanrısal bir amaç doğrultusunda verildiğini dayatarak din ideolojisiyle hem kendisini hem de Wang’ı doğru olanı yaptığına ikna etmeye çalışır. Basho yönetimin yanında yer aldığı için onun ideolojik söylemleri aynı zamanda egemen sınıfın mülksüzleri yoksul ve çelişkili varoluş içinde tutmak için kullandığı ideolojiyi göstermektedir.

Dördüncü sahnede, yoksulluğu ve yabancılaşmayı aşmak için Bond analize yer vererek hem Wang’ı hem de seyirciyi devrime giden süreçte hazırlar. Wang, Basho için mahkemede çalışırken toplumun sorunlarına doğrudan tanık olmuş ve toplumun içinde bulunduğu koşulları daha iyi anlamıştır. Bu süreçte, Wang gündelik hayatı gözlemlene ve sorgulama olanağı elde etmiştir (Spencer, 1992: 131). Bununla birlikte Wang, işe yabancılaşmış bir şekilde çalıştığı için, insanın çalıştıkça yoksullaştığını ve egemen sınıfın zenginleştiğini yaşayarak öğrenmiştir. Bunların sonucunda devrimin gerekliliğinin bilincine ulaşan Wang dokuz yıl boyunca sistemi nasıl değiştirebileceğini planlamıştır (Bond, 1978: 28). Bu nedenle Wang, Basho’nun

yanında kalıp refah içinde yaşamayı tereddütsüz bir şekilde reddeder (Bond, 1978: 23-25). Analiz ise Wang'ın Basho'dan ayrılacağı an nehir kenarına bırakılan bebek karşısında yaşadığı ikileme sahneye taşınır. Bebeği almayı reddeden Basho, Wang'ı yanında tutmak için bebeği kullanır; Wang'ın kalması durumunda alabileceğini belirtir. Böylelikle, egemen sınıfın toplumun sorunlarına duyarsız olup, bireysel çıkarlarını gözettiği tekrar vurgulanır. Diğer taraftan, toplumun büyük bir kısmı ideoloji ve baskının birliğiyle egemen sınıfın istediği gibi işlemeye devam etmektedir. İşçiler Aile ideolojisinin gereğince çocuk yapmaya devam edip, mücadele etmek yerine "beklemektedir". Mülksüzlerin bu şekilde işleyişi Kadın aracılığıyla sahneye taşınır; Kadın, çok yoksul oldukları ve yiyecek dahi temin edemedikleri için çocuklarından birisini nehir kenarına bırakmaya karar vermiştir (Bond, 1978: 27). Kadın, çelişkiler ve sorunlar karşısında, kendi yaşamını seçmediğini ve artık sorgulamayı bıraktığını belirtir (Bond, 1978: 28). Toplumdaki işçileri simgeleyen Kadın, işçilerin ideolojik dayatmalar ve şiddet sebebiyle koşulları kabullendiğini ve Toprak Sahibi'nin egemenliğini yeniden üretecek bir biçimde işlediğini göstermektedir. Aile ideolojisinin içinde olan Kadın mücadele etmek yerine çocuklar yaparak işçinin yeniden üretimini sağlamaktadır. Bununla birlikte Kadın, eşi ve çocukları için hayatta kalması gerektiğini belirtse de ideolojinin içinde olduğu için sınıf mücadelesi hususunda ne yapacağını bilemez (Bond, 1978: 27). Kadın aracılığıyla, toplumun neredeyse tamamının yaşamının zorluklar içinde çalışarak egemen sınıfı zenginleştirmek için ziyan edildiği gösterilmektedir. Bu nedenle Wang, hem sınıf mücadelesini başarılı bir şekilde yürüten egemen sınıf, hem de mücadele hususunda bilinçsiz, durumu kabul eden veya korkudan sinen işçilerle karşı

karşıyadır. Bu durumda Wang ya planladığı gibi mücadeleyi başlatacak ya da –isterse bebeği de alarak- Basho ile kalıp refah içinde yaşayacaktır. Wang, eleştirel bir bakış açısıyla toplumu analiz ederek karar verir:

Wang: [...] Kaç bebek nehir kenarında ölüme terk ediliyor? Kaç bebek? Kaç yüzyıldır? [...] Hepsi ziyan oluyor. Kaç tane? Ne zamana kadar? İnsan annesinin rahminden koparak dünyaya gelir: Doğanın kanunu budur. İnsan anne babasının kolundan koparak nehre bırakılır: Bu da insanın kanunu! Hepsi bu mu? İnsanlık yapıp bir bebeği aldım diyelim, geri kalanını kim alacak? Ben hepsine nasıl kol kanat gereyim? Hepsini nasıl besleyip büyütayim? Tüm dünya bu nehrin kenarında ceset gibi uzanmalı mı? [...] Orada bir çocuk var! (Diğer hayali çocukları işaret ederek.) Orada! Orada! Orada! (Bond, 1978: 29).

Bond'un belirttiği gibi, nehrin ofisler veya fabrikalardaki gibi yabancılaşmanın egemen olduğu özel mülkiyet altında gerçekleşen çalışma etkinliğini gösterdiği de dikkate alındığında, Wang, tüm toplumun yabancılaşma ve özel mülkiyet altında sömürüldüğünün farkındadır (akt. Hay&Roberts, 1978: 26). Wang, Toprak Sahibi ve Basho gibi ayrıcalıklı sınıfın işçilerin ürettiği artı değere el koyarak refah içinde yaşadığını kavramıştır. Dünyanın nehrin kenarında ceset gibi uzanması, insanların yaşamak için yaşamın keyfinden vazgeçmek zorunda kaldığı çelişkili varoluşu göstermektedir; Kadın veya Feribotçu gibi, mülksüzlerin hayatta kalmasının koşulu Toprak Sahibi için çalışmak ve çalıştıkça yoksullaşmaktır. Bu nedenle, nehir kenarında ölüme terk edilen bebekler ve nehrin insan yaşamına tehdit oluşturması gibi, yabancılaşmış ve emek sömürsüne dayalı çalışma etkinliği de toplumun refahına ve yaşamına tehdittir. Yüzyıllardır insan yaşamının sınıflı toplumlarda ziyan olduğuna dikkat çeken Wang, insanın kendi koyduğu kurallarla sistemin işlediğini dile getirerek sistemin yine insan tarafından değiştirilmesinin mümkün olduğunu

düşünür. İnsanın anne-babasından kopararak nehre bırakılması şeklindeki sözleriyle, mülksüz insanın yaşamak için bir başka insanı zenginleştirmek zorunda olduğunu vurgulaması Wang'ın, sömürü ilişkilerinin devlet tarafından yeniden üretildiğini anladığını göstermektedir. Wang, egemen ideolojiye göre “doğru” davranış olarak görünen “yardımlaşma” gibi davranışların sorunları çözmediğini, aksine işleyişi devam ettirdiğini düşünür. Feribotçu'nun yıllardır insanlara yardım etmeye çalışması ve Wang'ı nehirden kurtarması çelişkileri yıkamamıştır. Bu durumun farkında olan Wang'ın soru soran söylemleri, değişimin gerekli olduğunu kavraması için seyirciye zemin hazırlar (Bond, 1978: 28-29). Sonunda Wang, Toprak Sahibi'ne karşı bilinçli bir sınıf mücadelesi başlatmaya karar verir; mücadeleyi başlatmak için bebeği almak yerine öldürür (Bond, 1978: 29). Bu durum Wang'ın sınıf bilincine ulaştığını ve sınıf tavrı geliştirdiğini göstermektedir. Althusser'e göre, temelde öznelliğe dayanan sınıf içgüdüsünü aşan ve akılcı olan “sınıf tavrı” işçilerin nesnel gerçeklikle sınıf mücadelesi arasında “uyumu sağlayan bilinç ve pratiktir” (Althusser, 2014d: 21). Wang da, duygusal değil, akılcı bir şekilde karar verir; bir bebeği alıp kurtarmak yerine tüm bebekleri kurtaracak bir mücadele başlatmayı amaçlar. Bu noktada, seyirci Wang'ın Basho'nun mahkemesinde gündelik hayatı sessizce gözlemlediğine benzer bir konumdadır. Seyircinin Wang'ın bebeği öldürmesini izlemesi kolay değildir fakat bu sahne aynı zamanda hem seyircinin kendi duygu ve düşüncelerini sorgulamasına hem de Feribotçu'nun Wang'ı alma kararının en kolay seçmek olduğunu anlamasına yardımcı olur (Spencer, 1992: 131).

3.3. Çelişkilerin Aşılması: Mülksüzlerin Egemen Sınıfa Karşı Bilinçli Mücadelesi

Wang aktif bir sınıf mücadelesi başlatabilmek için mülksüzlerin bir kısmını ideolojiden çıkararak çelişkili toplum yapısı karşısında bilinçlendirmeye çalışır. Bond, örgütlü mücadeleden önce Wang aracılığıyla çelişkili toplum yapısında “zengin” olan egemen sınıfın yoksulları sömürdüğünü, yoksulların ise egemen sınıfa karşı mücadele etmek yerine birbirlerini sömürmeye çalıştıklarını ve Tanrıdan bir çözüm beklediklerini fakat çözümün asla gelmeyeceğini vurgular (Bond, 1978: 32). Böylelikle, emek sömürüsü ve çelişkili toplum yapısı tekrar hatırlatılarak mücadelenin gerekliliği gösterilir. Çete olup güç yetirebildiklerini soyarak hayatta kalmaya çalışan bir kısım mülksüzler ideolojinin içinde oldukları için devrimci potansiyellerinin farkında değildir; dolayısıyla bilinçli ve örgütlü bir şekilde Toprak Sahibi’ne karşı mücadele edemezler; Wang gibi rastladıkları insanları soymaya çalışırlar. Bununla birlikte, Toprak Sahibi’nin uyguladığı sert baskı da çete üyelerinin egemen sınıfa karşı itaat etmelerini sağlar. Çete üyelerinin, Wang’ın cebinden çıkan Basho’nun şiirlerinin yazılı olduğu kâğıdı görünce Wang’ın İmparator için çalışan birisi olduğunu sanarak hemen serbest bırakmaları ve yalnızca yoksulları soyduklarını dile getirip, korkuyla üniformaya saygılı olduklarını belirtmeleri toplumun yöneticilerin baskısından korkarak itaat ettiğini göstermektedir (Bond, 1978: 36). Wang toplumun içinde bulunduğu çelişkili durum karşısında acı çekerken aynı zamanda mülksüzlerin sömürüye izin verdiğini ve mücadele etmediğini de düşündüğü için topluma öfkelenir (Bond, 1978: 32-33). Buna karşın Wang görevli

rolü yaparak kaçmak yerine, çete üyelerini örgütlemek için toplumdaki eşitsizlik ve emek sömürsünü anlatmaya karar verir; yönetimin insanları sömürerek zenginlik içinde yaşadığını, para karşılığı çalıştırdığı “hırsızlar”la kendisine karşı çıkanları öldürdüğünü, sermaye ve para sayesinde sesini dahi yükseltmeden toplumu işlettiğini öğretir (Bond, 1978: 38). Wang’ın bu analizinden sonra, Bond işleyişi Wang’ın Toprak Sahibi’ni, Sheoul’un ise Yoksul Kadın rolünü oynadığı oyun içinde oyuna yer vererek farklı bir şekilde tekrarlar:

Wang: [...] Tiger sen Nehirsin. Nehir coşarak yükselmekte.

Tiger: Haa. Ooo.

Wang: Ben tepemde gülerek oturuyorum. Sığınmak için nereye kaçarsın?

Sheoul Tiger’den kaçıp Wang’ın yanına gider. Yanına yağma bohçasını da alır. [...]

Wang bohçayı çalar.

Ben gözyaşı döktükçe, sular çekilir [...] (Sheoul’e) evine git ve Tanrıya dua et.

Sheoul gider. Bohçayı fark etmez ve geri gelir.

Sheoul: Şapkam!

Tiger: Yemek çubuklarım!

Kaka: Bıçağım!

Tor-Quo: Minderim!

Wang: Hepsi benim. Koruma bedeli için ödüyorsunuz.

Kaka: ... İnsanlar ... neden ... nehrin etrafına duvar örmüyor?... Böyle yapsalar senin korumana ihtiyaçları kalmaz.

Wang: Tor-quo, sen askerimsin, şu adamı tutukla [...] ve as.

Kaka: Neden?

Wang: Kadından çaldın

Kaka: Neyi?

Wang: Masumiyetini. [...] Gördünüz mü Toprak Sahibi'nin nasıl çalıştığını? (Bond, 1978: 38-39).

Oyun içinde oyunda sömürü ilişkilerinin işleyişi kısa ve doğrudan sahnelenmektedir. Nehri kontrol eden Toprak Sahibi, kendisi için çalışanlara “ekmek” veren kapitalisti örneklemektedir. İdeolojik işleyişte kapitaliste göre emeğin değeri zaten ödendiği için Toprak Sahibi topluma hak ettiğini verdiği inandırır (Althusser, 2005: 59). Bu bağlamda, Toprak Sahibi'nin tahliye kanalları yapmayı veya duvarlar örmeyi reddetmesi, yönetimin üretim araçlarını toplumun ortak çıkarı için değil, yalnızca kendi bireysel çıkarı için kullandığını göstermektedir. Toprak Sahibi'nin nehri kendi kontrolünde tutması, işçilerin çalışmaya ve ürüne yabancılaşarak mülksüzleşmesini anlatmaktadır. Yabancılaşmanın üretim araçlarının özel mülkiyet altında sahiplenilmesine ve çalışmanın koşulunun sermaye sahibinin kontrolüne verilmesine yol açtığı gösterilmektedir. Bu koşullar altında işçiler ne kadar çalışırlarsa kendilerini o kadar güçsüz kılıp, Toprak Sahibi'ni o oranda güçlü ve zengin kılmaktadırlar. Bu nedenle işçilerin çalışma etkinlikleri kendi sınıflarının çıkarlarıyla çelişmektedir. Bu işleyişi yeniden üretmek için Toprak Sahibi ideolojiyi ve baskı aygıtını kullanır. Toplumun refahı ve güvenliği için kendisinin egemenliğinin gerekli olduğunu, korumanın devam etmesi için toplumun “ödeme” yapması ve itaat etmesi gerektiğini dayatan ideolojiyi egemen kılarak sömürüyü gizler. Din ideolojisi ile mülksüzler kendilerini sömüren Toprak Sahibi'ne ve içinde bulundukları koşullara minnet duyarak dua etmeleri gerektiğine inandırılır. Tüm bu ideolojik dayatmaların sonucunda, mülksüzler kendi sınıfının çıkarıyla çelişen bir biçimde Toprak Sahibi'nin egemenliğini kendiliğinden destekler; onun tüm toplumun güvenliği ve çıkarı için

çalıştığına inanır. Pratikte sömürülen, ideolojik ve baskı aygıtlarıyla kontrol edilen toplum nesnel koşullarla gerçek olmayan bir ilişki kurar; çelişkili bir biçimde “özgür” olduğuna ve sömürülmediğine inandığı için sınıf mücadelesi verecek bilinçten mahrumdur. Bond’un da dikkat çektiği üzere, ideoloji insanın gerçeklik algısını çarpıtır, drama ise bu etkiyi ortadan kaldırmaya çalışır (Bond, 2016a: 1). Bu bağlamda Bond *The Bundle*’da adil olmayan bir toplum karşısında devrimin gerekliliğini öğretme amacı taşır (Carlson, 1997: 79). Bu bağlamda, analizin gösterildiği oyun içinde oyun, seyirci ve oyun karakterlerinin akılcı-nesnel bir bakış açısıyla sınıf tavrının bilincine ulaşmalarına yardımcı olan bir eğitim aşamasıdır. Althusser’in de belirttiği gibi, sınıf mücadelesinde işçileri akılcı ve nesnel gerçekliğin bilincine götüren sınıf tavrı, “sınıf içgüdüsünün eğitilmesiyle sağlanır” (Althusser, 2014d: 21). Bond oyun içinde oyun ile hem seyirciyi ideolojinin dışına çıkarmayı amaçlar hem de Wang’ın çete üyelerini bilinçlendirerek onları örgütlemesini sağlar. Nesnel gerçekliğe ve koşullara uygun bir şekilde, ideolojinin dışında olanların baskı aygıtının tehdidi altında olduğuna da yer verilir. Koşullara ve üretim ilişkilerine karşı çıkanlar Toprak Sahibi’nin emri doğrultusunda şiddet uygulanarak cezalandırılır; gerektiğinde öldürülür ve toplumun egemen ideolojinin dışına çıkması engellenir. Bu durum, Toprak Sahibi rolündeki Wang’ın Kaka’nın eleştirel tavrı karşısında asılmasını emretmesiyle gösterilmektedir. Althusser’e göre, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi, hem ideolojik aygıtlara hem de baskı aygıtına uygulanan iktidarla gerçekleşir (Althusser, 2014a: 55). Toprak Sahibi de toplumu ideoloji ve baskının birlikteliğiyle işletir. Oyun içinde oyunda egemen sınıfa karşı çıkanların

öldürülmesine yer verilmesi aynı zamanda seyirciyi Wang ve arkadaşlarının sonraki sahnelerde şiddet içeren eylemlerine de hazırlar.

Wang ve arkadaşlarının mücadelesi ideolojik işleyişi sarsmaya başladığından Toprak Sahibi hem DİA'ları hem de baskı aygıtını kullanarak onları engellemeye çalışır. Bu nedenle, örgütlenmeye öncülük eden Wang, Hukuk aygıtı tarafından toplumun huzurunu bozan hain olarak ilan edilir ve başına para ödülü konan Wang için arama kararı çıkartılır. Eşitsiz ve adaletsiz emek sömürüsü Hukuk tarafından "adil" olarak kabul edilirken, sömürüye karşı çıkanlar suçlu kabul edilir; böylelikle Hukuk aygıtının adalet ile olan çelişkisi sergilenir. Hukuk aygıtının bu ideolojik kararı, Haberleşme aygıtı aracılığıyla topluma duyurularak egemen kılınmaya çalışılır (Bond, 1978: 42-43). DİA'lar, toplumun refahı ve özgürlüğü için değil, Toprak Sahibi'nin egemenliğini devam ettirmek için işlemektedir. Toprak Sahibi'nin egemen kılmaya çalıştığı ideolojiyi tanıyıp kabul edenler, Wang ve arkadaşlarının sınıf mücadelesi verdiğini kavrayamaz, aksine onları topluma zarar vermeye çalışan hainler olarak algıladıkları için onların yanında değil, kendisini sömüren egemen sınıfın yanında yer alırlar. Bu nedenle ideolojiyi tanıyanların çıkarları ve mücadelede yer aldıkları taraf birbiriyle çelişmektedir. Basho, ideolojinin işletemediği insanları tespit etmek için Feribotçu'dan yolcuları dinleyip kendisine iletmesini ister; karşılığında bir miktar para alacağını söyler (Bond, 1978: 43). Burada çelişkili nokta, Feribotçu'nun nesneleşmiş emeğini yabancılaşma ve özel mülkiyet aracılığıyla ele geçiren yönetimin küçük bir miktarını geri vererek hem tekrar çalıştırıp sömürmesi hem de istediğini yaptırmasıdır. İdeolojik işleyişin sarsılması ve aktif direniş Toprak Sahibi'nin baskı aygıtını daha etkin bir şekilde kullanmasına neden olur. Daha önce değinildiği

üzere, “normalde” baskı aygıtı toplumu işleten DİA’ların işleyişini teminat altına alır fakat mülksüzler aktif bir mücadele başlattığında ve bu işleyişi sarstığında baskı aygıtı doğrudan müdahale eder (Althusser, 2014b: 147-148). Basho da askerlerle birlikte Feribotçu’nun evinde Wang’la ilgili herhangi bir iz bulmak için arama yapar; böylelikle aynı zamanda sert baskı görünür bir şekilde hissettirilir (Bond, 1978: 41). Baskı aygıtından korkmayan Wang ve arkadaşları ise mücadeleye devam etmektedirler.

Wang ve arkadaşları Toprak Sahibi’nin baskı aygıtı karşısında mücadeleye silah ve şiddet kullanarak devam ederler. İnsanlardan kestirebildiklerini yağmalamak, şantaj yapmak, kaçırmak gibi eylemlerle alabildikleri kadar para alan Wang ve arkadaşları bu parayla “batılı” bir tüccardan silah satın alıp köyleri Toprak Sahibi’ne karşı silahlandırmaktadırlar (Bond, 1978: 45). Burada dikkat çeken ilk nokta, silahın kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu “batı”dan temin edilmesidir. “Batılı” sözcüğü hem kapitalist sistemin “kâr” ve sermaye birikimi amacıyla savaşı dahi destekleyip çıkar sağlamasına hem de kendi sonunu getirecek olmasına yapılan bir göndermedir. Diğer bir nokta ise Wang ve arkadaşlarının sistemi değiştirmedeki kararlı mücadelesidir. Wang, Feribotçu’ya sayamayacağı kadar çok paraları olduğunu, tüm parayı mücadelede kullanıp silah aldıklarını ve Toprak Sahibi’ne karşı savaşacaklarını söyler (Bond, 1978: 45). Sistemin değişmesinin nihai koşulu insanların mücadele etmesi olduğundan Wang ve arkadaşlarının kararlı ve bilinçli mücadelesi devrimin gerçekleşmesinde belirleyici unsurlardan birisidir (Boguslavski vd., 2012: 223-224). Bu sahnede Bond iki farklı

görüşü birbiriyle karşı karşıya getirerek sınıfların ortadan kaldırılması için silahlı mücadelenin gerekliliğine değinir.

Wang'ın Feribotçu'dan silahları gizlice geçirmesini istemesi ve Feribotçu'yu bilinçlendirerek ikna etmesi aynı zamanda seyirciyi de ikna etmeyi amaçladığını göstermektedir. Bu noktada, Feribotçu henüz ideolojinin etkisinden kurtulamadığı için Wang'ın neden "giysi", "yiyecek" gibi geçim ürünleri yerine silah aldığını şaşkınlık içinde sorar (Bond, 1978: 45). Bu sorular yalnızca oyunda değil aynı zamanda seyircinin de içinde bulunduğu olası ideolojik etkiyi ortadan kaldırmak için zemin hazırlar. Bond'a göre gündelik yaşam ideolojinin etkisi altındadır (Bond, 1978: viii). Drama ise insanları içinde bulunduğu koşulları anlamaya yönelttiği için seyirciyi ideolojinin etkisinden çıkarmaya yardımcı olur (Bond, 2015: 1). Analizi sahnelemeyi amaçlayan Bond'un söz konusu soruları Feribotçu'ya sordurmasındaki amaçlardan birisi de seyircinin de ideolojinin içinde olması ihtimaline karşı onları da ideolojinin etkisinden çıkarmayı amaçlamasıdır. Böylelikle, çelişkili ve sınıflı toplumun ortadan kaldırılması için analize yer verilerek mücadelede silahın da gerektiğinde kullanılabileceği açıklanır. Feribotçu, Toprak Sahibi'nin neden nehir seti yaptırmadığını ve yiyecek almak yerine silahın neden gerekli olduğunu anlayamadığını sorması karşısında Wang analize yer vererek açıklar:

Wang: Neden Toprak Sahibi nehir seti yaptırır ki? Kendisi zengin. Neden? Çünkü bizler fakiriz. Neden biz fakiriz? Çünkü cahiliz. Peki, neden cahiliz? Çünkü nehir taşıyor ve neyimiz varsa alıp götürüyor. Çamurlarda yaşayan sığırlar gibiyiz.[...] Korku, sinekler, hastalık, kıtlık. Toprak Sahibi'nin yapması gereken bir şey var. Tek bir şey: bizi cahil bırakmak. Nehir bunu onun yerine yapıyor. Bu nedenle, nehri alacağız, bizim olacak. İşte bu yüzden silahlar yiyecek, giyecek ve bilgidir (Bond, 1978: 46).

Wang'ın, Toprak Sahibi'nin kendilerini sömürüp yoksul tutarak zengin olduğunu ve refah içinde yaşadığını dile getirmesiyle Marksist analiz sahneye taşınır. Bu çelişkinin aşılması ve eşitlikçi bir toplum için Wang -hem Feribotçu'ya hem de seyirciye - özel mülkiyeti ve ideolojiyi simgeleyen nehri almanın gerekli olduğunu, bunu başarmak içinse silahlı mücadelenin zorunlu olduğunu açıklar. Wang ve arkadaşları silah olmadan mücadeleyi kazanmayacaklarının farkındadırlar. Tiger, düşmanın askerleri hazırladığını ve güçlü olduğunu, kendilerinin de güçlü olmaları gerektiğini, Wang ise insanlara yardım ederek sistemin değişmeyeceğini, “onuncu” çocuğa, “yüzüncü” çocuğa kimin yardım edeceğini sorarak mücadele etmenin gerekliliğini vurgularlar (Bond, 1978: 47). Tüm bunları düşünen Feribotçu, ideolojinin içinden çıkamamasına rağmen baskı aygıtından korktuğu için ilk başta silahları geçirmeyi kabul etmese de Eş'in de ısrarıyla sonunda hayatını riske attığının bilincinde olarak kabul eder:

Feribotçu: Evet. Eğer sen nehirde boğulsaydın, başkası çıkar ve aynı soruyu sorardı (Bond, 1978: 48).

Feribotçu sınıfları ortadan kaldırmak için korkmak yerine mücadele etmenin ve silahın da gerekli olduğunun bilincine ulaşmıştır. Böylelikle Feribotçu Wang'ın veya kendisinin mücadele etmemesi durumunda ileride başkasının bilinçlenerek mücadele edeceğini düşünür ve mücadeleye katılır. Feribotçu sistemin kendisini ortadan kaldıracak sınıfı yarattığı çelişkili işleyişinin bilincine ulaştığı için Feribotçu'nun sözleri Marx ve Engels'in görüşlerini yansıtmaktadır. Marx ve Engels sistemin aynı zamanda onu yıkacak olan insanları yarattığına dikkat çekerler (Marx&Engels, 2012: 48-49). Benzer bir biçimde Feribotçu'da eğer kendileri mücadele etmese bile gelecekte insanların bir kısmının sistemi sorgulayacağını ve

mücadele edeceğini dile getirmektedir. Böylelikle Marksist bakış açısı, Feribotçu aracılığıyla sahneye taşınır ve mücadelenin gerekliliği vurgulanır. Bond, toplumsal sorunları çözmek için mümkün olduğu kadar oyun yazmak, insanları bilinçlendirmek gibi akılcı yolları kullanmaktan yana olduğunu belirtir. Buna karşın, Bond’a göre, akılcı ve eşitlikçi bir toplum yaratmak amacıyla gerekli olduğunda şiddet kullanılabilir (Bond, 1985: 16-17). Bond’un mücadelede şiddet kullanılmasının gerekli olduğu görüşü mücadelenin akıldışı ve şiddet kullanan güçlere karşı verilmesine dayanmaktadır (Bond, 2002: 91). Marx ve Engels’e göre de mülksüzlerin sınıfsız topluma geçiş sürecinde “zor” kullanması gerekebilir (Marx&Engels, 2012: 65). Bu noktada, Wang ve Tiger ile birlikte, Feribotçu ve Eş de, nehirdeki bebeklere yardım ederek veya insanlara yiyecek dağıtarak sorunların çözülmeyeceğini ve çalışanın yoksul, çalışmayanın zengin olduğu çelişkili işleyişin değişmesi gerekliliğini kavramaya başlamışlar; Toprak Sahibi’nin uyguladığı şiddet karşısında zorunlu olarak şiddet kullanılması gerektiğinin bilincine ulaşmışlardır.

Sahne yedide, toplumun ideoloji ve baskı altında işleyişinin farklı boyutlarına yer verildikten sonra Wang ve arkadaşlarının verdiği mücadelenin bu işleyişi nasıl sarstığı gösterilir. Bu sahne, Wang ve arkadaşlarının silahlarla şiddete dayalı mücadelelerine yer veren 6. sahne ile bu mücadeleye karşılık olarak Toprak Sahibi’nin de baskı aygıtını daha etkin bir şekilde kullanmaya başladığını gösteren 8. sahne arasına, olayın akışına ara verip çelişkileri çözümleyen analize yer vermek için konmuştur (Bond, 1978: xx). Bu noktada insanın insana yabancılaşması dikkat çeken ilk noktalardan birisidir. Wang dördüncü sahnede karşılaştığı Kadın ile tekrar karşılaşır. Kocasını için yiyecek çalan Kadın ve kocasını götüren askerler arasında

yabancı bir ilişki vardır. Askerler çalışmaya yabancılaştıkları için kendilerine verilen emirler doğrultusunda hareket ederler. Kadın ve kocası askerler için insan değil, Hukuk aygıtı tarafından hüküm verilen suçlulardır. Kadın yoksul olduğu ve hayatta kalmak için “çalmak” zorunda kalmıştır (Bond, 1978: 52-53). Kadın temel ihtiyaçlarını karşılamak için sömürülmeyi kabul etse bile mülksüzlerin giderek çoğaldığı bir toplumda üretim araçlarından yoksun bir şekilde yaşadığı için iş bulamamaktadır (Bond, 1978: 26-28). Bu durum, kapitalist sistemin kölelik düzeninden daha ezici bir sistem olduğunu gösterir; Marx ve Engels’in de belirttiği gibi, işçinin “köle olarak bile varolma” güvencesi yoktur (Marx&Engels, 2012: 54). Böyle bir toplumda emeğin koşulu sermaye olduğu ve mülksüzlerin sayısının sermayenin çalıştıracığı kişi sayısından fazla olduğu için emeğin değeri düşer ve mülksüzlerin bir kısmı açlıkla karşı karşıya kalır (Marx, 2014: 18). Bu nedenle Kadın ve ailesi, ya açlıktan ölmeyi bekleyecek ya da yaşamak için çalıp kendilerine verilen cezayı çekecekleri bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Kadın açlık ve yaşam mücadelesi verirken Toprak Sahibi ve Basho gibi yöneticiler zenginlik içinde yaşamaktadırlar. Bu durum sistemin toplumun çıkartıyla çeliştiğini göstermektedir. Bu sınıflı ve çelişkili toplum örgütlenmesini meşru kabul eden Hukuk aygıtı yaşamak için “çalan” Kadın’ı ve eşini suçlu ilan eder. Hukuk aygıtının öznesi olan ve aynı zamanda baskı altında çalışan askerler ise bu kararı uygularlar. Burada dikkat çeken nokta, askerlerin yanlarında üst rütbeli bir komutan olmamasına rağmen kurallara kendiliğinden itaat etmeleridir. Askerler ideolojinin içinde olduklarından Toprak Sahibi’nin değil Kadın’ın suçlu olduğuna inanırlar (Bond, 1978: 53). Althusser’in de belirttiği gibi, ideoloji, insanları denetlemeye gerek bırakmadan onların egemen

sınıfın çıkarları doğrultusunda davranmalarını sağlar (Althusser, 2014b: 106). İdeolojinin içinde olan askerler verilen kararın doğru olduğuna inandıkları için kaçıp Wang ve arkadaşlarına katılmak yerine kurallara uyarlar; Kadın'ın yoksul olmasının sebebinin Toprak Sahibi olduğunu ve kendilerinin de bu çelişkili işleyişin yeniden üretilmesine yardımcı olduklarını anlayamazlar. Benzer bir şekilde Kadın ve kocası da ideolojinin içinde olduğundan Wang ve arkadaşlarının mücadelesine katılmamışlardır. Dinsel ideolojinin öznesi olan Kadın, yaptığı için dünyada suç olarak değerlendirilmesine karşın, kocası için çalması nedeniyle cennette Tanrılar tarafından kutsanacağına inanır; yoksulluğunun nedenini anlayamaz. Kadın ve Koca için de askerler kendilerine verilen cezayı uygulayan yabancılarıdır (Bond, 1978: 57). Yabancılaşma ve ideoloji askerlerin, Kadın'ın ve Koca'nın çelişkileri anlayıp bir araya gelerek Toprak Sahibi'ne karşı mücadele etmelerini engeller. Bu işleyişte insanlar arasındaki ilişkiyi nesneler yönetir.

İnsanlar arasında kurulan yabancı ilişkiyi para yönetir. Birinci Su Satıcısı ve İkinci Su Satıcısı Kadın ve Koca'nın durumu karşısında duyarsızlardır. Her ikisi de, daha fazla su satabilmek için çeşitli sebepler uydurarak askerlerden diğerini tutuklamasını veya göndermesini isterler. Birinci Su Satıcısı, kendisinin önce geldiğini, diğer satıcının da kendisiyle aynı yerde beklemesinin adil olmadığını söyler (Bond, 1978: 51). Bu durum satıcının ideolojinin içinde olduğunu ve dolayısıyla adil olmayanın sistem olduğunu anlayamadığını göstermektedir. Bond'a göre de, ideoloji toplumdaki sömürü ilişkilerini ve insanın içinde bulunduğu koşulları anlamasına engel olur (Bond, 2015: 13-14). Yabancılaşmanın ve sömürü ilişkilerinin satıcıların bilincinde meşruiyet kazanması sonucunda satıcılar da sistemi değiştirmek yerine

daha çok para kazanmayı amaçlar; nesneleşmiş emeğin egemenliği altına girerler. Satıcılar, rahip kılığında gizlenen Wang'ın ve Tiger'ın paraları olmadığını öğrendikleri an onları kovarlar fakat Kung Tu'ya su aldığı için saygı gösterirler (Bond, 1978: 52-56). Parası olan insan –artı değer sömürüsüyle elde ettiğinin önemi olmaksızın- toplum tarafından saygı ve değer görürken parası olmayan insan değersizdir. Çelişkili bir biçimde, insanın nesneleşmiş emeği, kendisinden kıymetlidir. Bu nedenle parası olmayan Kadın'ın toplumda insan olarak değeri bulunmamaktadır. Marx da yalnızca parası olan insanın saygın olduğunu ve paranın ilişkileri yöneten aşkın bir güç olduğunu belirtir (Marx, 2014: 150). Bu sistemde, emeğin koşulu sermaye olduğu ve kapitalist de en az ücreti vererek insanları en üst dereceden sömürdüğü için mülksüz insan en düşük ücrete çalışır (Marx, 2014: 18-19). Bu nedenle Kadın çalışsa bile etkinliği Toprak Sahibi'ni zenginleştirir, daha fazla nesneleşmiş emeğin egemenliği altına girer; çalışmadığında ise zaten açlıkla karşı karşıyadır. Bond Wang aracılığıyla durumu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirir.

Çelişkilerin aşılması ve sömürünün ortadan kalkması için sistemin köklü ve kalıcı bir şekilde değiştirilmesinin zorunlu olduğu vurgulanır. Tiger'ın Wang'a Kadın ve Koca'yı askerlerin elinden kurtarmayı önermesi karşısında Wang durumu analiz eder:

Wang (Wang'ın ağzı beklenmedik bir biçimde kanar ve konuştuğu çenesine doğru sızar): Hayır. Öküz boyunduruğa katlanır. Gidip kırarsan, başka bir boyunduruk takılır. Çiftçinin ahırında elli tane vardır. Öküz olmaya son ver. Demir parmaklıkları olan bir pencerenin camını kırmak neye yarar ki? Toprak Sahibi hala yönetiyor. Gerek duyduğu zaman askerleri gönderiyor... Geliyorlar. Bu nedenle, insanlar ondan korkuyor. [...] Şunu öğren artık: Egemen sınıf yalnızca kanunları yapmıyor, aynı zamanda ahlakı,

yaşam biçimini ve insanların kendi doğasında olup biteni de kontrol ediyor. Henüz vicdanlı olma hakkını kazanmadık. Ağzım kanarken söylüyorum bunları.[...] Burada yalnızca kötülük iyilik yapmaya güç yetirebilir (Bond, 1978: 54).

Wang hem Tiger hem de seyirci için toplumsal işleyişi tekrar analiz eder. Toprak Sahibi, Hukuk aygıtını kendi çıkarları için kullanarak işçilerin yabancılaşmasını ve artı değer üretimini devam ettirir. Toprak Sahibi DİA'ları kullanarak toplumun gündelik yaşamını ve inançlarını sistemin işleyişini devam ettirecek bir şekilde biçimlendirir; böylelikle mülksüzler üretim ilişkilerini sömürü ilişkileri şeklinde algılamaz ve üretim ilişkileri toplumun bilincinde yeniden üretilir. Toprak Sahibi'nin egemenliğinde, ideolojiler insanları henüz dünyaya gelmeden özneleştirir ve toplumdan insanları seçerek ilgili "rollere" yerleştirir, böylelikle herkes kendi rolünü yerine getirerek işleyişi devam ettirir; bu işleyişte Toprak Sahibi ve Basho gibi yönetenler artı değeri ele geçirme ayrıcalığına sahip olduklarından zenginlik içinde yaşarlarken mülksüzler ise çalıştıkça yoksullaşırlar. Althusser'e göre de, DİA'lar ve onları işleten ideolojiler toplumda "zaten-hep özne olanları 'toparlarlar' ve üretim ilişkilerinin dışına çıkmasını engellerler (Althusser, 2014b: 130). İdeolojinin özneleştirmede başarısız olduğu durumlarda ise Toprak Sahibi sert baskı aygıtını kullanarak DİA'ların işlemesine alan yaratır ve işleyişi devam ettirir. Wang'ın dile getirdiği analiz, Marx ve Althusser'in görüşlerini yansıtmaktadır. Marx'a göre de egemenliğin koşulu yalnızca baskı değil aynı zamanda insanın bilincini ve iradesini de kontrol etmektir (Marx, 1973: 438). Althusser'e göre, gündelik hayat ideoloji, DİA'lar ve baskı aygıtı tarafından kontrol altındadır. Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi, baskı aygıtının koruması altında olan DİA'lar tarafından gerçekleştirilir, gerektiğinde sert baskı kullanılır (Althusser, 2014a: 56-57). Bond'a göre ise, görünürde kendiliğinden akan

gibi duran gündelik hayat kontrol altındadır (Bond, 1978: viii). Bond, egemen sınıfın medya, okul, ceza gibi aygıtları kullanarak toplumun vicdanında/bilincinde egemenliğini meşrulaştırarak üretim ilişkilerini yeniden ürettiğine ve insanların sınıflı toplumda yönetilerek yaşamalarını sağladığına dikkat çeker (Bond, 2002: 88). Bu bağlamda cam ideolojileri demir parmaklıklar ise sert baskıyı gösteren simgelerdir. Wang ideolojinin dışına çıkmanın yeterli olmadığına, aktif bir şekilde mücadele etmenin gerektiğine ve Toprak Sahibi'nin egemenliği yıkılmadan çelişkilerin ortadan kalkmayacağına dikkat çeker; egemen ahlaka göre davranmanın sorunları çözmeyeceğini belirterek gerektiğinde “kötülük” yaparak mücadeleye devam edilmesinin zorunlu olduğunu belirtir. Burada dikkat çeken bir nokta ise, Bond'un “iyi” ve “kötü” algısının evrensel olmadığını, koşullara göre değiştiğini göstermesidir. Bond, Wang ve Tiger'ın Kadın'a, yardım etmemelerini “kötülük” olarak dayatan egemen ahlakın karşısına sömürünün tamamen ortadan kalkması için yardımlaşmanın değil, mücadelenin gerekli olduğu bakış açısını çıkarır; “kötülüğün” iyilik getireceğini belirtir. Bond'a göre, hayırseverlik sınıflı bir toplumda yoksulluğun yeniden üretilmesine neden olabilir (Bond, 2002: 88). Bu bakımdan, “marksizm duygusal ve sulu gözlü bir humanizm getirmez” (Lefebvre, 2010: 73). Sınıf tavrına ulaşan insan, sınıf mücadelesi sürecinde nesnel gerçekliğin ve akılcılığın bilincine ulaşmıştır (Althusser, 2014d: 21). Bu nedenle Wang –daha önce bebeğe karşı yaklaşımına benzer bir biçimde- Kadın'a yardım etmek yerine Tiger ve seyirci için işleyişi anlatarak yardım etmenin kalıcı bir çözüm getirmediğini, akılcı, kalıcı ve geçerli bir çözüm için sistemin değiştirilmesinin gerekliliğini dile getirir. Yardım etmenin kalıcı olmayıp anlık olduğu Kung Tu'nun Kadın'a ve Koca'ya su ve yiyecek

almasıyla desteklenir. Sınıf mücadelesinde egemen sınıfın tarafında olan Kung Tu, yardım ederek hem saygınlık kazanır hem de vicdanını rahatlatır. Buna karşın Kadın ve Koca'nın açlık sorununa anlık bir çözüm getirir (Bond, 1978: 55-56). Gitmek isteyen Tiger'a kalmasını ve izleyip öğrenmesini söyleyen Wang aynı zamanda seyirciye de öğrenmesini söylemektedir (Bond, 1978: 56). Burada mülksüzlerin sömürsünü ve sınıflı toplumun işleyişini destekleyenlerin "küçük" bir yardımla toplumda saygınlık kazanırken aynı zamanda sömürü ilişkilerini devam ettirdiğine dikkat çekilir. Sınıflı toplumda "yardım etme" eylemi sömürü ilişkilerinin dolaylı bir yoldan devamını sağladığı için kendisiyle çelişen bir şekilde zarar vermeyle sonuçlanır. Bu olaydan sonra Wang'ın mücadelesinin etkili olmaya başladığına yer verilerek mücadelenin önemine dikkat çekilir.

Wang ve arkadaşlarının mülksüzlerin bir kısmını örgütleyip silahlandırarak devam ettirdiği mücadele sınıflı toplumun işleyişini sarsmaya başlar. Wang ve arkadaşlarının kararlı mücadelesi karşısında Toprak Sahibi eskort eşliğinde başkente gitmeye karar verir. Bu nedenle Kadın ve Koca'yı götüren asker de Toprak Sahibi'ni koruması için Üçüncü Asker tarafından geri çağırılır. Yönetim mücadele eden insanların karşısına asker olarak özneleştirdiği insanları çıkarır. Bu durum karşısında panikleyen ve sistemin işlemeye devam etmesi durumunda ileride kendisinin de mülksüzleşeceğini öngöremeyen Kung Tu ise mücadeleye dâhil olmak yerine insanların panikleyeceğini düşünerek dükkânını korumaya gider (Bond, 1978: 57). Toprak Sahibi'nin ayrılması mücadelenin başarılı olmaya başladığını gösterdiği için Wang boyunduruğu kırmaya karar verir:

Wang: Toprak Sahibi kaçtı. Aygıtların altını oyduk. Kimse görmedi ama duvarlar sarsıldı. Şimdi –aniden- yukarıdan bir tuğla düşer. Güçsüzlüğün ilk işareti. İnsanlar o zaman görür. Gücümüzün işareti! Duvar çatırdıyor! Şimdi yerle bir et onu (Bond, 1978: 57).

Duvar sözcüğü *Lear*'daki duvarı anımsatmaktadır. Başka bir ifadeyle, *Lear*'ın başlattığı yıkma eylemi Wang tarafından tamamlanacaktır. Askerlerin gitmesini fırsat olarak gören Wang mücadelenin giderek etkili olduğu ve yönetime karşı giderek güçlendikleri için boyunduruğu kırmaya karar verir. Wang ve Tiger yardım etmek için harekete geçtiklerinde Kadın kendisini öldüreceklerini sanar. Kadın ve su satıcıları Hukuk aygıtı tarafından suçlu bulunan Kadın'a Wang'ın kendiliğinden yardım etmesi karşısında şaşırırlar. Bireyci düşünerek bireysel çıkarları doğrultusunda yaşadıkları için Wang'ın bireyci olmayan davranışını anlayamazlar. Wang ve Tiger dışındakilerin bu durum karşısında suçlu konumuna düşmekten ve askerlerden korkmaları Toprak Sahibi'nin uyguladığı sert baskıyı göstermektedir (Bond, 1978: 58). Wang ve Tiger'ın kararlılığı karşısında satıcılar ile Kadın arasındaki yabancılaşmış ve paranın yönettiği ilişki ortadan kalkar. Sahnenin başında Kadın'a kötü davranan Satıcılar Kadın'a para istemeden su verirler; yaptıklarına inanamaz bir şekilde şaşkınlık içindedirler (Bond, 1978: 59-60). Burada dikkat çeken nokta, Baskı aygıtının ortadan kalkması ve Wang'ın kararlarının satıcıları ideolojinin etkisinden çıkarması ile insanın insana yabancılaşmasının da ortadan kalkması ve insanın nesneleşmiş emeğin altına girdiği çelişkili varoluşu aşarak nesneleşmiş emeği yönetmesidir. Başka bir ifadeyle, insanı yabancılaştıran etmenin insan doğası değil, sistem olduğu vurgulanır. Birinci Su Satıcısı'nın her şeyin değiştiğini söylemesi yabancılaşmış ilişkilerin farkına varmaya başladıklarını göstermektedir (Bond, 1978:

59). Tüm bunların karşısında egemen sınıf sert baskı aygıtını daha etkin bir şekilde kullanmaya başlar.

Toprak Sahibi ve Yönetim orduyu kullanarak Wang ve arkadaşlarını öldürmeye karar verir. Wang ve arkadaşları köyleri bilinçlendirip silahlandırarak ideolojik işleyişi sarsmalarının sonucunda sınıf mücadelesinde giderek güçlenmektedirler. Bu nedenle yönetim, sert baskı aygıtını kullanarak mülksüzlerin mücadelesini doğrudan müdahale ile durdurmaya karar verir. Basho'nun askerlerle birlikte, silah taşıdığını öğrendiği Feribotçu'nun evine Tiger ile gelmesi egemen sınıfın sömürü ilişkilerini devam ettirmek için uyguladığı şiddeti sahnede somut bir şekilde gösterir. Tiger'e mücadeleye katıldığı için baskı aygıtı tarafından işkence edilmiştir (Bond, 1978: 62). Tiger "düzene" karşı çıktığı için ona yapılan işkence Hukuk aygıtına göre suç değildir. Egemen sınıfın mücadelesi Hukuk tarafından "adil" ve "meşru" olarak kabul edilirken, işçilerin sömürüye karşı mücadelesi "suç" olarak kabul edilir; çelişkili işleyişin gizlenmesi amaçlanır. Wang'ı yakalama operasyonunu yargıç Basho'nun yönetmesi Hukuk'un yönetimin çıkarları için işlediğini göstermektedir (Bond, 1978: 60-63). Basho'nun yönetiminde askerler Wang'ı yakalatmak için Feribotçu'ya baskı uygularlar. Bu noktada, Feribotçu ideolojinin etkisinden çıkarak sömürü ilişkilerini ve devrimin mümkün olduğunu kavradığı için baskı ile şiddete rağmen mücadeleye devam etmeye kararlıdır:

Feribotçu (Sade ve sakin bir şekilde, sanki artık kendi düşünceleriyle mücadeleye son vermiş ve ne diyeceğini biliyormuş gibi. Elinde göğsüne yakın bir şekilde bir su kabı tutar): Niçin yaşamımız ziyan ediliyor? Ne kadar kötü koşullar içinde yaşadığımızı anlamak için aklımız var. Neden aklımızı dünyayı değiştirmek için kullanmıyoruz? [...] Yanlızca bizler varolduğumuza

göre bizlerin, acı çekmemek için yaşamımızı değiştirmesi gerekmez mi? Veya en azından değiştirirken acı çekmesi? (Bond, 1978: 64).

Feribotçu'nun seyirciyi eğitme amacı taşıyan konuşmasında insanların ideoloji ve baskı altında belirli bir sınıfın refahı için diğer bir sınıfın yaşamını ziyan ettiğine yer verilir. Feribotçu toplumsal sorunları ve çelişkileri dile getirmektedir. Bu nedenle Bond bu sahnenin kişisel bir sorunu anlatıyormuş gibi oynanmasına karşıdır (akt. Hirst, 1985: 150-151). Konuşmanın baskı görevlileri yanında yapılması işleyişte baskının her zaman olduğunu göstermektedir. İnsanın çelişkili birşekilde akılcı dūřünebilecek potansiyeli olmasına rağmen ideolojilerin içinde kalarak, sisteme karşı mücadele etmek yerine işleyişin bir parçası olduğu vurgulanır. Bu noktada Bond, insanın aklını kullanarak yabancılaşmayı, emek sōmürsünü anlayarak ideolojinin içinden çıkabileceğinin mümkün olduğunu gösterir. Bu bağlamda, oyunun başında Feribotçu ideolojinin içinde yaşayan sistemle uyumlu bir insanken, oyunun sonlarında ise sistemi sorgulayan ve değişimin gerekli olduğunu kavrayıp mücadeleye katılan bir insana evrilerek seyirciye örnek olarak gösterilir; Wang'ın yanı sıra Feribotçu'nun da analizi dile getirmesi sağlanır. DİA'ların etkisinden çıkan Feribotçu'nun seyirciye sorular sorarak değişimin gerekli olduğunu bildiren çağrısında insanın içinde bulunduğu koşulları değiştirmesi için mücadele etmesinin zorunlu koşul olarak yer alması Marksist dünya görüşüyle paraleldir. Marksist görüşe benzer bir şekilde, Bond' da tarihin yaratıcısının insan ve insan eylemi olduğunu belirtir (Bond, 1994: xiii). Bununla birlikte, Bond'a göre, akılcı bir toplum sınıfsız olmalıdır ve akılcı bir dünya görüşü sınıflı toplumu ortadan kaldırmak için verilen bilinçli mücadeleyi temel almalıdır (akt. Hay&Roberts, 1978: 75). Bu nedenle Feribotçu'nun, insanların sürekli acı ve yoksulluk içinde yaşamaya katlanması yerine,

gerekirse bedel de ödeyerek değişim için mücadele etmeyi önermesi akılcı bir tercihtir. Zaman kazanmak için Feribotçu, yönetime ihanet ettiğini fakat yaptıklarını telafi edeceğini belirtir (Bond, 1978: 63). Buluşma zamanı askerlerle birlikte bota giden Feribotçu, Wang ve arkadaşlarının tehlikede olduklarını anlamalarını sağlar. Bu durumu fark eden Basho, askerlere Feribotçu'yu öldürmelerini emreder (Bond, 1978: 64-69). Egemen sınıf kendisine itaat etmeyenleri baskı aygıtı aracılığıyla öldürerek sınıf mücadelesinde üstün gelen taraf olmaya çalışır. Bu mücadelede mülksüzler aktif bir şekilde mücadele ederken yönetim yabancılaşmanın farklı boyutları altında çalışan işçilere emir vererek kendi sınıfının mücadelesini yürütür; sömürüye karşı mücadele eden mülksüzlerin karşısına çalışmaya yabancılaşan ve özneleşen mülksüzleri çıkarır. Orduda çalışan baskı görevlilerinin yabancılaşması Birinci Asker ile gösterilir. Birinci Asker, Feribotçu'ya emirlere itaat etse dahi muhtemelen öldürüleceğini ve bunun kendisine bağlı olmadığını belirtir (Bond, 1978: 63). Birinci Asker görevine yabancılaştığı için karar verme yetkisi bulunmamaktadır. Asker'e emri bir başkası verdiği için yabancılaşma, görevini rahat bir vicdanla yapmasına zemin oluşturur. "Öldürmek" çalışmanın ve görevin bir parçasıdır. Askerler, çalışma ideolojisi ve diğer ideolojiler tarafından özneleştirildiklerinden yabancılaşmayı, "görev" adı altında kendi sınıfının mücadelesine engel olduklarını kavrayamazlar. Bununla birlikte, kendilerine şiddet uygulanmasından da korktukları için emirlere itaat ederler ve Feribotçu'yu nehirde boğarak öldürürler (Bond, 1978: 68-69). Feribotçu'nun nehirde boğularak öldürülmesi, nehir sermayenin ve üretim ilişkilerinin sembolü olduğu için ironiktir. Çelişkili bir biçimde, işçilerin nesneleşmiş emeği, sınıf mücadelesinde işçilerin

karşındadır. Baskı aygıtının uyguladığı şiddet Hukuk tarafından meşru sayılır, bu durum ölüm emrini verenin aynı zamanda Yargıç olmasıyla gösterilir. Bond bu sahnede, mücadelenin önemine ve mücadele sürecinde mülksüzlerin ödeyeceği bedele dikkat çeker.

Dokuzuncu sahnede Wang ve arkadaşlarının verilen kayıplara rağmen kararlı mücadelesinin sonucunda DiA'lar'ın yanı sıra baskı aygıtının da işlevsizleştirilmesi gösterilir. Wang ve arkadaşları, toplumun bir kısmını bilinçlendirerek DiA'ları işlevsiz hale getirmişlerdir. Bu nedenle DiA'lar üretim ilişkilerinin yeniden üretimini toplumun bilincinde gerçekleştirememektedir. Bunların sonucunda, mücadeleye aktif bir şekilde katılan mülksüzler baskı aygıtının şiddetine, şiddetle karşılık verir. Wang ve arkadaşları örgütlü bir şekilde bölgeyi ateş altına alarak baskı aygıtını ve yönetimi hedef alırlar (Bond, 1978: 69-71). Askerlere çatışmada başarısız olmaları durumunda eyalet başkentine çekilmeleri ve orasının her şeye rağmen savunulması emredildiği için askerler bölgeyi terk etmeye hazırlanırlar (Bond, 1978: 71). Althusser'in belirttiği gibi, baskı aygıtı sınıf mücadelesinde yönetimin en son silahıdır; baskı aygıtı da çözüldüğünde devlet çözülür ve üretim ilişkilerinin işleyişi tamamen sona erer (Althusser, 2005: 116). Oyunda da yönetim kontrol edebildiği kadar askeri merkezde toplamaya çalışarak baskı aygıtının tamamen çözülmesinin önüne geçmeyi amaçlar. Bu nedenle çatışmayı kazanamayan askerler Basho'un emirlerine itaat etmezler ve en hızlı ve güvenli şekilde terk etme planı yaparlar (Bond, 1978: 70-71). Bu durum, yönetimin "olağan işleyişte" kendisi için çalışan ve çıkarlarını koruyan Basho gibi yöneticileri egemenliklerinin riske girmesi durumunda korumadıklarını vurgular. Basho yönetim için çalışmış ve bölgeyi yönetmiş olmasına

rağmen, işleyiş çözüldüğünde kendisine haber verilmemiş ve bölgede bırakılmıştır. Bu nedenle Basho kendisine ihanet edildiğini düşünür; kapitalist üretim ilişkilerinde insan egemen sınıfın tarafında dahi yer alsa insan olarak değeri olmadığını, kendisinin yalnızca işleyişin yeniden üretilmesine yardımcı olduğu zaman yönetim için değerli olduğunu, aksi durumda değersiz olduğunu anlayamaz. Benzer durum kapitalistin ürettiği ürünleri dükkânında satan ve sınıf mücadelesinde yönetimin tarafında yer almayı tercih eden Kung Tu için de geçerlidir. Bu koşullar içinde, Kung Tu dükkânın yağmalanacağını, Basho ise şiirlerini düşünür; her ikisi de yönetimin kendilerine ihanet ettiğini düşünmelerine rağmen Wang ve arkadaşlarını desteklemek yerine bireyci şekilde davranırlar. Her ikisi de ideolojinin etkisinden çıkamadıkları için sömürü ilişkilerini devam ettirdikleri ve işleyişine yardımcı oldukları sistemin kurbanı olduklarını anlayamazlar. Örneğin Kung Tu, kendisinin önceden yoksul olduğunu ve hayatını adayıp çalışarak para kazandığını dile getirir; hem kendisinin yaşamak için hayatından vazgeçmek zorunda kalmasını gerektiren çelişkili varoluşunu hem de işçilerin çalıştıkça yoksullaşmasına yol açan çelişkili üretim etkinliğini anlayamaz (Bond, 1978: 70-73). Bu süreçte, Wang ve arkadaşlarının baskı aygıtına karşı verdiği sahne dışında gerçekleşen silahlı mücadele silah sesleriyle seyirciye hissettirilir.

Oyunun son sahnesinde, mülksüzlerin kararlı mücadelesi sonucunda DİA'lar ve baskı aygıtının ortadan kaldırılmasına yer verilir. Wang ve arkadaşları DİA'ların pratiklerine karşı verdikleri mücadeleyi baskı aygıtına karşı da devam ettirerek Toprak Sahibi'nin egemenliğini sonlandırmayı başarmışlardır. Wang ve arkadaşlarının mücadele sürecinde izledikleri yöntem Althusser'in mücadelede

belirlediği yönetime benzemektedir. Althusser'e göre işçiler ideolojinin etkisinden çıkmasıyla birlikte DİA'ların pratiklerini yerine getirmeyerek onların işlevsiz olmasını sağlar; sonrasında ise baskı aygıtını ortadan kaldırabilir. Baskı aygıtı doğrudan şiddet kullandığı için DİA'lar sarsılmadan ve toplumun bir kısmı bilinçlenmeden baskı aygıtına verilen mücadele başarılı olamaz. Öncelikle DİA'lara karşı mücadele edip ardından mücadeleyi "sonuna kadar" götürerek baskı aygıtını da ortadan kaldırmak işçilerin başarılı olmasını sağlar (Althusser, 2005: 117). Wang ve arkadaşları da verdikleri kayıplara ve yaşadıkları ikilemlere rağmen gerektiğinde fiziksel şiddet de kullanarak mücadeleye sonuna kadar devam etmişler ve Toprak Sahibi'nin egemenliğini ortadan kaldırmayı başarmışlardır. Daha önce ifade edildiği gibi, mücadele eden mülksüzlerin amacı yönetimi ele geçirip devletin işlerini "çekip çevirmek" değil, devleti yıkmaktır (Althusser, 2014c: 23). Benzer bir biçimde, Lefebvre'e göre de, devrim ekonomik, ideolojik ve politik alanlarla sınırlı değildir; devrimin esas amacı "gündelik hayatın" ortadan kaldırılmasıdır (Lefebvre, 2009: 36). Wang ve arkadaşları da Toprak Sahibi'nin egemenliğindeki gündelik işleyişi temelden değiştirmektedirler. San-ko sağlam nehir setleri ve tahliye kanalları yaptıklarını, nehri değiştirdiklerini için nehirden korkulmaması gerektiğini belirtir (Bond, 1978: 75). Devrimden sonra, nehir setleri ve tahliye kanalları inşa edilmesi doğanın ve sermayenin insanı baskı altında tutmak için kullanılmayacağını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, özel mülkiyete dayalı, yabancılaşmanın egemen olduğu üretim ilişkileri değiştirilmektedir. Nehrin tüm toplumun yararına uygun bir biçimde değiştirilmesi insanın yabancılaşarak artı değer üreten bir makineye dönüştüğü ve çalışıkça yoksullaştığı çelişkili üretim ilişkilerinin ortadan kaldırıldığını

göstermektedir. Bununla birlikte, Wang ve diğerlerinin yemek yemeleri ve dinlenmeleri, çalışma süresini kısaltarak boş zamanı arttıracaklarına işaret eder (Bond, 1978: 73-75). Yabancılaşmanın aşılması ve toplumun özgür bir şekilde yaşaması için “meta üretiminin ortadan kaldırılması ve boş zamanın artırılması” gerektiğinden tüm bunlar, insanların eşit ve özgür olduğu akılcı toplumun kalıcı olması için temel oluşturur (Silier, 2011: 143). Buna karşın, geride kalan dönemin etkisi devam etmekte olduğundan Wang ve arkadaşlarının mücadelesi bitmemiştir. Lefebvre’in de vurguladığı gibi, sınıfsız topluma geçiş için bu kalıntılar ve uzantıların tamamen ortadan kaldırılması gerekmektedir (Lefebvre, 2010: 125). Althusser’e göre de, yönetimin egemenliğini üreten ideolojiden “köklü” bir şekilde koparak araya mesafe koymak uzun zaman alır: Egemen sınıf “tarafında siyasi ve ekonomik egemenlik öylesine sağlam kurulmuş” ve eskidir ki “normal” dönemde insanı otomatik bir şekilde işletir. Bu nedenle, mülksüzlerin egemenliği ele geçirmesi mücadelenin sona erdiği anlamına gelmez (Althusser, 2014c: 24-30). Dolayısıyla, Wang ve arkadaşlarının yabancılaşmayı ve çelişkileri üreten devleti tamamen ortadan kaldırıp özgür ve akılcı bir toplum yaratmaları için ideolojilerin etkilerini ve devletin kalıntılarını tamamen yok etmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, Wang ve arkadaşları mücadeleyi genişleterek diğer bölgelerde de sürdüreceklerdir.

İmparator ve Toprak Sahibi’nin egemenliği diğer bölgelerde devam etmektedir. Wang ve arkadaşları, diğer bölgeleri de örgütleyerek işleyişin tamamını ortadan kaldırmak zorundadır; işleyiş tüm bölgelerden kalkmadan devrim kalıcı olamaz. Bu durum Tuan’ın nehrin derinliklerinde ölmesiyle gösterilir (Bond, 1978: 76). Tuan’ın cansız bedeni, mücadele edenlerin devleti tamamen ortadan kaldırma

ve İmparator'un da egemenliğini yıkma sürecinde kayıplar vereceğini gösteren bir semboldür. Wang'ın değişim sürecinde olduklarını vurgulaması ise bu durumun farkında oldukları anlamına gelir (Bond, 1978: 78). Bu bakımdan, *The Bundle*, toplumsal değişimin ve değişim için verilen mücadelenin zor fakat mümkün olduğunu gösterir (Spencer, 1992: 141). Bond, Wang ve arkadaşlarının kalıcı bir biçimde akılcı ve adil bir toplum yaratıp yaratamayacakları hususunda iyimserdir. Pu-Toi'nin küreği tamir ederken Sheoul'un ona yardım etmesi, insanların iş birliği içerisinde mücadeleye devam edeceğini ve sistemin hasarlarını onararak kalıcı bir değişim getireceklerini gösteren sembolik eylemlerdir (Jones, 1979: 345).

Oyunun sonunda Bond, Basho'yu kullanarak hem sanatçılara dikkat çeker hem de Wang ve arkadaşlarının kullandığı şiddetin insana karşı değil sisteme karşı olduğunu ve dolayısıyla gerekli olduğunu gösterir. Basho'nun yolunu kaybetmiş bir şekilde sahneye gelmesiyle, sınıf mücadelesinde mülksüzler yerine yönetimin tarafında yer alan sanatçıların yanlış tarafta olduğu gösterilir. Bond'a göre yazarlar egemen sınıfın değil, sınıflı toplumun kaldırılması için mücadele verenlerin yanında olmalıdır (akt. Hay&Roberts, 1978: 75). Sınıf mücadelesinde Toprak Sahibi'nin çıkarları için çalışan Basho'nun, Tuan'ın cansız bedenine sorular sorarak yolunu bulmaya çalışması sistemi meşrulaştıran ideolojik eserler üreten sanatçıların içinde bulundukları toplumu anlayamayarak önünde sonunda kaybolacaklarına işaret eder (Bond, 1978: 77). Diğer taraftan, bölgede Toprak Sahibi'nin egemenliği ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle, Wang ve arkadaşları Toprak Sahibi'nin çıkarları doğrultusunda Feribotçu'yu öldürten, mücadele edenlere karşı askerleri yöneten Basho'ya oyunun sonunda zarar vermezler. Bu durum, Wang ve arkadaşlarının

insana karşı olmadıklarını, insanı makineleştirerek çalıştıkça yoksullaştıran çelişkili bir varoluş içinde hapseden sisteme karşı şiddet kullandıklarını göstermektedir. Basho, artık üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesine yardımcı olan Yargıç değildir. Bu nedenle, Wang ve arkadaşları Basho'ya –isteseler intikam için öldürebilme olanakları olsa da- şiddet uygulamazlar; aksine Wang, Tuan'ın öldüğünü ve kendisine cevap veremeyeceğini belirterek yardımcı olmaya çalışır (Bond, 1978: 77-78). Böylelikle, oyunda sınıf mücadelesindeki çelişki gösterilir: Toprak Sahibi insana karşı şiddet uygulayarak insanı sömüren sistemi yeniden üretmeye çalışırken Wang ve arkadaşları insanı değil, insanı makineleştiren sistemi yok etmek için şiddet kullanırlar. Böylelikle, egemen sınıfın mücadelesinin insani olmadığı, Wang ve arkadaşlarının mücadelesinin ise insanın insan tarafından sömürüsüne karşı olduğu için insani olduğuna dikkat çekilir. Mücadelesinin sonunda Basho, kendi sürdürdüğü baskıcı sistemin kurbanı olmuştur (Lappin, 1987: 95). Bond Basho'yu kullanarak aynı zamanda ölümle yaşam arasındaki karşıtlığa da yer verir.

Bond, Tuan üzerinden yaşama ve yaşamın ziyan olmasına dikkat çeker. Bond'a göre, ölenler için hayat bittiğinden yaşayan insanlar ölenlerden önemlidir (Jones, 1979: 346). Basho'nun cesedi yumruklamasına Sheoul şaşırırken Lu ölmüşlerin rahatsız olmayacağını belirtir; Wang ise yaşamın ve yaşamda eleştirel düşünmenin önemine dikkat çeken bir hikâye anlatır. Hikâye, bir kralı yaşamı boyunca sırtında taşıyan adamla ilgilidir. Kral, adama eve varıncaya dek kendisini sırtında taşımasını ve geldiklerini söyleyinceye kadar soru sormamasını ister. Adam yıllarca hiç soru sormadan ve Kral'ın öldüğünü bile fark etmeden Kral'ı sırtında taşır ve yaşamını ziyan eder (Bond, 1978: 77-78). Wang bu hikâyeyle arkadaşlarına ve

seyirciye sembolik bir biçimde insanın başka bir insanın egemenliği altına girmesiyle özgürlüğünü kaybedeceğini anlatır. Diğer taraftan, Kral'ın ölü olmasına rağmen adamı yönetmesi, nesneleşmiş emeğin sahibini yönettiği çelişkili varoluşu göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, yabancılaşmanın egemen olduğu üretim ilişkilerinde, üretim etkinliğinin sonucunda ortaya çıkan nesneleşmiş emek insanı yönetir (Marx, 1887: 48). Wang da cansız varlıkların insanı yönetmesine dikkat çekerek bu şekilde geçen yaşamın, yaşamın kendisiyle çeliştiğini ve boşa harcadığını belirtir. Oyunun sonunda sahnede yalnız kalan Wang, büyük bir değişim döneminden geçmekte olduklarını vurgular; “iyi” ve “kötü”nün anlamına dikkat çekerek seyirciyi sistemi “iyi” gösteren ideolojinin dışına çıkarmaya çalışır (Bond, 1978: 78).

SONUÇ

Bu çalışmada Bond'un *Lear* ve *The Bundle* adlı oyunlarında kapitalist sistemin çelişkilerini nasıl sergilediği ve bu çelişkileri aşmak için getirdiği çözüm önerileri Marksist bakış açısıyla incelenmiştir. Marx'ın yabancılaşma kavramı ile Althusser'in devlet aygıtları kavramları arasında karşılıklı bir diyalog kurularak kuramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu kuramsal çerçeve Bond'un görüşleriyle de desteklenmiştir. Kapitalist sistemin iddia edildiğinin aksine; eşitsiz, adaletsiz, insanı yabancılaştıran, çalışıkça yoksullaştıran, mülksüz çoğunluğun mülk sahibi azınlığa artı değer üretmediği zaman açlık ve baskı tehdidi altında kaldığı özgürlükle çelişen bir sistem olduğu belirlenmiştir. Bond'un söz konusu çelişkileri oyunlarında sahneye taşıyarak oyunlarında onlara çözümler önerdiği sonucuna varılmıştır.

Lear ve *The Bundle* adlı oyunlarda mülksüzleri temsil eden bazı karakterlerin özel isim yerine "Birinci İşçi" gibi isimlerle sahnelenmesinde sorunun bireysel olmadığına, tüm toplumu kapsadığına dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır. Özel isim kullanılmaması aynı zamanda sistemin yabancılaşmayı yeniden üreterek toplumun büyük bir kısmını oluşturan mülksüzlerin bireyselliğini ortadan kaldırdığına ve onları artı değer üreten bir makineye dönüştürdüğüne de dikkat çekmektedir. Böylelikle sistemin insanların birbiriyle uyum içinde yaşayabildiği bir sistem değil, bireyin çıkarı ile toplumun çıkarının, yönetimin çıkarı ile proletaryanın çıkarının çeliştiğine dikkat çekildiği belirlenmiştir. Bond'un her iki oyunda da sergilediği çelişkilerden birisi

insanların iddia edildiği gibi eşit olmadığı, yönetimin ayrıcalıklı proletaryanın ise ezilen sınıf olduğudur.

Lear ve *The Bundle*'da mülksüzlerin ve egemen sınıfın çelişkili varoluşları öncelikle yabancılaşma temelinde sergilenmektedir. Her iki oyunda da insanın üretim araçlarından koparılması sebebiyle yaşamını devam ettirebilmek için başka bir insanı yalnızca mülk sahibi olduğu için zenginleştirmek zorunda olduğu ele alınmaktadır; bu yabancılaşmanın sonucunda işçinin ürüne, kendine ve topluma yabancılaşmasına yer verildiği görülmektedir. Bunlarla birlikte, işçilerin üretim yapabilme kabiliyetinin varoluşunun aracı olarak yönetime artı değer üretecek bir şekilde kullanmak zorunda olmasının çelişkisine yer verilmektedir. Her iki oyunda da yabancılaşma nedeniyle egemen sınıfın sınıfsal konumu gereği çalışmadan güçlendiği, mülksüzlerin ise çalıştıkça güçsüzleştiği çelişkili işleyişe yer verildiği belirlenmiştir; bu nedenle de sistemin egemen sınıfın iddasının aksine, özgürlük karşıtı, adaletsiz ve akıl dışı olduğu sonucuna varılmıştır.

Lear ve *The Bundle*'da nesneleşmiş emeğin, sahibinin karşısına kendisinden bağımsız bir güç şeklinde çıktığı çelişkili ve ters işleyişe yer verildiği belirlenmiştir. *Lear*'da bu çelişki sermayenin emeğin koşulu şeklindeki ters görünümü üzerinden sahnelenir. *Lear*'da insanların nesneleşmiş emekten faydalanamadığı, tersine nesneleşmiş emeğin sermaye görünümü altında insanları da sermayenin bir parçasına dönüştürdüğü ve bunların sonucunda egemen sınıfın zenginleştiği çelişkisi sergilenmektedir. *The Bundle*'da ise nesneleşmiş emeğin sembolik bir ifadesi olan paranın gizemli görünümü üzerinden ters işleyişe yer verilmektedir. Paranın

insanların karşısına aşkın bir güç şeklinde çıkarak insanlar arasındaki ilişkileri yönettiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca iki oyunda da mülksüzlerin özgür bir şekilde bir araya gelip işbirliği yapmaya yabancılaşmasına yer verildiği ve bunun yalnızca egemen sınıfın kontrolünde ve çıkarları doğrultusunda gerçekleştiğine yer verildiği de belirlenmiştir. Bu nedenle de sistemin insani ve akılcı olmadığı, aksine akıldışı olarak nitelendirildiği tespit edilmiştir.

İki oyunda da sistemin özgürlükle çeliştiği sergilense de *Lear*'da bu hususun ayrıca vurgulandığı belirlenmiştir. Devletin insanı zorla sistemin ve üretim ilişkilerinin içinde tutmasına, kırsal bir alanda kendi halinde doğal bir yaşam süren Mezarcının Oğlu ile Cordelia'ya uygulanan şiddet aracılığıyla çarpıcı bir şekilde dikkat çekildiği saptanmıştır. Sistemin insanın istediği zaman istediği şekilde çalışıp üretmesini engellediğine ve devlet olmadığı zaman özgürlüğün mümkün olduğuna dikkat çekilerek özgürlükle çeliştiğinin sergilendiği görülmektedir. *The Bundle*'da sistemin özgürlüğü engellediğine yer verilse de *Lear*'daki gibi sistemin dışında yaşamın nasıl olacağı oyunun sonuna kadar gösterilmemiştir.

Lear'da çelişkilerin aşılabilmesi için sistemin ortadan kaldırılması gerekliliği sırasıyla Lear, Fontanelle-Bodice ve Cordelia-Marangoz olmak üzere üç farklı yönetim üzerinden gösterilmektedir. Böylelikle, yönetimde farklı cinsiyetlerin veya farklı sınıfların olmasının çözüm için yetersiz kaldığı, öncelikle sistemin kendisinin ortadan kaldırılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Beklemenin çözüm getirmeyeceğinin vurgulandığı *The Bundle*'da ise bir yönetimin yıkılışı üzerinden

sistemin nasıl ortadan kaldırılabilceğine yer verilmekte ve *Lear*'daki eksik tamamlanmaktadır.

The Bundle'da, Eş'in ücretlendirilmeyen emeği üzerinden ev işlerini kadının yapması gerektiğini ve "doğal" olanın bu şekilde olduğunu dayatan çelişkili işleyişe yer verilmiştir. Bond'un bu durumu sergileyerek cinsiyetçilik üzerinden yapılan emek sömürsünü vurguladığı belirlenmiştir. Fakat bu konu herhangi bir karakter aracılığıyla doğrudan analiz edilmediği için görece geri planda bırakılıp vurgunun sistem ve üretim ilişkileri üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Bond'un *The Bundle*'da aydınların ve sanatçıların da mücadelede mülksüzlerin yanında yer alması gerektiğini savunduğu görülmektedir.

Lear ve *The Bundle*'da yabancılaşmanın ve çelişkili gündelik hayatın ideoloji ve ideolojik aygıtlarla nasıl yeniden üretildiği sahnelenmektedir. Bond'un ideolojinin insanın bilincinde nesnel gerçeğe ters düşse de gerçek olduğuna inanılan fikirler yaratarak işleyiş anılamasına engel olduğunu ve ideolojinin içindeki insanın nesnellikle çelişen inancını gösterdiği belirlenmiştir. İki oyunda da ideolojinin DİA'lar ve onların pratikleriyle maddi bir şekilde var olması sonucu "doğal" bir görünüm kazandığına dikkat çekildiği saptanmıştır. Böylelikle Bond'un ideoloji ve DİA'lar aracılığıyla akıl dışı ve eşitsiz olan sistemin egemen sınıf tarafından "ideal" ve "akılcı" bir sistem şeklinde nesnellikle çelişen bir biçimde dayatıldığını sergilediği tespit edilmiştir. Egemen sınıfın ideolojik bakımdan toplumu işletmede başarısız olması durumunda baskı ve şiddet kullanarak, gerektiğinde öldürerek egemenliklerini yeniden üretmeye çalıştıkları belirlenmiştir.

Bond'un *Lear*'da getirdiği çözüm önerisi beklemenin yetersiz olduğu, sistemin ancak insanın mücadelesi ile ortadan kaldırılabilceği ve sistem ortadan kaldırılana kadar mücadele etmenin gerekliliği şeklindedir. *Lear*'da mücadele yöntemi insanların bilinçlendirilmesi ve gerektiğinde şiddet kullanılabileceği şeklinde olduğu belirlenmiştir. Bond'un Cordelia-Marangoz egemenliği üzerinden proletaryanın amacının yönetimi ele geçirmek değil yönetimi yıkmak olması gerektiğine dikkat çektiği görülmektedir. *Lear*'da eşitsizliği ortadan kaldıracak bir devrimin nasıl başarılabileceği somut bir şekilde gösterilmemektedir.

Bond'un *The Bundle*'da sergilediği çözüm önerileri mücadele ederek sistemin ortadan kaldırılmasının gerekliliği ve bunun için şiddet de kullanılması gerektiği şeklindedir. Bunun için Bond'un insanların sorgulayarak bilinçlenip organize olmaları, sonrasında da baskı aygıtının şiddetine karşı doğrudan şiddet kullanarak işleyişi ortadan kaldırmayı önerdiği belirlenmiştir. Bond *Lear*'dan farklı olarak *The Bundle*'da mülksüzlerin yönetimi ele geçirdiğinde DiA'lar ve Baskı aygıtını ortadan kaldırarak devleti yıkma sürecini başlatması gerektiği çözüm önerisini doğrudan sergilemektedir. *The Bundle* Wang ve arkadaşlarının kendi bölgelerinde devrimi gerçekleştirmeleri ve eşitlikçi-akılcı bir toplum inşa etmeye başlamaları sebebiyle *Lear*'a kıyasla daha iyimser bir şekilde sonlanmaktadır.

Her iki oyunda da kadınlar sınıf mücadelesinde belirleyici etkiye sahip olmalarına rağmen Bond'un, kadınları –erkeklere kıyasla- geri plana ittiği belirlenmiştir. *Lear*'da, farklı cinsiyetlerin yönetimde olmasının çözüm getirmeyeceği, sistemin –ortadan kaldırılmadığı sürece- mülkü eline geçiren insanın

özgünlüğünü yok ederek onu sermayenin taşıyıcısına dönüştürdüğüne dikkat çekilmiştir. Buna karşın, kadınların iki düzeyde geri planda oldukları belirlenmiştir. Bunlardan ilki, *-Lear'*ın birinci sahnesinde olduğu gibi- yabancılaşmanın veya işleyişin yeniden üretilmesinin yer aldığı sahnelerde çelişkiler genellikle erkek işçiler üzerinden sergilenmektedir. Diğer taraftan, karakterlerin isimlendirilmesinde de kadınlar ikinci plandadır. Örneğin, *Lear'*da erkek karakter “Çiftçi” şeklinde adlandırılırken, kadın karakter ise erkek üzerinden “Çiftçinin Karısı” şeklinde adlandırılmıştır. Benzer bir biçimde, *The Bundle'*da erkek “Feribotçu”, kadın ise “Eş” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu nedenle çelişkilerin görece erkekler üzerinden sergilendiği ve kadınların geri planda kaldığı belirlenmiştir. Bunlara karşın, her iki oyunda da tüm insanların özgürlüğü için sistemin değiştirilmesi gerekliliği ve bunun için mücadele edilmesi zorunluluğu vurgunun ve çözümün merkezinde yer almaktadır.

Lear ve *The Bundle'*da sergilenen çözüm önerisi insanın özgür, eşitlikçi, yabancılaşmanın ve çelişkilerin olmadığı akılcı bir toplumda yaşaması gerektiği ve bunun mümkün olması için de işleyişi yeniden üreten devletin ortadan kaldırılması gerektiği şeklindedir. Bununla birlikte, Bond'un egemen sınıfın tüm mensuplarının sınıfsal konumları gereği sistemi işlettikleri için proletaryayı devrimci sınıf olarak belirlediği tespit edilmiştir. Akıl dışı sisteme karşı akılcı olan davranışın ya akılcı bir toplumda yaşamak ya da o toplumu yaratmak için mücadele etmek şeklinde sergilendiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Bond'un sistem değiştikten sonra toplumun tekrar sınıflı topluma evrilmemesi hususuna değinmediği belirlenmiştir. Buna rağmen, Bond'un oyunlarında toplumsal ve politik sorunları farklı şekillerde

ele aldığı ve çelişkilerin aşılması amacıyla çözüm önerileri sunduğu için sınıf mücadelesinde proletaryanın yanında yer aldığı belirlenmiştir. Sınıflı toplum ve bu toplumu üreten devlet aygıtları ile devlet ortadan kaldırılmadığı sürece, yabancılaşmanın, sömürünün ve şiddetin egemen olduğu çelişkili işleyiş kaçınılmazdır. Burjuvazinin mücadelesi bu işleyişi devam ettirdiği için haksız, eşitsiz ve insanilikten uzaktır. Proletaryanın mücadelesi ise bunlara karşı olduğu için insani ve akılcıdır.

Akıllı, Ahmet Esad, Edward Bond'un *Lear* ve *The Bundle* Adlı Oyunlarında Yabancılaşma ve Devlet Aygıtları, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Seda Pekşen, 238 s.

ÖZ

Bu çalışma Edward Bond'un *Lear* ve *The Bundle* adlı oyunlarında Bond'a göre adaletsiz ve akıldışı olan kapitalist sistemde sınıflı toplumun çelişkilerini nasıl sergilediği ile bu çelişkiler karşısında adalet ve akılcı toplum temelinde getirdiği çözüm önerilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Birinci bölümde, Karl Marx'ın "yabancılaşma" kavramı ile Louis Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları ve baskıcı devlet aygıtı" kavramları arasında karşılıklı bir diyalog kurularak kuramsal bir çerçeve oluşturulması amaçlanmaktadır. Birinci bölüm, kapitalist toplumda yabancılaşmayı ve yabancılaşmanın devlet aygıtları tarafından yeniden üretilme sürecini analiz etmektedir. İkinci bölüm, *Lear*'da proletarya ve burjuvazinin yabancılaşmanın sonucu olan çelişkili varoluşlarını incelemektedir. Bu bölüm, burjuvazinin devlet aygıtlarını kullanarak proletaryayı egemenlik altına alması ve üretim ilişkilerini yeniden üreterek sınıflı toplumun çelişkili işleyişini devam ettirmesini analiz etmektedir. Ayrıca, proletaryanın gücü ele geçirmek için egemen sınıfa karşı başlattığı sınıf mücadelesini incelemektedir. Üçüncü bölüm *The Bundle*'da proletarya ve egemen sınıfın yabancılaşmanın sonucu olan çelişkili varoluşlarının nasıl sergilendiğini analiz etmektedir. Egemen sınıfın devlet aygıtlarını kullanarak proletaryayı kontrol etmesi ve üretim ilişkilerini yeniden üreterek sınıflı toplumun çelişkili işleyişini devam ettirmesini incelemektedir. Bu bölüm proletaryanın sistemi ortadan kaldırmak ve sınıfsız bir toplum yaratmak

için egemen sınıfa karşı başlattığı mücadeleyi analiz etmektedir. Sonuç bölümü Bond'un akılcı bir toplum temelinde ortaya koyduğu çözüm önerilerinin belirlenmesine yer vermektedir. Bu bölümde ortaya konan tez, sergilenen çözümün insanın özgür, eşitlikçi, yabancılaşmanın ve çelişkilerin olmadığı akılcı bir toplumda yaşaması gerektiği ve bunun mümkün olması için de işleyişi yeniden üreten devletin ortadan kaldırılması gerektiği şeklindedir.

Anahtar Sözcükler: Yabancılaşma, İdeoloji, Devlet Aygıtları, *Lear*, *The Bundle*

Akilli, Ahmet Esad, *Alienation and State Apparatuses in Edward Bond's Lear and The Bundle*, Master's Thesis, Advisor: Lecturer Dr. Seda Pekşen, 238 p.

ABSTRACT

This study seeks to examine how the contradictions of a class-divided society in the capitalist system are defined as irrational and unjust by Edward Bond, and what solutions to these contradictions based on a rational and just society are presented in his plays titled *Lear* and *The Bundle*. In Part I, Karl Marx's concept of alienation and Louis Althusser's concepts of ideological state apparatuses and repressive state apparatus are presented to provide a theoretical framework. This part analyses alienation and the reproduction of alienation by state apparatuses in the capitalist society. Part II examines the contradictory existence of the proletariat and the bourgeoisie which is the result of alienation in *Lear*. This part argues that the bourgeoisie rules the proletariat by using the state apparatuses and reproduces the relations of production, maintaining the reproduction of the contradictory functioning of the class society. This part analyses the class struggle of the proletariat aiming at capturing the power. Part III investigates the contradictory existence of the proletariat and the ruling class which is the result of alienation in *The Bundle*. Part III also argues that the ruling class rules the proletariat by using the state apparatuses and reproduces the relations of production, maintaining reproduction of the contradictory functioning of the class society. This part examines the class struggle of the proletariat aiming at overthrowing the system and creating a classless society. In the conclusion part, Bond's solutions proposed on the basis of rational society are included. The

conclusion part asserts that according to Bond, human being should live in a free, equal and rational society where alienation and the contradictions are overcome. This can be achieved through overthrowing the state reproducing the system.

Key Words: Alienation, Ideology, State Apparatuses, *Lear*, *The Bundle*

KAYNAKÇA

Allen, David., 2007, "'Going to the Centre': Edward Bond's The Children", *Studies in Theatre and Performance*, C.27, S.2, s.115-136.

Ekim 2017,

http://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1386/stap.27.2.115_1?scroll=top&needAccess=true

Althusser, Louis., 2000, "Marksizm ve Sınıf Mücadelesi", *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Yusuf Alp, İstanbul: İletişim Yayınları, s.77-84.

Althusser, Louis., (2004), *Sanat Üzerine Yazılar*, Çev. Alp Tümertekin-Zühre İlkelen, İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, Louis., (2005), *Yeniden-Üretim Üzerine*, Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, Louis., (2014a), "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (Bir Araştırma için Notlar)" *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, s.33-93.

Althusser, Louis., (2014b), "İdeoloji Üzerine İdeolojinin Tarihi Yoktur" *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, s.95-148.

Althusser, Louis., (2014c), "Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA'lar) Üstüne Not" *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, s.9-31.

Althusser, Louis., (2014d), "Bir Devrim Silahı Olarak Felsefe", *Lenin ve Felsefe*, Çev. Bülent Aksoy, İstanbul: İletişim Yayınları, s.15-31.

Althusser, Louis., (2015), *Marx İçin*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki Yayınları.

Arendt, Hannah., (2014), *Şiddet Üzerine*, Çev. Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları.

Billingham, Peter., (2014), *Edward Bond: A Critical Study*, London: Hampshire: Macmillan.

Bogdanov, Michael., (1996), *Theatre has only one subject: justice.(interview with British playwright Edward Bond)*, New Statesman, C.125, S.4306,

Aralık, 2016

<https://eds.a.ebscohost.com/eds/detail/detail?sid=c66538d6-fc2c-4724-b50a-9a3da3b7cf4a%40sessionmgr4007&vid=0&hid=4110&bdata=Jmxhbm9dHlmc2l0ZT1lZHMtbGl2ZQ%3d%3d#AN=edsgcl.19029659&db=edsgao>

Boguslavski, B. M. vd., (2012), *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*, Çev. Vahap Erdoğan, Ankara: Sol Yayınları.

Bond, Edward., Gordon, Giles., 1966, “Edward Bond: AN INTERVIEW BY GILES GORDON”, *The Transatlantic Review*, S.22, s.7-15.

Mart 2018,

www.istor.org/stable/41512499

Bond, Edward., Loney, Glenn., 1976, “Interview: The First Cycle”, *Performing Arts Journal*, C.1, S.2, s.37-45.

Şubat 2018,

www.istor.org/stable/3245034

Bond, Edward., (1978), *The Bundle*, London: Eyre Methuen.

Bond, Edward., (1985), *Plays: One*, London: Methuen.

Bond, Edward., (1994), *Plays: Two*, London: Methuen.

Bond, Edward., (1998), *Plays : 6*, London: Methuen.

Bond, Edward., (1999), *Plays: 3*, London: Methuen.

Bond, Edward., (2000a), "On Art", *Selections From the Notebooks of Edward Bond*, Ed. Ian Stuart, London: Methuen, C.1, s.140-159.

Bond, Edward., (2000b), *The Hidden Plot Notes on Theatre and the State*, London: Methuen.

Bond, Edward., (2001), "The Worlds", *Selections From the Notebooks of Edward Bond*, Ed. Ian Stuart, London: Methuen, C.2, s.112-118.

Bond, Edward., (2002), *Plays: 4*, London: Methuen.

Bond, Edward., (2006), *Plays: 8*, London: Methuen.

Bond, Edward., (2011a), *Four Little Essays on Drama*,
Ekim 2017,
<http://www.edwardbond.org/Theory/theory.html>

Bond, Edward., (2011b), *Plays 9*, London: Methuen.

Bond, Edward., (2013), *A Letter on Violence and Drama*,

Ekim 2017,

<http://www.edwardbond.org/Letters/letters.html>

Bond, Edward., (2014a), *“Lear” and Morality*,

Ekim 2017,

<http://www.edwardbond.org/Letters/letters.html>

Bond, Edward., (2014b), *The Mind Field*,

Ekim 2017,

<http://www.edwardbond.org/Theory/theory.html>

Bond, Edward., (2015), *Drama Note 3 – There Are No Bridges to the Self*,

Ekim 2017,

<http://www.edwardbond.org/Notes/notes.html>

Bond, Edward., (2016a), *Drama Note 1 – Being in a State*,

Ekim 2017,

<http://www.edwardbond.org/Notes/notes.html>

Bond, Edward., (2016b), *Drama Note 5 – Epoch Drama*,

Ekim 2017,

<http://www.edwardbond.org/Notes/notes.html>

Bond, Edward., (2016c), *Drama Note 4 - The Basis of Drama*,

Ekim 2017,

<http://www.edwardbond.org/Notes/notes.html>

Boon, Richard., 1998. "A Review of Plays: 5 (Human Cannon, The Bundle, Jackets, In the Company of Men) by Edward Bond", *Contemporary Theatre Review*, C.7, S.3, s.129-130.

Aralık 2017,

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10486809808568474>

Boratav, Korkut., 2014, "Toplumsal Sınıflar", *Siyaset Bilimi*, Ed. Gökhan Atılğan, E. Attila Aytekin, İstanbul: Yordam Kitap, s.29-40.

Bottigelli, E., 2011, "Sunuş", *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, Çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, s.13-77.

Bowles, Paul., (2013), *Capitalism*, New York: Routledge.

Bradley, Lynne., (2010), *Adapting King Lear for the Stage*, Farnham: Ashgate Publishing Limited.

Brecht, Bertolt., (2011), *Epik Tiyatro*, Çev. Kâmuran Şipal, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Buckroyd, Peter., 1986, "British Drama 1975-1985", *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, C.40, S.1/2, s.49-66.

Aralık 2016,

www.jstor.org/stable/1566602

Carlson, Marvin., 1997, *Theatre Journal*, C.49, S.1, s.79-81.

Mart 2018,

www.jstor.org/stable/3208434

Cartelli, Thomas., 2002, "Shakespeare in Pain: Edward Bond's *Lear* and the Ghosts of History", *King Lear and its Afterlife*, Ed. Peter Holland, Cambridge: Cambridge University Press, s.159-169.

Castillo, Debra A., 1986, "Dehumanized or Inhuman: Doubles in Edward Bond", *South Central Review*, C.3, S.2, s.78-89.

Haziran 2015,

www.jstor.org/stable/3189368

Cohn, Ruby., (1976), *Modern Shakespeare Offshoots*, New Jersey: Princeton University Press.

Cohn, Ruby., 1988, "Shakespeare Left", *Theatre Journal*, C.40, S.1, s.48-60.

Mart 2018,

<http://www.jstor.org/stable/3207787>

Cohn, Ruby., (1995), *Anglo-American Interplay In Drama*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cornu, Auguste., 2011, "Ekonomi Politik ve Felsefe Elyazmaları", *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, Çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, s.241-337.

Coult, Tony., (1979), *The Plays of Edward Bond*, London: Eyre Methuen.

Coult, Tony., 2005, "Building the common future: Edward Bond and the rhythms of learning", *Edward Bond and the Dramatic Child*, Ed. David Davis, London: Institute of Education Press, s.9-23.

Çelik, Nur Betül., 2011, "Marx'ın Ontolojisi ve Siyasal Öznellik Sorunu", *Doğu Batı*, S. 55, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.11-31.

Davis, David., 2009, "Commentary", *Saved*, London: Methuen, s.xviii-lxxxii.

Eagleton, Terry,. (1991), *Ideology An Introduction*, London: Verso.

Eagleton, Terry,. (2011), *Why Marx Was Right*, New Haven&London: Yale University Press.

Eagleton, Terry,. (2012), *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi*, Çev.Utku Özmakas, İstanbul: İletişim Yayınları.

Free. William J., 1996, "Edward Bond", *British Playwrights, 1956–1995*, London: Greenwood Press, s.80-93.

Freyer, Hans., (2014), *Sanayi Çağı*, Çev. Bedia Akarsu –Hüseyin Batuhan, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Fülberth, Georg., (2014), *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Çev. Sadık Usta, İstanbul: Yordam Kitap.

Garner, Jr., Stanton B., 1990. "Post-Brechtian Anatomies: Weiss, Bond, and the Politics of Embodiment", *Theatre Journal*, C.42, S.2, s.145-164.

Haziran 2015,

<http://www.jstor.org/stable/3207752>

Grecco, Stephen. 1979. *World Literature Today*, C.53, S.4, s.683.

Ekim 2015,

<http://www.jstor.org/stable/40133126>

Gritzner, Karoline., (2015), *Adorno and Modern Theatre The Drama of the Damaged Self in Bond, Rudkin, Barker and Kane*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Grossman, Morris., (2014), *Art and Morality*, New York: Fordham University Press.

Harari, Yuval Noah., (2015), *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, Çev. Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Kitap.

Hay, Malcolm., Roberts, Philip., (1978), *Edward Bond: A Companion to the Plays*, London: T Q Publications.

Hern, Patricia., 2013, "Epic/Rational theatre", *Lear*, London: Methuen, s.xi-xx.

Hirst, David L., (1985), *Edward Bond*, London: Macmillan Publishers Ltd..

Hitchcock, Louise A., (2013), *Kuramlar ve Kuramcılar*, Çev. Seda Pekşen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hyppolite, Jean., (2010), *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar*, Çev. Doğan Barış Kılınç, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Innes, Christopher., 1993, "The Political Spectrum of Edward Bond: From Rationalism to Rhapsody", *Contemporary British Drama 1970-90*, London: The Macmillan Press, s.81-100.

Innes, Christopher., (2002), *Modern British Drama The Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jones, Daniel R.,(1979), *Edward Bond's Rational Theatre*, (Doktora Tezi), The Florida State University/College of Arts and Sciences, Florida.

Jones, Daniel R., 1980, "Edward Bond's 'Rational Theatre'", *Theatre Journal*, C.32, S.4, s.505-517.

Mayıs 2015,

<http://www.jstor.org/stable/3207412>

Katafiasz, Kate., 2005, "Alienation is the 'Theatre of Auschwitz': an exploration of form in Edward Bond's theatre", *Edward Bond and the Dramatic Child*, Ed. David Davis, London: Institute of Education Press, s.25-48.

Klein, Hilde., 1989, "LEAR WAS STANDING IN MY PATH... » - LEAR'S PROGRESSIVEJOURNEY FROM BLINDNESS TO MORAL INSIGHT AND ACTION", *Atlantis*, C.11, S.1/2, s.71-78.

Mart 2018,

www.jstor.org/stable/41055419

Kuznetsov, Y., 2014, "Kapitalist Üretim Biçiminin Temel Nitelikleri", *Kapitalist Toplum*, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, s.9-25.

Lafargue, Paul., (2014), *Tembellik Hakkı*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Lamont, Rosette Clémentine., 2003, "Edward Bond's DE-LEAR-IUM", *The Massachusetts Review*, C.44, S.1/2, s.308–313.

Nisan 2015,

www.jstor.org/stable/25091942

Lappin, Lou., (1987), *The Art and Politics of Edward Bond*, New York: Peter Lang Publishing, Inc.

Lefebvre, Henri., (2006), *Diyalektik Materyalizm*, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Kanat Kitap.

Lefebvre, Henri., (2009), *Everyday Life in the Modern World*, Çev. Sacha Rabinovitch, New Brunswick: Transaction Publishers.

Lefebvre, Henri., (2010), *Sosyalist Dünya Görüşü Marksizm*, Çev. G. Doğan Görsev, İstanbul: Yordam Kitap.

Mangan, Michael. (1998), *Edward Bond*, Plymouth: Northcote House Publishers Ltd..

Marx, Karl., (1887), *Capital A Critique of Political Economy Volume I*, Çev. Samuel Moore, Edward Aveling, pdf.

Mart 2017,

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>

Marx, Karl., (1904), *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Çev. N. I. Stone, Chicago: Charles H. Kerr & Company.

Marx, Karl., Engels, Friedrich., (1956), *The Holly Family or Critique of Critical Critique*, Çev. R. Dixon, Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Marx, Karl., (1959), *Capital A Critique of Political Economy Volume III*, pdf.

Mart 2017,

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-III.pdf>

Marx, Karl., (1969), *Value, Price and Profit*, New York: International Co., Inc., pdf.

Mart 2017,

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/value-price-profit.pdf>

Marx, Karl., (1973), *Grundrisse*. Çev. Martin Nicolaus, Penguin, pdf.

Mart 2017,

https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Grundrisse.pdf

Marx, Karl., (1998), *The German Ideology*, New York: Prometheus Books.

Marx, Karl., Engels, Friedrich., (2012), *Komünist Parti Manifestosu*, Çev. Yılmaz Onay, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Marx, Karl., (2013), *Artı-Değer Teorileri Birinci Kitap*, Çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl., (2014), *1844 El Yazmaları*, Çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.

Nicholson, Helen., 2003, "Acting, Creativity and Social Justice: Edward Bond's *The Children*" *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, C.8, S.1, s.9-23.

Mayıs 2015,

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13569780308325>

Nicholson, Steve., (2012), *Modern British Playwriting: The 1960s*, London: Methuen Drama.

Nicolás, Susan., 2016, "The Trigger of Truth is in your Hands': Conversations with Edward Bond", *Contemporary Theatre Review*, C.26, S.2, s.258-266.

Ekim 2017,

<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10486801.2016.1144184>

Patterson, Michael., (2003), *Strategies of Political Theatre Post-War British Playwrights*, New York: Cambridge University Press.

Reinelt, Janelle G., (1994), *After Brecht: British Epic Theater*, United States of America: The University of Michigan Press.

Savran, Sungur., 2014, "Sınıfları Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır ?", *Marksizm ve Sınıflar*, Ed. Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz, E. Ahmet Toprak, İstanbul: Yordam Kitap, s.25-67.

Sayers, Sean. (2013), *Marksizm ve İnsan Doğası*, Çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Yordam Kitap.

Scharine, Richard., (1976), *The Plays of Edward Bond*, New Jersey: Associated University Presses.

Sennett, Richard., (2014), *Karakter Aşınması*, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Shaughnessy, Robert., (1992), *Three Socialist Plays: Lear, Roots, Serjeant Musgrave's Dance*, Buckingham: Open University Press.

Silier, Yıldız., 2011, "Marx ve Rousseau: Eşitsizlik ve Özgürlük", *Doğu Batı*, S.55, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.139-154.

Smith, Leslie., 1979, "Edward Bond's "Lear"", *Comparative Drama*, C.13, S.1, s.65-85.

Temmuz, 2017

<http://www.jstor.org/stable/41152817>

Spencer, Jenny S., (1992), *Dramatic Strategies in the Plays of Edward Bond*, Cambridge: Cambridge University Press.

Stoll, Karl-Heinz vd., 1976, "Interviews with Edward Bond and Arnold Wesker", *Twentieth Century Literature*, C.22, S.4, s.411-432.

Haziran 2015,

www.jstor.org/stable/440583

Stuart, Ian., 1999, *Theatre Journal*, C.51, S.3, s.325-327.

Mart 2018,

www.jstor.org/stable/25068684

Trussler, Simon., (1976), *Edward Bond*, Essex: Longman Group Ltd.

Wallerstein, Immanuel., (2012), *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları.

Williams, Raymond., (1990), *Marksizm ve Edebiyat*, Çev. Esen Tarım. İstanbul: Adam Yayınları.

Worthen, John., 1975, "Endings and Beginnings: Edward Bond and the Shock of Recognition", *The John Hopkins University Press*, C.27, S.4, s.466-479.

Haziran, 2015

<http://www.jstor.org/stable/3206380>

Yılmaz, Zeliha Burcu., 2011, "Marx ve 'İnsani Varoluş'", *Doğu Batı*, S. 55, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.63-76.